

קציני הטייסת הגרמנית בשדה התעופה
של באר-שבע, 1916

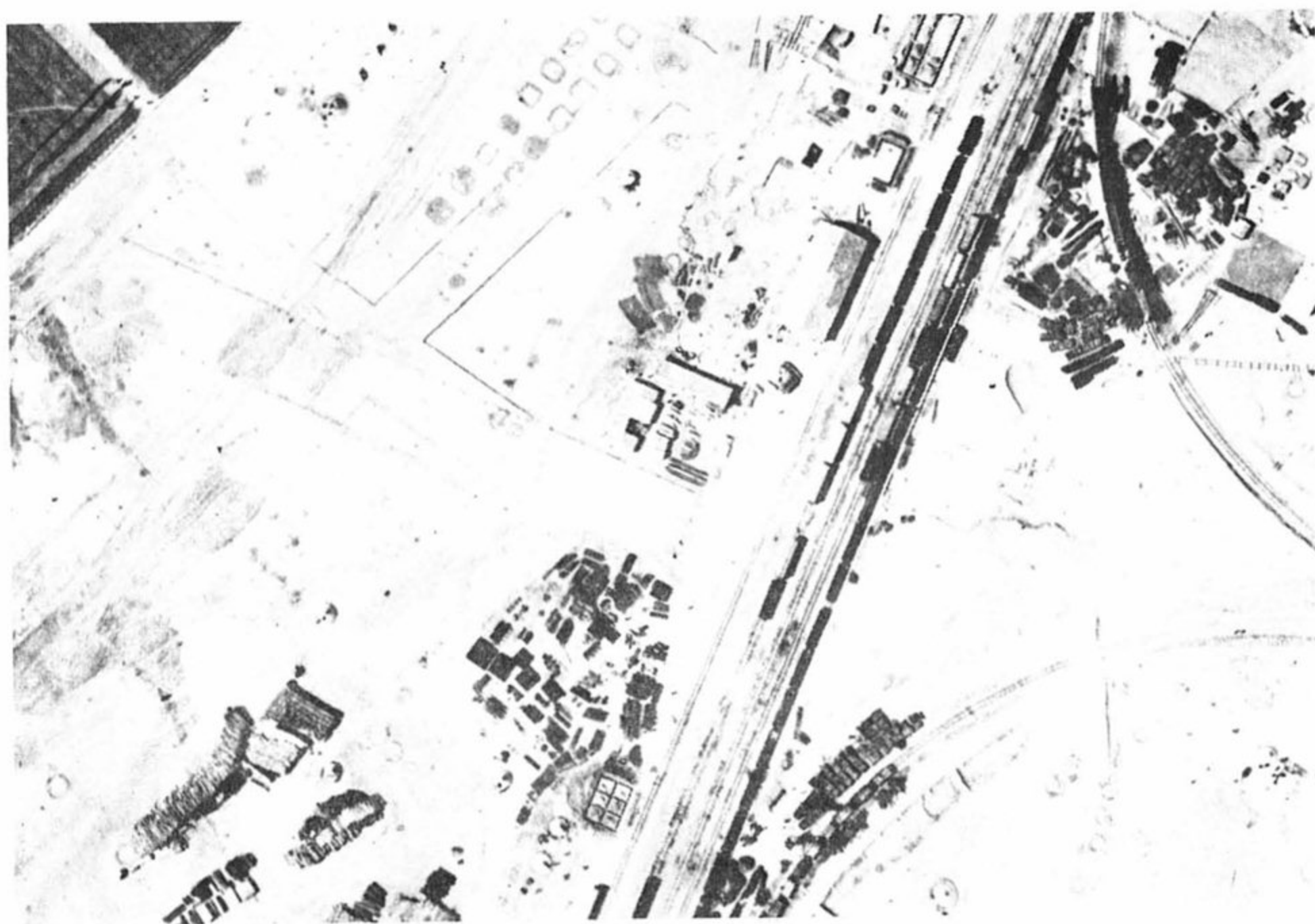

*German Guardhouse at Beer Sheva. photo taken
during a bomb raid. Palestine.*

שדה התעופה הגרמני של באר-שבע. הצילום נעשה
במהלך הפצצה של מטוסי-ים בריטיים

באר-שבע, העיר ומחנות הצבא, מארס 1916

תחנת הרכבת של באר-שבע, מארס 1916

כוח בריטי מוגבר בראש-הגשר. למפקד הכוחות הבריטיים, גנרל ארציבלד מאריי (Murray), היתה השקפה רחבה יותר. מאריי קיבל את הפיקוד על חיל המשלוח של המזרח התיכון (M.E.F.) ב-9 בינואר 1916 (בחדש מארס הוסב השם לחיל המשלוח המצרי: E.E.F.). מאריי נקט בתפיסה איסטרטגית חדשה להגנת התעלה, אותה העלה במכתב לראש המטה האימפריאלי בלונדון. בפברואר הוא טען שההגנה הפאסיבית על התעלה מרתקת כוח-אדם רב מדי וכי מן הראוי להגן על מצרים מכיוון מזרח, מאל-עריש. לכן צריך לקדם את הכוחות מקנטרה לאל-עריש ולתפוס את הקו אל-עריש - קסיימה. תפיסת קו זה היתה חוסמת את הדרכים הראשיות מבאר-שבע למצרים, מנתקת את המאחזים התורכיים בסיני מארץ-ישראל, מונעת נקודות משען מכוחותיהם בדרכם לתעלה ומשמשת נקודת מוצא לכיבוש עקבה. קו הגנה זה היה קצר בהשוואה לקו שלאורך התעלה - כ-60 ק"מ לעומת 150 ק"מ - ולכן ניתן היה להחזיקו בכוחות מצומצמים יחסית. בין היתרונות של תפיסת אל-עריש וקו ההגנה החדש ציין מאריי את האפשרות לחסום את התורכים הרחק מהתעלה, אם יתקדמו דרך החוף, או מכיוון באר-שבע - קסיימה, ולהכות בריכוזיהם בדרום ארץ-ישראל ובמיוחד באזור באר-שבע לפני שינועו לסיני.⁵

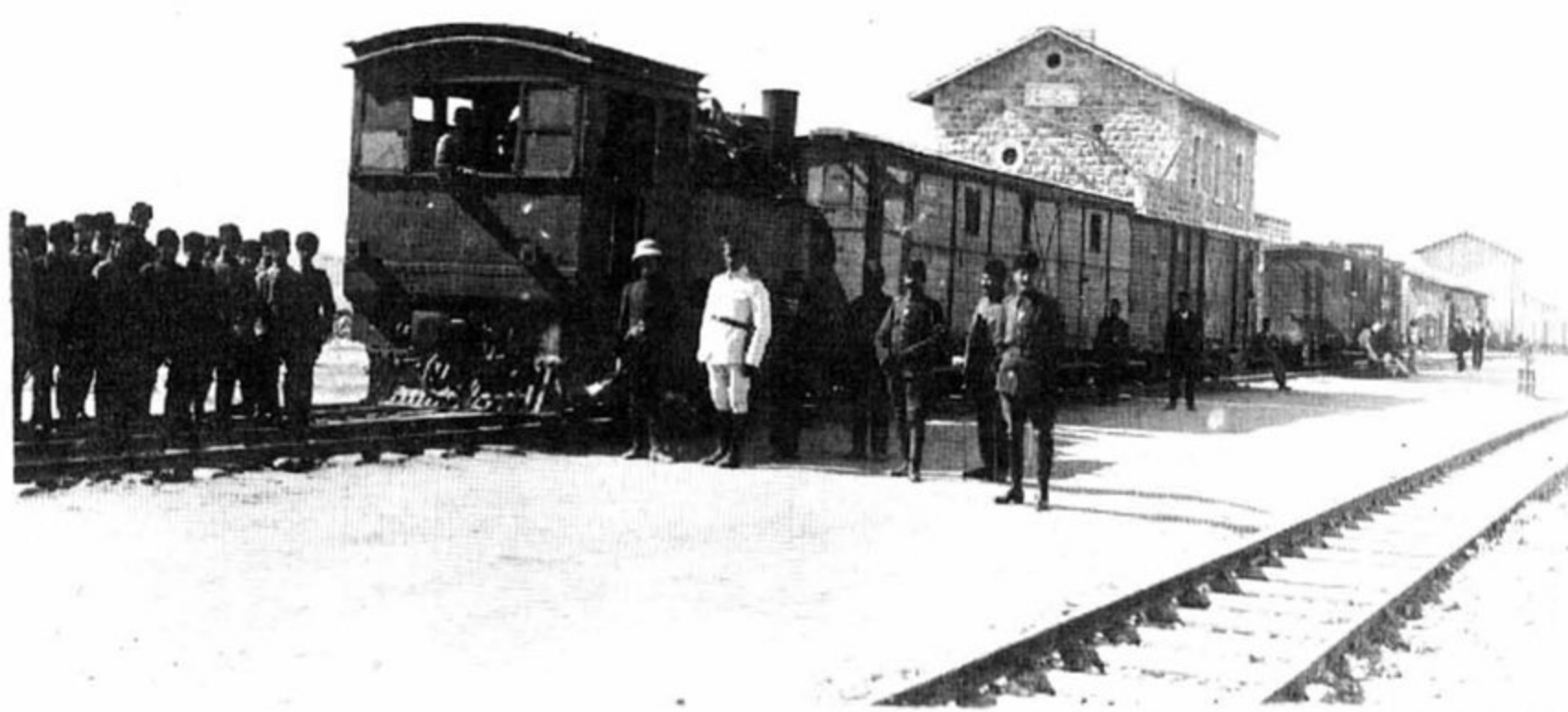
ב-6 ביולי 1916 התקבלה הצעתו של מאריי במועצת המלחמה והוחלט להורות לו להתכונן לתפיסת אל-עריש ועקבה.⁶ אבל בינתיים יצאו התורכים להתקפה השנייה על התעלה ועל ראש הגשר הבריטי באוגוסט 1916. ההכנות לקראת המסע התורכי השני אל הסואץ היפנו אל באר-שבע מאמץ מודיעיני מרוכז ואינטנסיבי. במאי 1916 הגיעה כאמור מסילת הברזל לעוג'ה אל-חפיר וסלילתה הוארכה לכיוון מקדבה וקסיימה שבסיני. במסגרת התגבורת התורכית-גרמנית, שהובטחה לקולונל פון-קרסנשטיין, מפקד הכוח התורכי בסיני, הגיעה טייסת גרמנית לבאר-שבע. היתה זו הטייסת הפרוסית מס' 300, שנועדה לשתק את האוויריה הבריטית שפעלה מהים ומשדות תעופה באזור תעלת סואץ ולחפות על הכוח היבשתי במסעו לתעלת סואץ. הטייסת הגיעה לבאר-שבע ברכבת ב-1 באפריל 1916. שדה תעופה מיוחד הוכשר למענה מצפון לתחנת הרכבת, בפיקוחו של טייס גרמני מנוסה, שנשלח לבאר-שבע מחזית הדרדנלים. בשדה הותקנו מחסני הספקה וחלפים, בתי-מלאכה ודירי מטוסים. הבריטים גילו את הבסיס לראשונה ב-7 במארס 1916 על-ידי מטוסי-ים. לאחר שהטייסת הגרמנית התארגנה לפעילות, היא שיגרה גף משלה לפעול משדה תעופה חדש באל-עריש ולפי תפקידיה המבצעיים ודרישות מינהלתיות היא הפעילה מנחתים גם בשללה, עוג'ה אל-חפיר, ביר חסנה ומנחת מבצעי קדמי בביר אל-עבד.⁷ לאחר הכשלות התורכיים בקרב רומאני, באוגוסט 1916, והתחלת ההתקדמות הבריטית לכיוון אל-עריש, נסוגה כל הטייסת לבאר-שבע, באוקטובר 1916.

עם הדיפת ההתקפה התורכית החלו הבריטים להתקדם בכיוון לאל-עריש והיתה זו רק שאלה של זמן עד שהעיירה ומחנותיה יפלו בידיהם. בחדש נובמבר 1916, כתב מאריי ללונדון, שמטרתו רחוקת-הטווח היא למוטט את התורכים בסוריה, ובדצמבר הגדיר במכתב אחר את אחד מיעדי הביניים שלו, להמשיך מאל-עריש ולכבוש את רפיח ולהמשיך משם ולכבוש את באר-שבע, מקום ההתכנסות העיקרי של האויב. באר-שבע היתה חשובה, לדעתו, מפני שאפשר יהיה לקדם אליה את האוויריה הבריטית ולהפעילה נגד המסילה החיג'אזית, שתימצא אז בטווח פעולתה. כן אפשר יהיה להמשיך מבאר-שבע לכיבוש עקבה ולעלות ממנה לרמת צפון חיג'אז. כיבוש באר-שבע היה אף מעודד את האוכלוסיה הערבית להתקומם בדרומה של סוריה. מאריי חשב, אפוא, על כיבוש באר-שבע, ללא כל קשר לכיבוש הארץ, כשנה לפני כיבושה בידי הגנרל אלנבי.⁸

בשל חשיבותה האיסטרטגית, היתה כאמור, באר-שבע נתונה לתצפית מתמדת. היא צול-מה מהאוויר פעמים רבות והיתה נתונה להתקפות רבות מהאוויר. ב-11 בנובמבר 1916

המסגד של באר-שבע

תחנת הרכבת בבאר-שבע שהוקמה במלחמת העולם הראשונה

הפציצו הבריטים את באר-שבע על-ידי 11 מטוסים בעוצמה שטרם נודעה אז בזירת ארץ-ישראל. בהפצצה נפגעו שדה התעופה ומסילת הברזל. לאחר ששדה התעופה נפגע פעמים נוספות בינואר ובפברואר 1917, ונראה היה שהוא מושך אליו את הפעילות האווירית הבריטית, הוחלט להרחיקו מהחזית ולהעתיקו לרמלה, זאת, כאשר הבריטים כבר עמדו בשערי עזה.⁹

מאותו השלב שבו עמדו הבריטים בשערי ארץ-ישראל, חל שינוי באורח המחשבה הצבאית שלהם. תשומת ליבם התרכזה בכיבוש הארץ. גנרל מאריי, שייחס לבאר-שבע חשיבות איסטרטגית בקשר לזירת קרב אחרת, היפנה את מאמציו לכיבוש הארץ דרך עזה. חשיבותה האיסטרטגית של באר-שבע פחתה ונתקפחה, אך דווקא אז עלה הרעיון הטקטי לעקוף את המכשול בעזה, שהבריטים ניגפו בו פעמיים דרך באר-שבע. במטה המודיעין הבריטי במצרים למדו אז על כדאיות ההבקעה העקיפה של קו המיגננה התורכי דרך באר-שבע, כדי להמשיך ממנה לכיבוש ארץ-ישראל. המטה בקהיר נסתייע באהרון אהרון-סון, איש "נילי", שייעץ למודיעין הבריטי וסיפק מידע על נתוני השטח והטופוגרפיה, כדי לזרז את כיבוש הארץ מידי התורכים.¹⁰ מיקומה של באר-שבע בדרומה של ארץ-ישראל, סמוך לגבול סיני, היקנה לה מעמד איסטרטגי דו-כיווני. היא שימשה עמדת מוצא לתורכים במסעם נגד מצרים, וגנרל מאריי חשב לנצל אותה, לאחר כיבוש צפון סיני, כקשר קפיצה לפעולות בחיג'אז. בסופו של דבר היתה באר-שבע המפתח לכיבושה של ארץ-ישראל.

חלוץ הרכבות בארץ-ישראל ובשכנותיה, קתדרה¹⁰, טבת תשל"ט, עמ' 125; קפטן ל.ב. וולדון (Weldon), קצין מודיעין וממנהלי מחלקת המדידות של מצרים, כתב בספרו (Hardly, London, 1925), שלמודיעין הבריטי נודע שמסילת הברזל הגיעה לבאר-שבע כתוצאה מנפילה של מטוס בריטי. הטייס, שנשבה בידי התורכים, כתב מכתב בו סיפר שנפל מגב גמל כאשר עבר על מסילת הברזל סמוך לבאר-שבע (עמ' 109).

5. ר' הערה 1, עמ' 157-158, 171-174 ובהם מובא מכתבו של מאריי אל מפקדת המטה האימפריאלי בלונדון, אשגר G.S.Z.33, 15.2.1916.

6. ר' הערה 1, עמ' 230-231.
7. P.R.O. 153/1033, 1916 Egypt and Palestine Situation Maps.

8. ר' הערה 1, עמ' 258-261, מכתביו של מאריי אל מפקדת המטה האימפריאלי בלונדון: א. אשגר 1251 A.M. 12.11.1916, ואשגר 1380 A.M. 10.12.1916.

9. F.M. Cutlack, "The Australian Flying Corps", *The Official History of Australia in the War of 1914-1918*, vol. VIII, Sydney, 1938, pp. 45, 50-51.

10. א. ליבנה, י. נדבה, י. אפרתי, נילי, תולדו-תיה של העזה מדינית, תל-אביב 1980, עמ' 224-229; ש. רובינשטיין, "תכנית אהרנסון משנת 1918 לפיתוח האדמות הפנויות שבין יפו לרפיח", קתדרה 28, תמוז תשמ"ג, עמ' 77-118.

11. קפטן Wedgwood Benn אל מפקד בריגדת המזרח התיכון, P.R.O.AIR 20/612 30.12.1916.

תצלומי האוויר של באר-שבע והמפה לחלן נמצאו בתיקים שונים של הטייסת הימית הבריטית East Indies & Egypt Station - Scaplane Squadron, שאותרו בגנזך הציבורי הבריטי בלונדון (P.R.O.).¹¹

המפה לקוחה מתיק AIR 1/1707/204/123/67, מתוך דינים-וחשבונות של המטוסים מס' 846 ו-850, שהמריאו ב-7 במארס 1916. המטוסים המריאו מהים, מדרום-מערב לעזה, לאחר שהונחתו מהאוניה BEN MY CHREE. דו"ח הטיסה של חטייסים כלל שלושה חלקים: מפה, כתב וצילום. במפה שורטטו מסלול הטיסה, אתרים חשובים וממצאי התצפיות, שנרשמו גם בטבלת המקרא. בדיון-וחשבון הכתוב נרשם לוח הזמנים של הטיסה על כל שלביה ותיאור מפורט על מה שראו הטייסים ומלוויהם. התצלומים הועברו למפענחים שאימתו את המידע. הם איפשרו לפיקוד להתרשם באופן בלתי אמצעי ממראה פני השטח והקלו על הכנת המפות.

מקורות

1. G. MacMunn & C. Falls, "Military Operations in Egypt and Palestine from the Outbreak of War with Germany to June 1917", *History of the Great War*, London 1928, p. 29 n.1.
2. שם, עמ' 49.
3. שם, עמ' 60-61.
4. שם, עמ' 76-77, 85-86; פ. פיק, "מייסנר פחה:

חקר ימים ואגמים

קולט צרויה

כדור הארץ הוא ביסודו פלנטה אוקיאנית, ותופעות יבשתיות, כגון הרים גבוהים, צמחים ובעלי חיים מקורם באוקיאנוסים. לימוד הימים המכסים 70% מכדור הארץ זורה, על כן, אור על תולדותיו ותולדות החיים שהתפתחו בו.

נוסף לעניין המדעי הרב, יש בחקר הים גם עניין כלכלי לא מבוטל. בים נמצאו אוצרות מינרליים (מתכות, נפט ועוד), אוצרות ביולוגיים (דיג טבעי, חקלאות ימית של דגים וצמחים), ואוצרות אנרגיה בצורות שונות; מי הים משמשים גם מקור לחשוב שבמרכיבים - מים מתוקים. מדינות העולם הכירו מזמן בחשיבות הכלכלית העתידית של האוקיאנוסים, ובשנות החמישים התעורר ויכוח ביניהן: האם ניצול אוצרות הים יתרכז במדינות חוף ובמדינות עשירות בעלות אמצעים טכניים הדרושים לכך, או האם למדינות עניות יותר תהיה גישה למשאבים אלה.

דיונים בנושא חשוב זה התנהלו מ-1958 ועד 1983. ב-1983 נחתמה אמנת הים, שעל פיה מקבלות מדינות חוף רצועה של מים טריטוריאליים באורך 12 מילין ואזור כלכלי בלעדי של כ-200 מילים, שבהם יש להן זכויות לניצול אוצרות טבע. באמנת הים ישנם הסדרים שונים לשליטה ומימשק של אזורים הנמצאים מחוץ לשליטה של מדינות החוף.

בים התיכון טרם חולק באופן רשמי שטחו של הים בין המדינות, אך להלכה לפחות מדינת ישראל מקבלת אזור כלכלי בלעדי בשטח כמעט זהה לשטח היבשתי שלה. הן בשל אורך חופיה (180 ק"מ לאורך ים התיכון, 8 ק"מ במפרץ אילת) והן בשל הטריטוריה הימית החדשה שאמנת הים מעניקה לה. ישראל היא מדינה ימית, ועליה לפתח תשתית אוקיאנוגרפית איתנה, שתאפשר לה לפתח ולנצל את השטח הימי שלה בעתיד, באותה מידה שהיא פיתחה את משאביה היבשתיים.

ראש הממשלה המנוח, לוי אשכול, היה מודע לחשיבות הפוטנציאל הגלום בניצול המשאבים האוקיאנוגרפיים, ומינה ועדה מיוחדת, שהמליצה על הקמת גוף ממלכתי, שירכז ויתאם את המחקר הלאומי באוקיאנוגרפיה ובלימנולוגיה (חקר האגמים). על פי המלצת הוועדה, הוקמה ב-1967 החברה לחקר ימים ואגמים לישראל. גופים אחרים במדינה העוסקים באוקיאנוגרפיה הם: המכון הגיאולוגי, המוסדות להשכלה גבוהה, רשות הנמלים ומשרד התחבורה. ברם, החברה לחקר ימים ואגמים היא הגוף שתפקידו לחקור את הימים והאגמים שישראל מעוניינת בהם בצורה שיטתית וליישם את פירות המחקר.

כל פעילות ימית (דיג, ספורט, פעולות צבאיות, תחבורה ימית) דורשת ידע על התכונות היסודיות של הים והתנהגותו (כגון סירקולציה ימית - כלומר על תנודות של גופי מים שונים בים). למרות שמי הים נראים כעשויים מקשה אחת, אפשר לזהות בהם מסות מים בעלות תכונות שונות בגלל מקורן השונה. בים התיכון למשל, המים האטלנטיים החודרים במפרץ גיברלטר נעים מזרחה, ואפשר לזהותם מול החוף הישראלי בשל מליחותם הנמוכה יחסית. כדי ללמוד את הנושא עורך המכון הלאומי לאוקיאנוגר-פיה עד ארבע הפלגות בשנה בים התיכון, שבהן נמדדות התכונות הפיסיקליות (טמפר-

טורה, מליחות) והכימיות (הרכב יוני, חמצן, PH ועוד) של המים. ניתוח תוצאות אלה מאפשר להבדיל בין גופי מים ממקורות שונים ולקבוע את מסלולם.

משנת 1975 ביצעו חוקרי המכון עשרות הפלגות. המידע הרב שנאסף שמור במאגר נתונים ממוחשב, והוא עומד לרשות הגופים המתאימים. היום משתמשים במידע זה לצורך חישוב אגירת חום במזרח ים התיכון, המתקיימת בקיץ, ופליטת החום, המתרחשת בחורף, והקובעת את כמות המשקעים החורפיים במזרח התיכון. יש יסוד להניח שפרויקט זה יתפתח בעתיד, ושהודות לאיסוף מידע באופן שיטתי נוכל לדעת בסתיו, אם לפנינו חורף שחון או גשום. למותר לציין, שלתחזית מסוג זה ערך כלכלי רב לישראל ולשכנותיה, במסגרת תכנון משק המים והמשק החקלאי.

בשנים האחרונות עבדו הפיסיקאים גם בים המלח במסגרת פרויקט תעלת הימים. במהלך עבודתם הותקנו לראשונה מדי-זרם ומדי-גלים, נאספו נתונים בצורה רצופה ותוארו התכונות הפיסיקליות העיקריות של מים מיוחדים אלה. לצורך החזקת המכשירים התלויים בים המלח, ערכו הצוללנים של המכון שינויים יסודיים בטכניקות הצלילה, כדי להתאימן לתנאים הקשים והמיוחדים של ים המלח מבלי להיפגע.

במדינות מתועשות משמש לא אחת מישור החוף אזור ניקוז לחומרי פסולת - לעתים רעילה, המזהמת את מי הים וקרקעיתו וגורמת נזק לשרשרת המזון הימית. בישראל מהווה מפרץ חיפה דוגמא לכך. המכון עוקב זה שנים רבות אחר ריכוזי המתכות הכבדות (כספית בעיקר) בקרקעית הים ובעלי חיים הנמצאים בקרבתה. בדיקות אלה אפשרו לקבוע את הגורמים האחראים לזיהום בכספית ולחייב אותם להפסיק את הזרמתה לים. היום מתבצעות במכון בדיקות דומות למתכות אחרות (קדמיום, עופרת, אבץ ועוד).

הסעת החולות לאורך החוף הישראלי. הכיוון הדומיננטי של הסעת החולות הוא מדרום לצפון. מכשול לאורך החוף הישראלי (במקרה זה המזרח) גורם הצטברות בצד הדרומי של המכשול והרס בצד הצפוני.

מישור החוף הוא אזור דינמי מאוד, שקיים בו בדרך כלל איזון בין כמות החול שמגיעה מהיבשה לבין זו הנודדת בעקבות פעילות הגלים. אם אחד הגורמים הללו שולט על השני, משתנה צורת החוף; החוף מתפשט על חשבון הים או שהחוף נסוג. החול של החוף הישראלי עד אזור עכו מקורו בחול המגיע מהנילוס. אנו יודעים זאת מתכולת המינרלים המיוחדים המצויים בו. פירוש הדבר, שמקור הדיונות לאורך חופי ארץ-ישראל הוא בכמות הסחף האדירה שהנילוס הטיע מדי שנה (כמליון טון). עם הפעלת סכר אסואן ב-1970, נפסק תהליך זה. הואיל ואנרגיית הגלים לא השתנתה, נוצר חוסר איזון בין האספקה היבשתית לבין האירוזיה הימית. כתוצאה מכך הדלתא של הנילוס נמצאת בתהליך של הרס בקצב מהיר ביותר. מכיוון שהסירקולציה

גידול של אצות מייצרות אגר: חוות נסיונית לגידול אצות אגר במכון האוקיאנוגרפי בחיפה. נבדקים באופן שיטתי תנאי הגידול השונים ואיכות הקולואידים המיוצרים. פרויקט זה עומד ליישום לאורך חופי ים התיכון.

הכללית במזרח ים התיכון היא נגד כיוון השעון, חומרי הפירוק של הדלתא מועברים עם הזרמים לחופי הארץ. ברם, אם מסיבה כלשהי יפסק הרס הדלתא, תתחיל אירוזיה של חופי ארץ ישראל בעוצמה שתהיה ביחס ישר לאנרגיית הגלים. הוחלט אפוא למדוד את כוח ההובלה של אנרגיית הגלים בנקודות שונות בישראל ובמצרים. במסגרת שיתוף פעולה זה הותקנו לראשונה מדי-גלים המודדים בו-זמנית את עוצמת הגלים ואת כיוונם. התוצאות שקיבלו עד היום החוקרים הישראליים והמצריים אפשרו לחשב את כמויות החול המוסעות כלהלן: כ-800,000 מ³ חול מוסעים מדי שנה מאזור אלכסנדריה בעיקר מזרחה; באזור ברדוויל - כ-500,000 מ³ ובאזור חיפה מוסעת כמות של כ-100,000 מ³ לשנה. מדידות אלה יאפשרו לנו בעתיד לבנות מודל מתימטי של החוף, לחזות את השפעתם הצפויה על המבנים המתוכננים ולתכנן את מישור החוף הישראלי בצורה הרבה יותר יעילה מאשר בעבר.

באשר למחקר בעומק הים, חוקרי המכון (לעתים קרובות בשיתוף עם חוקרי המכון הגיאולוגי או חוקרים מגופים אחרים), מנסים להבין את מבנהו התת-קרקעי של הים. לשם כך נערכות הפלגות מיוחדות, שבהן משתמשים בטכניקות סייסמיות: מספינת המחקר משדרים גלי קול החודרים למים. כאשר הם נתקלים במדיום קשה וצפוף יותר, הם חוזרים חלקית לפני הים ונקלטים במכשירי הספינה. אנרגיית מסוימת של גלי הקול חודרת את פני הקרקעית וחלק ממנה מוחזר לפני הים בכל פעם על-ידי כל שכבה צפופה במיוחד. לבסוף מקבלים על סיפון הספינה את החתך התת-קרקעי של הים. ידע זה חשוב בראש ובראשונה למדע; בעקבות מחקרים אלו יודעים החוקרים כיום, שהים התיכון התייבש כליל לפני כ-6 מיליון שנה. הוכחה לכך נמצאה בדגימות שנלקחו מהסדימנטים עצמם, ובהם נמצאו שכבות מלח ששקעו בזמן שהים התיכון היה למעשה מעין בקע חם ויבש. ידע זה הוא חשוב בין השאר לגילוי מבנים גיאולוגיים המתאימים למאגרי נפט.

הביולוגיה הימית במכון מתחלקת לשתי קבוצות: לימוד החי והצומח בים וגידול בשבי של יצורים ימיים למטרות מסחריות. לפני כמה שנים החלו חוקרי המכון לערוך מחקר משותף עם חוקרים מצריים על מדידת פוריות הים. בים - כמו ביבשה - הצמחים המנצלים את אנרגיית השמש מהווים את החוליה הראשונה של שרשרת המזון, וכל לימוד של שרשרת המזון מתחיל בבדיקת פוריות הצמחים, דהיינו - פוריות האצות המיקרוסקופיות בים. עבודה ראשונית בתחום זה הראתה, שפוריות האצות במזרח הים התיכון היא נמוכה ביותר. אם החוליה הראשונה כל כך דלה, איך ניתן להסביר את קיומם של דגים רבים? יתכן אפוא ששרשרת המזון באזורנו שונה במידת מה מהדגם המסורתי, ואם

אנו רוצים להבין את הדינמיקה של אוכלוסיית הדגים למטרות מימשק דיג למשל, אנו חייבים להבין את פרטי שרשרת המזון ומה משפיע עליה. זהו הנושא של הפרוייקט הנוכחי בביולוגיה ימית, שאף הוא מתבצע בשיתוף עם חוקרים מצריים.

קיימים בים אלפי מינים של צמחים ובעלי חיים המייצרים חומרים בעלי ערך תעשייתי. אחדים מהם ניתנים לגידול ולניצול. בין האצות נודעת חשיבות למינים המייצרים שומנים עתירי אנרגיה ואחרים, המייצרים סוכרים מיוחדים, שיש להם ערך בתעשיות המזון, התרופות והקוסמטיקה. המחקר בנושא זה מתמקד בהגדרת התנאים בהם האצה גדלה בצורה אופטימלית, טיב החומר שהיא מייצרת בהשוואה לחומרים דומים הקיימים בשוק והגדרת הגורמים הסביבתיים המשפיעים על איכות החומר המבוקש. בין בעלי החיים יש התעניינות ביצור מיקרוסקופי המשמש כמזון ללריות (שלב התפתחות בין הביצה לדג) של דגים. במחקר אנו מגדירים את תנאי הגידול שלו וקובעים בדרכים שונות את ההרכב הכימי של גופו לפי הצרכים של הלריות הנזונות ממנו. עם השלמת המחקרים הללו יהיו בידינו ממצאים ביוטכנולוגיים, שיהיה בהם עניין מסחרי לגורמים תעשייתיים, והתמורה ממכירתם תשמש למימון מחקרים חדשים.

המחקר בים דורש לעתים עבודה מדויקת של צוללנים, אך לא כל אחד מסוגל לתפקד בתנאים אלו. עבודות מיוחדות מצריכות לעתים נשימה של תערובות גזים שבני אדם לא רגילים להן. יש על כן לבצע מחקרים רבים, סקרים ובדיקות, כדי למיין את המועמדים לתפקידים אלו, להגדיר את התנאים האופטימליים של עבודתם ולפתח דרכי טיפול במקרים של תאונות צלילה. זוהי עבודתה של המחלקה לפיסיולוגיה היפרברית. היא מורכבת מאנשי חיל הים, והמחלקה במכון משמשת כיחידת המחקר של "מר"י" (המכון לרפואה ימית) של חיל הים.

המרכז הלאומי לחקלאות ימית עוסק בגידול אינטנסיבי של דגים, צדפות וסרטניות בתנאי שבי. הוא ממוקם באילת באזור הצפוני-מזרחי של העיר, ליד הגבול הירדני. כפי שצויין לעיל, הפוריות בימים הגובלים עם ישראל איננה גבוהה. לא יהא לאל

חקלאות ימית: גידול דג חדניס במרכז הלאומי לחקלאות ימית - חקר ימים - אילת. בצאתם ממכון חרביה, מובאים הדגיגים לבית אימון. הם גדלים במיכלים בחוף אך קיומם מוגן מתנאים סביבתיים קיצוניים. הדגיגים מובאים לבריכות הגידול בהגיעם למשקל של 0.5-1 גרם. משמאל: שיווק דג חדניס לחו"ל זהו ענף חדש לחקלאים בדרום הערבה. החכנסות מענף זה יגיעו לעשרות מיליוני דולרים בשנות התשעים.

ידינו, אפילו בחשקעות ניכרות, להגדיל בצורה משמעותית את שדות הדיג הטבעיים, אך נוכל לשפרם ולנהלם טוב יותר.

ניתן גם לייצר כמות גדולה של יצורים ימיים בתנאים מלאכותיים, תוך פיתוח טכנולוגיות מתאימות. זוהי אחת מהמשימות של המעבדה באילת. בשנות השבעים היא התחילה לעבוד על הדג דניס (*Sparus auratus*). דג זה הוא בעל ערך מסחרי רב (8-10 דולרים לק"ג) הנמכר בכמויות גדולות באירופה - בעיקר ביוון, באיטליה, בצרפת ובספרד. דג הדניס מתרבה בטבע במשך חודש בשנה בלבד, ואחוז הישרדות הלוויית שלו הוא אחד למיליון לערך. תנאים אלה לא מאפשרים גידול מסחרי רווחי. מטרת המחקר היתה לשפר את יכולת הישרדות של הדג. היום בתנאי שבי מתרבה הדניס לאורך כל חודשי השנה כמעט, ואחוז הישרדות של הלוויית עלה ל-15% בממוצע. עבודה רבה נעשתה על הדיאטה של הדג בכל שלבי התפתחותו. כן נחקרו המחלות שלהן הוא רגיש והטכנולוגיה של אמצעי הגידול שלו.

הטכנולוגיה הועברה לחברה מסחרית, שהקימה בית רביה מסחרי לדג הדניס בערבה הדרומית. בית רביה זה שהופעל בתחילת 1987, מספק דגיגים למגדלי הדגים, שירצו להיכנס לענף חדש זה של חקלאות ימית. יש בענף זה כדי לשפר את המצב הכלכלי בערבה הדרומית ולאפשר מקור הכנסה נוסף למתיישבים באזור, המתלבטים במציאת גידולים מתאימים.

הגידול העתידי בערבה ייעשה בבריכות דגים עם מי ים. תחזית הייצור היא של כמה אלפי טונות בשנות התשעים. עבודה דומה נערכת על בעלי חיים נוספים, כגון צדפות, סרטניות ודגים אחרים. הענף דורש הכשרת כוח אדם, והמרכז הלאומי לחקלאות ימית שוקד על מתן הכשרה עיונית ומעשית. יש לצפות לכך שהחקלאות הימית תביא לפיתוח תעשייתי לא מבוטל בערבה: ייצור מיכלי גידול, חומרים לאיטום בריכות, אריזות למשלוח דגים ועוד. בצד העבודה עם הדגים תתפתח תעשיית מזון על כל השרותים הנלווים.

מהערבה הדרומית תתפשט החקלאות הימית לחופי ים התיכון. במרכז הלאומי לחקלאות ימית מפתחים היום ביוטכנולוגיה, שעליה מתבסס ענף יצוא מבטיח ביותר. הלימנולוגיה (מדע האגמים) היא אחת תאומה לאוקיאוגרפיה, ועוסקת בכך "המעבדה לחקר הכנרת ע"ש יגאל אלון" הנמצאת על שפת הכנרת, באזור טבחה. כאשר הופעל לראשונה המוביל הארצי ב-1965, ומי הכנרת סופקו ליישובים במרכז הארץ, החל גל של תלונות על איכות המים הירודה - בעיקר באביב. התברר, שבעונה זו מתפתחת בכנרת אצה מיוחדת ("פרידיניום"), והיא שנותנת טעם וריח לא נעימים למים. צוות המעבדה נתבקש לקבוע אם האצה מופיעה תמיד בכנרת ותמשיך להופיע בעוצמה דומה או האם הכנרת נמצאת בתהליך זיהום, שבשלב מסוים יסכן את אספקת המים.

המעבדה ערכה מחקר בין-תחומי, וקבעה באורח חד משמעי, שלא זו בלבד שהאגם לא נמצא בתהליך הזדהמות, אלא שאצת ה"פרידיניום" מתפתחת בכנרת מכיוון שהמים עניים מאד בנוטריאנטים מסוימים, כגון זרחן. דהיינו ה"פרידיניום" שולטת באגם לא משום שיש בו עודפי מזון, אלא מכיוון שרק ה"פרידיניום" מסוגלת להישרד על אף המחסור בזרחן. הסיבה לכך היא שהאצה נמצאת חלק מהזמן בקרקעית האגם, במקום שהיא ממלאה את תאיה בזרחן. מאוחר יותר, כאשר היא שוחה במים, אין היא מושפעת מהריכוז הנמוך של הזרחן במים, מאחר שיש לה מספיק רזרבות בתוך התא.

ממצאים אלה הביאו לתכנון מימשק לכנרת, באופן שונה מאגמים באירופה ובאמריקה, שבהם ריבוי האצות נובע מעודף זרחן. מימשק הכנרת מבוסס על אכלוס טוב יותר של האגם ב"אמנון הגליל" - דג מסחרי ביותר ואחד היחידים הניזונים באופן סלקטיבי מ"פרידיניום".

"חרמונה" ספינת מחקר של המעבדה לחקר הכנרת על-שם יגאל אלון. בשל המפלס הנמוך של האגם התחילה המעבדה מאפריל 1986 במחקרים מיוחדים על תרומת נוטריאנטים מהשטחים הליטורליים הנחשפים לראשו-נה, ועל התנהגות של הפאונה הבנטית הליטורלית המשמשת כמזון לדגיגים של מינים רבים.

נוסף לסוג מחקרים זה, עוסקת המעבדה בניטור מזיקים שונים, כמו חומרי הדברה וחידקים פתו-גניים (גורמי מחלות).

הידע שהצטבר במעבדה שמור במאגר נתונים ממוחשב. על בסיס ידע זה פותחו מודלים מתימטיים - בעיקר לתופעות פיסיקליות. מאגר הנתונים והמודלים הם הכלים העיקריים המשמשים את אנשי המעבדה כדי ליעץ לנציב המים בעת הצורך. המעבדה התבקשה לתת חוות דעת כאשר נבדקו פרויקטים שונים שהיו אמורים להתבצע באגן ההיקוות של הכנרת: פרויקט כריית כבול החולה, פרויקט הידרואלקטרי אלמגור, פרויקט הטיית הירדן צפונה מכניסתו לאגם, פרויקט שאיבת מי הירמוך לכנרת ועוד.

הכנרת היא האגם הסוב-טרופי אודותיו קיים המידע העשיר ביותר בעולם. חוקרים זרים רבים מכירים את עבודות המעבדה שבר-שותנו, ונוטלים חלק במחקרים בשנות שבתון.

"חקר ימים ואגמים" מפעילה שתי ספינות מחקר בים התיכון: ס/מ "שקמונה" (200 טון ו-27 מ' אורך) וסירת מירוץ, המיועדת לעבודה באזורים רדודים. ספינה נוספת פועלת בים כנרת.

המרכז נותן גם שרותים ימיים ותת-ימיים הדורשים מיומנות ו/או ציוד מיוחדים, כגון מיפוי קרקעית הים, עבודת צלילה, יעוץ בעניינים ימיים ועוד. למיפוי קרקעית הים לקראת עבודות הנדסיות פותחה מערכת המורכבת ממיני-דיינג'ר (מערכת מיקום) - מחשב - מד-עומק - סורק תת-קרקעי, ומגנטומטר. ניתן לבצע בו-זמנית מיפוי של כל הפרמטרים האלה מסירה קטנה ולקבל תוצאות מהירות. לחברה ספריה אוקיאנוגרפית עשירה, הממוקמת במכון בחיפה, המשרתת חוקרים וסטודנטים רבים. מחלקת המחשב של המכון דואגת לאחסון מסודר של כל המידע האוקיאנוגרפי והלימ-נולוגי הקיים, ובונה מאגר נתונים לאומי לנושאים אלה.

"חקר ימים ואגמים" עורכת ומפרסמת גם אטלסים של נתונים ימיים: ב-1983 פרסמה "אטלס הגלים", שבו נאספו ונותחו כ-57,326 נתוני גלים שנרשמו באוניות ונמדדו באשדוד מ-1948 עד 1980. בתוכנית להכין אטלס על חופי ישראל, שבו ירוכזו כל הנתונים הרלוונטיים לתכנון חופים (גיאולוגיה של החוף וגיאולוגיה תת-ימית, צמחיה, בעלי חיים, זיהום, ההרכב הכימי של הקרקעית, נתונים גיאוטכניים ועוד). עבודה זו תיערך בשיתוף עם מוסדות אחרים. כן נמצא בהכנה אטלס של מפלסי הים התיכון, שבו ינותחו כל הנתונים שנמצאו במוסדות שונים בארץ.

בנתיב עולי הרגל בימי-הביניים

אלי שילר

סלמים ביפו ירתעו מלגעת בהם. את שטרות הכסף רכשו הנוסעים בוונציה באמצעות סוחרים, שאף דאגו להעבירם למזרח. נוסעים בעלי אמצעים, כמו למשל הדוכס וילהלם ואלברכט מסכסוניה, שלחו זמן קצר לפני נסיעתם את סוכניהם לוונציה כדי לעשות את כל ההכנות הדרושות עבורם.

את ההנחיות למסע קיבלו הנוסעים מפי עולי הרגל שחזרו הביתה (כמו פליקס פברי, מפי הרוזן ארהרד מוירטמברג), או מתיאורי מסעות שבכתב. ביניהם ראוי במיוחד להזכיר את בורכרד מהרציון (1275), אך היו גם ספרי מסעות אחרים, המזכירים בקצרה את כל המקומות הקדושים לפי סדר. ניתן היה לרכוש ספרים אלה בוונציה, בתוספת מפות ותכניות מתאימות. נוסף לכך דאג הנוסע לשוות למראהו החיצוני הופעה של עולה רגל: הוא גידל זקן, תפר על גלימתו צלב אדום וצלב נוסף על כובעו, ובידו נשא שק עם מצרכי מזון. במאה ה-16 נקבע הצלב המחומש של ירושלים על הצד השמאלי של החזה. קרובים וידידים נתנו לצליין טבעות ומחרוזות וכד', כדי שיקדשן בכל המקומות שבהם עגנו האניות ונמצאו בהם שרידי קדושים (המגע עם שרידים אלה העלה את ערכן). אם היה הצליין נזיר, הוא קיבל את ברכתו החגיגית של אב המנזר ואחיו הנזירים. אלו האחרונים, כשדמעות זולגות מעיניהם, העניקו לו את "ברכת יוחנן" לדרך. לפי עדותו של פברי, אחדים מעולי הרגל ביקשו לחזור בהם ברגע האחרון מהחלטתם לעלות לארץ הקודש, אך לא היה כהם האומץ לעשות זאת...

היעד הראשון במסלול עולי הרגל היה ונציה. הדרכים מארצות המוצא ועד לשם תוארו בפירוט בידי נוסעים רבים. אם לא הזמינו מראש אכסניה באמצעות שלי-חיהם, מצאו הנוסעים מעט לפני העיר מספר גדול של סוכנים שהציעו, תוך דין ודברים קולני, את הפונדקים שייצגו. סידורי לינה לצליינים בעלי אמצעים נעשו על-פירוב על-ידי רב החובל (או נציגו), שעימו נחתם הסכם

עם נפילת עכו בידי המוסלמים, ב-1291, הקיץ הקץ על שלטון הנוצרים בארץ הקודש ונבצר מעולי הרגל לבקר בה. ברם, כבר בתחילת המאה ה-14 החלו שוב צליינים נוצרים פוקדים את המזרח.

הגורמים ל"מסע אל מעבר לים" לא היו תמיד רוחניים או דתיים צרופים. מספרות הנוסעים עולה, שמטרת העלייה לרגל הייתה לעתים לזכות בתואר "אביר הקבר הקדוש". גם סיפורי הצליינים והסוחרים עוררו את הרצון לבקר במזרח, על כל נפלאותיו. מלבדם, אנו פוגשים דיפלומאטים וסוכני צבא, שנשלחו בפקודת המלך פיליפ השני מצרפת, הנרי החמישי מאנגליה, והדוכס מבורגונדיה, כדי לעמוד על המצב הצבאי והמדיני במזרח ולבחון את האפשרות למסע צלב חדש. מאז תקופת הרפורמאציה החלה גם תנועת עולי הרגל לארץ-ישראל לצורך חקירה מדעית; אך מרבית הנוסעים באו לארץ "בה חי ישו", כדי לנדוד נדרים ולחזור בתשובה ליד המקומות הקדושים.

העלייה לרגל הייתה כרוכה בתנאים אחדים: ראשית, היה צורך להצטייד באישור מטעם מוסדות הדת – בדרך כלל מנציגי האפיפיור – או מאיש הכנסייה שהיה מורשה לכך. מי שיצא למסע ללא אישור כזה – במיוחד בתקופת הרפורמאציה – הוצא מהקהילה, והיה רשאי לקבל מחילה רק מראש המנזר הפרנציסקאני בירושלים. לנשים לא הורשה לבקר בארץ. אף-על-פי-כן, אנו פוגשים נשים בקרב עולי הרגל לא רק במסעי הצלב, אלא גם לצד בעליהן במסעות צליינות – לעתים כשהן מחופות שות לגברים. אך בסופו של דבר הוצא איסור חמור על נשים ליטול חלק במסעות לארץ הקודש.

בנוסף לאישור, עולי הרגל נזקקו כמובן לכסף; וזאת, למרות שקיבלו על עצמם את הצו האלוהי לנדוד בעולם ללא ממון (כפי שציווה ישו לתלמידיו).

בדרך כלל לקחו עימם הצליינים מעט כסף מזומן, אותו הסתירו בקתלי החזיר שנטלו עימם, ביודעם שהמור-

חנות למכירת נרות בעיר העתיקה. הנרות נרכשו על-ידי עולי חרגל,
בעיקר בחג חפסחא חנוצרי. צילום מ-1880 לערך.

השייט. אנשי כמורה עניים פנו למנזר פיליפוס, שהיה מאחורי כנסיית סט. מארקוס בוונציה או למנזר הדומיניקאנים.

את האנייה שתשיטם מוונציה לארץ-ישראל מצאו הצליינים במהרה בתיוכם של הפונדקאים והסוכנים למיניהם, שעמדו ליד דגל אדום בכיכר מארקוס והזמינו את העולים לרגל לחתום על חוזה שייט עם מעסיקיהם. בעלי האנייה ניסו לרכוש את לב הנוסעים, תוך הזמנה אדיבה וכיבוד עשיר על אנייתם. בחוזה שעליו חתמו הצליינים (לעתים בעזרת שליחים שנשלחו קודם לכן) סוכמו, לפי עדותו של פברי, התנאים הבאים:

1. על רב החובל לדאוג להסעת הצליינים מוונציה ליפו ובחזרה; עליו להיות מוכן לשייט תוך ימים ספורים.
2. אניית המפרש תהיה מצוידת בנשק ובאנשי הצוות כנדרש.
3. מותר לרב החובל לעגון רק בנמלים המקובלים, ולהתעכב בקפריסין שלושה ימים לכל היותר בשל קשיי מזג האוויר. בזמן זה יאפשר לצליינים שזכו בתואר "אבירי הקבר הקדוש" לקבל מידי מלך קפריסין את סמל המסדר, בדרכם הביתה.
4. כל צליין יקבל שתי ארוחות ליום.
5. הארוחות יהיו ממזון משובח. על רב החובל לעגון בנמלים אחדים, כדי לאפשר לצליינים להשלים את סל מזונם. כן יתאפשר להם להעסיק טבח משלהם.
6. לכל צליין תוגש לפני הארוחה כוס יין מתוק.
7. הצליינים יהיו רשאים לעזוב את האנייה, במקרה שתהיה להם סיבה מוצדקת לכך.
8. במקרה שהצליין לא הצליח לקנות את הצידה הדרושה, על רב החובל לסייע בערו.
9. על רב החובל מוטלת החובה להגן על הצליין לאורך כל הדרך.
10. עליו להובילו אישית בארץ הקודש, כולל לירדן.
11. המסע כולל את כל המסים והעמלות הנדרשים בדרך.
12. עבור שירותיו יקבל רב החובל את שכר השייט המוסכם: מחציתו האחת בוונציה ומחציתו השנייה ביפו.
13. במקרה שצליין נפטר בדרך, אסור לרב החובל לקחת את רכושו לעצמו.
14. עליו להחזיר את מחצית שכר השייט.
15. חל איסור להשליך את גופת הצליין לים, אלא על רב החובל להעבירה למקום העגינה הקרוב.
16. אם מספר צליינים רוצים להגיע לסיני, על רב החובל להחזיר להם 8–10 דוקאטים משכר השייט.
17. יש לסכם עם המדריך את פרטי הסיור (לסיני), ולדאוג לבטחון הצליינים.
18. על כל צליין לקבל מקום מספיק על האנייה להחזקת 10–12 תרנגולות וגישה למטבח.
19. יש להכין לחולים מקום נאות באנייה.
20. לבסוף – יש להימנע, הן מצד רב החובל והן מצד הצליין, מכל סילוף והשתמטות בגלל סעיף שלא צויין, או שלא הוגדר בצורה ברורה.

חוזה זה נחתם על-ידי רב החובל והצליינים, ואושר על-ידי הנוטריון של ראש מדינת ונציה. אך הדבר לא מנע מרבי החובלים (אף שהיו גם יוצאים מהכלל), להפר את ההסכם, כגון חימוש בלתי-מספיק, אספקת מזון מטיב ירוד ושהייה ארוכה מדי בנמלים. ההפלגה החלה

כרגיל 14 יום לאחר חתימת החוזה, אך היו מקרים שבהם נאלצו הצליינים להמתין אפילו 6–8 שבועות, בנצלם את הזמן לביקורים ולהכרת העיר מקרוב.

תיאורי עולי הרגל על המקום רצופים בדברי התפעל-לות מן העוצמה והעושר של הנמל, שרציפיו היו משופי-עים בכל טוב. כל אחד נראה עסוק בהכנות למסע: שכירת מורי דרך; קניית מצרכי-מזון וכלי מטבח; רכישת בגדים, נעליים ותרופות; דאגה לשטרות ולמטבעות קטנים מסוגים שונים עבור יעדי ה"בקשישים".

רצוי היה להצטייד גם במכתבי המלצה לראשי המדינה או לפחות למשלחת הקונסולרית.

כאשר הגיע סוף-סוף יום ההפלגה המיוחל, הועלה דגל הצליינים הלבן ועליו צלב אדום לראש התורן. לצידו התנוסס דגל סט. מארקוס, דגל האפיפיור ודגל האנייה. המשתתפים שתו לכבוד המאורע ושרו שירי הלל, בעוד שהצוות כרע ברך ונערכה מיסה חגיגית, וכולם נשאו תפילה לשלום הנוסעים.

השייט שארך 6–8 שבועות, נתן לצליין הזדמנות לעמוד מקרוב על האנייה ואנשי צוותה. רבים מהם בילו את זמנם במשחק קלפים או בציד דולפינים; אנשי הצוות היו ערב רב של פוחזים, והיה צורך לשעשע אותם בסיפורים דמיוניים ומעשיות על דגי ענק וכו'. כך עברו הימים, לעתים ללא התרחשויות מיוחדות; זאת, עד שהתחוללה סערה שגרמה להתרגשות רבה. לאחר שניסו לשווא להשקיט את מזג האוויר הסוער בעזרת ירי תותחים, הפיצו שמועה שנמצא באנייה שריד של קדוש, מי ירדן או גווייה של מת, והם שגורמים למזל הביש. לעתים נהגו, על כן, להשליך בדרך חזרה, הימה מזכרות יקרות ערך מהקבר הקדוש, ובניגוד לחוזה – אפילו את גופת הצליין המת. במקרה כזה התיבה שקנה הצליין בוונציה לשמירת חפציו ושימשה גם כמיטתו באנייה, הפכה לארון-מתים. על הארון נחרטו חמישה צלבים – סימן לפטירתו בעת מילוי מצוות העלייה לרגל. בארון הונחו שני דוקאטים כדמי-קבורה עבור האדם שימצא את התיבה. וכך הורד הארון בליווי שלושה מטחי תותחים אל הים. למרות נוהג זה, הצליחו לעתים הצליינים לשמור על גופות עמיתיהם שהלכו לעולמם עד למקום המעגן הקרוב ולקברם שם.

לעתים הושבתה שמחת הצליינים בשל האוכל הרע שהוגש להם, מחלות-ים, דיזנטריה או מריבות, במיוחד כאשר נפגשו יחד צרפתים וגרמנים או הולנדים. לעתים נגרמה לנוסעים עוגמת נפש על-ידי שרצים או חולדות, מחנק, התפרעות שיכורים, או רעש שהקימו הסוסים והפרדות. הפחד המתמיד משודדיים העיק אף הוא על הצליינים. הוא התעורר מדי פעם מחדש בעקבות ידיעות מדאיגות שהגיעו מאניות שפגשו בדרכם, או משמועות שקלטו בנמלים. רבים לא עמדו בתלאות הדרך ושבּו על עקבם.

שודדים תוקפים עולי רגל, חדפס מ-1818

בחותרם על חווי השייט בוונציה, כאנשים מן השורה, ואף החליפו שמם לצורך זה. הם נמנעו עתה מלחשוף את זהותם, פן יבולע להם על-ידי סחטנים למיניהם. הצליינים שוכנו באכסניה העלובה הידועה בשם סט. פטרוס, ונאלצו להמתין עד שרב החובל יתפשר על גובה המכס עם הפקידים המוסלמים. חיש מהר התקבצו במקום סוחרים שהציעו לצליינים את מרכולתם: אריי-גים, מי ורדים, ביצים ותרנגולות וכד'. בו בזמן התקבץ סביבם גם אספסוף של פוחזים, שהתנכל להם וניסה לסחוט מהם כספים. לצידם היו גם אירופאים (בדרך כלל יהודים ונוצרים יוצאי גרמניה), שהטרידו בשאלות על המצב במולדתם וכו'. הממונה על הקבר הקדוש שהדריך את הצליינים כיצד להתנהג בארץ (או שהבטיח לעשות זאת ברמלה), היה חסר אונים וידו קצרה מלהגן עליהם. לאחר שהגיע רב החובל לעמק השווה עם השלטונות, נאלץ כל צליין לעבור ביקורת קפדנית. כל אחד חוייב למסור את שמות ההורים, עיסוקם ומעמדם. מספרם הכולל נרשם, וכל אחד קיבל תעודת-מעבר. לאחר שנסי-תיים תהליך מייגע זה החל המיקוח על דמי הליווי ומחיר שכירת החמורים, שהובילו את המטען לירושלים. כדי להימנע ממטרד זה, שכרו לעתים הצליינים מיד עם הגיעם מורה דרך למשך כל שהותם בארץ, ששימש גם כמתורגמן. תוך דין ודברים מייגע עם מובילי החמורים הטורדנים, הגיעה השיירה לרמלה – במקום שהצליינים חנו באכסניה שהוקמה בהשתדלותו של הדוכס פיליפ מבורגונדיה. כאן יכלו לקנות מצרכי מזון. ברמלה נאלצו שוב להמתין עד שהאמיר המקומי קיבל את הבקשישים המתאימים. הזמן נוצל בדרך כלל לביקור בבריכות

ידוע על קבוצת צליינים שבשנת 1476 התנגדה מפו-ר-שות לביקור במקומות הקדושים בעקבות סכסוך עם מוסלמים, והסכנה שנשקפה להם ולרכושם. למרבה המזל, מרבית הידיעות על שודדי הים נתבדו, ואפילו אם אלו הזדמנו לסביבה, הם ברחו על-פירוב, בראותם את אניות הצליינים שהיו חמושות היטב. להתנגשות דמים הגיעו רק לעתים נדירות, כמו בקרב בשנת 1479, בין שייטת שודדיים לבין אניית צליינים. רק בדרך נס שוחררו הצליינים, שנישבו לאחר התנגשות הדמים עם השודדים.

בדרך לחופי ארץ-ישראל עברו האניות לאורך חופי איטליה, יוגוסלביה, תורכיה, יוון, רודוס וקפריסין. לבסוף, לאחר כחודשיים ימים, נגלו לעיניהם חופי ארץ הקודש, אותם קידמו בשירי הלל והודיה.

מטחי אש מאחד משני מגדלי השמירה של יפו והרמת הדגל ציינו את בוא אניית הצליינים. זו הייתה צריכה לעגון לפני הנמל, עד שהגיעו הממונה על הקבר הקדוש ומושל העיר רמלה עם אנשיהם, כדי לדאוג לסידורי האבטחה והליווי מיפו לירושלים. דבר זה נעשה בעקבות הודעה שהועברה לירושלים על בואה של האנייה.

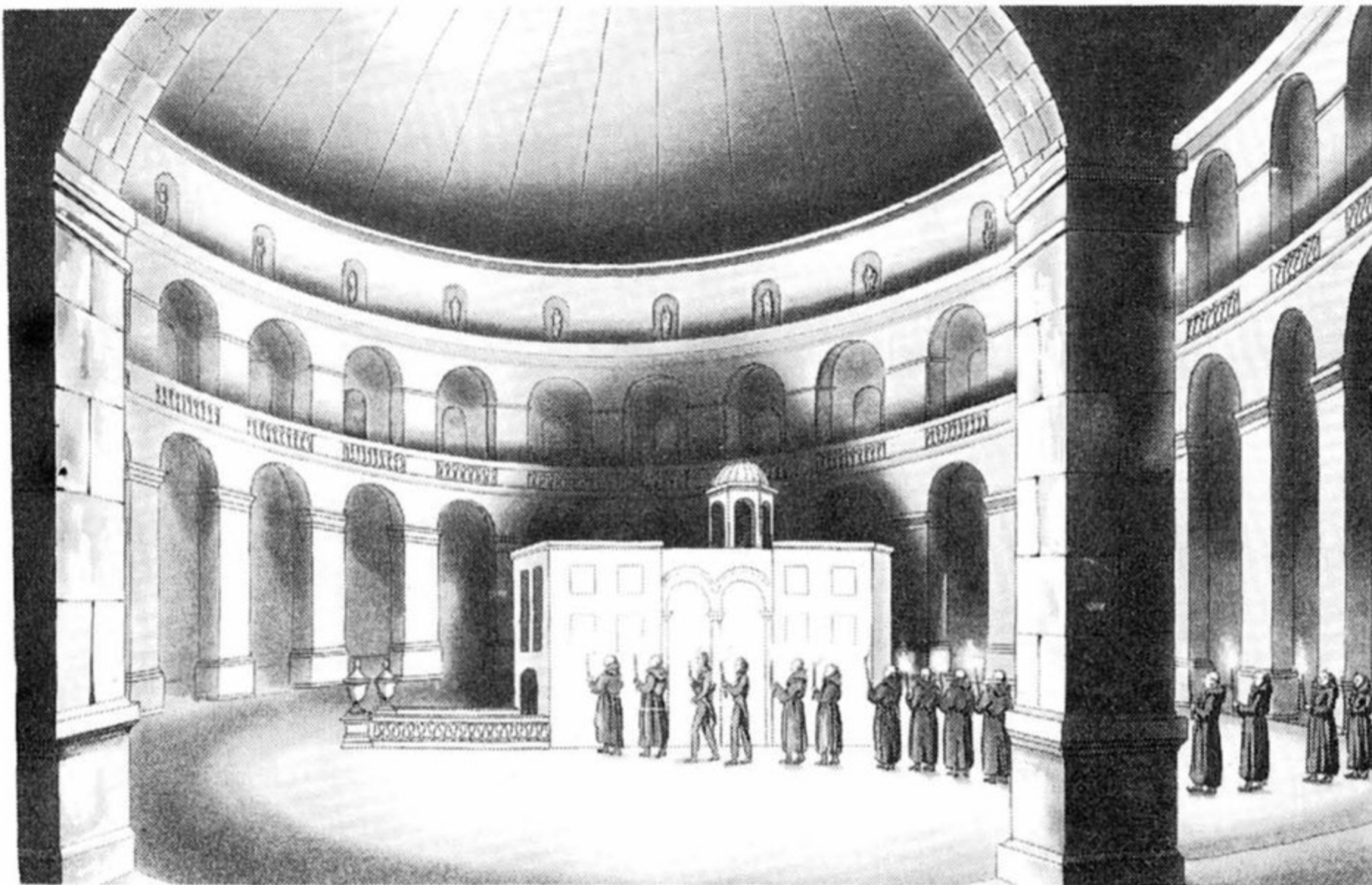
במשך זמן ההמתנה הממושך, היו הצליינים חשופים לסכנת שוד והתנכלות משודדי ים מוסלמים. כרגיל הופיעו נציגי הרשות המוסלמים ופקידיהם רק מקץ 6 – 8 ימים. עימם היו גם סוחרים מוסלמים שסחרו עם הנוצ-רים. רב החובל השליש לידי האדונים המוסלמים מתנות יקרות, ולאחר שפורק הנשק וניתנו דמי השתיה לאנשי הצוות, הועברו הצליינים ליבשה. אלה ויתרו עכשיו על כל גינוני הטקס. דוכסים ורוזנים דאגו לרשום עצמם, עוד

המפורסמות (בררכת הקשתות). הממונה מסר לצליינים באיטלקית או בלאטינית שורה של הוראות "עשה ואל תעשה":

1. כל אלה שיצאו למסע זה ללא אישור האפיפיור, מוצאים בזאת מקהילת המאמינים, אך יוכלו לזכות במחילה בביקורם במקומות הקדושים.
2. קיים איסור מוחלט לנוע ללא מדריך מוסלמי.
3. אסור לעולה הרגל להגיב על עוול שנגרם לו.
4. אסור לדרוך על קברים מוסלמיים.
5. אסור לשבור חלקים ("מזכרות") מהקבר הקדוש.
6. אסור ללכלך קירות על-ידי רישום שמות.
7. אסור להצטרף לתהלוכות דתיות.
8. על הצליינים להימנע מלצחוק או לצהול בקול רם.
9. אסור לפנות או לדבר עם המוסלמים, לצחוק ולהתלעב עימם.
10. בייחוד אסור להסתכל על נשות המוסלמים.
11. אסור ללכת אחרי נשים מוסלמיות, אפילו אם נתבקשת לעשות זאת.
12. אין לתת יין למוסלמים.
13. על כל אחד להחזיק במוביל החמורים שלו.
14. חל איסור לגלות את המוצא או המעמד.
15. אסור לכסות את הראש במטפחת לבנה או להופיע בלבוש לבן.
16. אין לשאת נשק.
17. אין להאמין לאף מוסלמי.
18. אין לעזוב את הקבוצה בשום מקרה.
19. אין לשתות יין בפרהסיה.
20. אין לשאת ולתת עם מוסלמים.
21. אין לריב עימם לעולם.

22. אין להיכנס למסגדים.
23. אין להאשים את האחראי בשל עיכובים.
24. יש לשלם את כל המיסים והעמלות הנדרשים.
25. יש לתרום לבית החולים סכום קטן לאחזקת המקום.
26. יש לתרום גם למנזר הפרנציסקאני על הר ציון.

לבסוף – לאחר טרוניות והטרדות אין קץ מהאספסוף שסבב את השיירה, נתגלתה לעיני הצליינים המטרה הנכספת – ירושלים, שעוררה התרגשות אין קץ. לאחר הביקורת של נציג הפחה ופקידיו ליד השער ולאחר שאלה נתרצו על-ידי מתנות מתאימות, אוכסנו הצליינים במקומות שונים. חלקם – אצל הקונסולים האיטלקים או באכסניית היוהניטים, במקום שיכלו ללון ללא הגבלת זמן תמורת סכום כסף פערט. לחלק מהצליינים דאג המדריך; חלק אחד אוכסן בהר ציון, במקום שהיו צריכים לשלם עם עזיבתם 5 דוקאטים. אך בתמורה הם קיבלו "חפצים קדושים" כגון נרות, תמונות, עפר ואבנים מהמקומות הקדושים, מחרוזות מעץ זית, צלבים קטנים מעץ ארז ועוד. חלק מהצליינים התאכסן אצל תושבים בודדים, שביניהם מוזכרים במיוחד היהודים. לאחר שהצליינים נחו מעמל הדרך, הם התאספו על הר ציון עם נרות שעווה והסתדרו לתהלוכה דתית. הממונה על כנסיית הקבר נשא נאום, בהתעכבו על קדושת המקום מות שבהם יבקרו, והתהלוכה החלה לנוע לאתרים השונים. הצליינים היו מנועים מלראות את כל האתרים

כנסיית הקבר – יעד של עולי הרגל – בהדפס מראשית המאה הקודמת

בירושלים. כנסיית סט. אנה ו"בית פילאטוס" נפתחו למבקרים רק תמורת תשלום גבוה ואילו הכניסה להר הבית נמנעה מהם. המקום המקודש ביותר בירושלים היה כמובן כנסיית הקבר. הכניסה אליו הייתה חופשית רק פעמיים בשנה, וביתר הימים נגבה תשלום של 5 – 9 דוקאטים. לפני שהתהלכה נכנסה לכנסייה, מסר הממונה הוראות מפורשות: על הצליין להקדיש לילה אחד לתפילה ולצומות; אין לבזבז זמן על קניות בפתח הכנסייה; יש להתייחס למקומות הקדושים ביראת כבוד ובחרדת קודש, ואסור לפגוע בהם על-ידי ציורים ונטילת "מזכרות".

הוראות אלה היו הכרחיות, שכן הביקור בקבר הקדוש לווה במשך הזמן בהתנהגות לא הולמת, בעיקר כאשר הצליינים באו בקבוצות גדולות. נספחו אליהם רוכלים וסוחרים שחררו יחד עימם לכנסייה (אמנם תמורת דמי כניסה גבוהים), והציעו למכירה בדים יקרים, שרשרות, מחרוזות-תפילה, צלבים, "שרידים מהמקומות הקדושים", ומאוחר יותר אף מצרכי מזון. כך רחש המקום רעש והמולה, עד כי דמה ליריד. בזמן שאלה סחרו – אחרים ישנו, אכלו, או פטפטו, והכנסייה הפכה למקום של ניבול פה ולפעמים אף נטמאה בצורה שלא תאמן, שכן לפי אמונה תפלה – ילדים שיוולדו כתוצאה מהזדווגות בכנסייה יהיו ברוכי אל.

הטקס החגיגי ביותר בכנסיית הקבר היה הכרותו של "אביר הקבר הקדוש", שלמענו עשו רבים – ובמיוחד הולנדים – את הדרך המסוכנת לירושלים. הטקס נערך כרגיל בלילה. הממונה טפח על כתף אחד הצליינים והכריז עליו כ"אביר" וזה העבירו לשני, השני לשלישי וכך הלאה.

הצליינים ביקרו כמובן גם בסביבות ירושלים. המקום החשוב ביותר היה הירדן. הטבילה בירדן ונשיאת הדקל מיריחו, לפי מסורת הצליינים, סימלו את סיום המסע בארץ הקודש. אך בדרך כלל לא עודדו הממונים את הביקור בירדן עקב סכנות הדרך, בעיקר מצד הבדווים שארבו לצליינים ושדדו אותם או שהתנכלו להם כדי לסחוט כופר נפש. רבים שבו, על כן, לארצותיהם מבלי שביקרו בירדן.

זרם הירדן היה גועש ומסוכן ובקרקעיתו היו שורשי עצים וסבך עבות. לכן חל איסור חמור לחצות את הנהר בשחיה אל הגדה שמנגר. היו מקרים שצליינים טבעו בנהר או שהתחממו וטבלו בנהר לפני הארוחה או התרחצו זמן רב מדי, חלו ומתו. הם הוזהרו, על כן (בעזרת תופים), לצאת מהנהר בזמן ומשסירבו, גורשו לא אחת במכות שוט.

אמונות תפלות רבות נקשרו לירדן. הצליינים נטלו עימם "מי ירדן" בהאמינם בסגולותיו לשמש מזור לכל מדווייהם. זאת חרף התנגדות המלחים לשאת את מי הירדן באנייה. הטובלים בירדן זכו למחילה מלאה על

עוונותיהם. לפי מנהג צליינים עתיק, רחצו המאמינים בירדן לבושים בכותונתיהם ששימשו בבוא היום כתכריכים. אחדים מהם נשאו פעמונים קטנים בעת הטבילה, כהגנה מפני שדים ורוחות ומכות ברק.

כרגיל עזבו הצליינים את עיר הקודש מקץ שבועיים, כדי לבקר בצפון הארץ או בדמשק וחאלב, או כדי לסייר בסיני, קהיר ואלכסנדריה. הם חיפשו מזכרות, מתנות ובמיוחד שרידים מקודשים כדי להביאם הביתה. הם ליקטו קוצים בסביבת ירושלים; שברו חלקים מהמקומות הקדושים למזכרת; קנו תדפיסים מ"עקבות רגליו של ישו"; ליקטו אבנים קטנות מהר ציון, עמק יהושפט והר הזיתים; קצעו חתיכות ממערת מרים בבית-לחם עבור נשים הרות; נטלו חלב נשים מבית-לחם; מחרוזות-תפילה מבית-לחם וגת-שמנים, ומסמרים מהכנסיות בירושלים; חתיכות מאלוני-ממרא בחברון; פיסות-בר מהקבר הקדוש; שושנים מיריחו, וכיוצא באלה. כן רכשו עבודות-אומנות, אריגי כותנה ומשי, כותנות ונעליים. עם שובם לביתם קעקעו בגופם דמויות וציורים הקשורים למסעם, כמו הקבר הקדוש וכו'.

כאשר ביקשו לבקר בסיני ובמצרים, הם חתמו על חוזה מיוחד עם המדריך הממונה בירושלים. אחר ההכנות וההצטיידות החל המסע. בכל מקום הוטרדו עולי הרגל על-ידי האספסוף ולפעמים גם הוצרכו לשלם כופר-נפש. הם עברו דרך בית-לחם וחברון והגיעו לעזה. לאחר ביקור של 5 – 7 ימים בסיני ולאחר קבלת האישור המתאים – המשיכו לקהיר.

במצרים קלטו הצליינים רשמים רבים ותיאוריהם מצטיינים בפירוט רב. הם מעלים על נס את חצר הסולטאן על גינוניה, את בעלי החיים הרבים, וביניהם התמסחים בנילוס ויוני הדואר, שלא היו מוכרים באירופה.

צפון-סוריה ודמשק היו כבר בתקופות קדומות יעד צליינות ידוע. הצליינים ביקרו גם בעכו, חאלב, טריפולי, ביירות ולבנון. חלק אף הגיע בלוויית סוכנים דיפלומאטיים – או בעל-כורחם, כאסירים – לקושטא.

אחדים, כמו לודולף מסוכם, ביקרו באתונה וטרויה, ויש שהגיעו אף למכה, לאפריקה ולהודו.

בדרך חזרה בחרו בדרך כלל במסלול הידוע לוונציה. הצליין המאושר שזכה לשוב למולדתו נתקבל בדמעות גיל על-ידי קרוביו. הוא חיפש דרך להודות לאל על-ידי תרומות לכנסיות, לקאפלות ולמנזרים, והנציח את חוויות המסע לארץ הקודש על-ידי כתיבת זכרונותיו לדורות הבאים.

הבעת תודה: חננו מודים בזאת למר נפתלי טלמן, שהואיל לסייע לנו בתרגום מאמרו של רוריקט מגר-מנית, שעליו מתבססים עיקרי דברינו.

לתולדות המלונאות בישראל

קורט גרונוואלד

§ 1. *Hotels.*—There are 3 hotels in Jerusalem, all capable of decided improvement in cleanliness and order. *Simeon's*, on Mount Zion, near the English consulate and church, has the best situation, and perhaps the best table. The proprietor sometimes acts as dragoman for large parties, but his terms are said to be high. *Hauser's Hotel*, Christian Street, is a better house; but, as it is situated on the side of the large pool of Hezekiah, many of the rooms are damp. Complaints have been made, too, of the state of the cuisine, and the *long bills* made up for extras. The "*Malta Hotel*," in the Via Dolorosa, is lower down, near the centre of the city. All the hotels charge by the day for board and lodging. The rates for 1857 were, in *Simeon's*, 55 piastres, and in each of the others 60.

תיאור בתי המלון בירושלים במדריך שהופיע ב-1858: בעיר שלושה בתי מלון ובכולם יש מקום לשיפור בכל הנוגע לסדר ונקיון, עד כי בעונה הבוערת (בפסחא), מומלץ להעדיף את הלינה באוהל, מחוץ לשערי העיר... זאת ועוד, בעלי בתי המלון עושים יד אחת עם המדריכים כדי לסחוט את התייר...

קוס" של גוסטאב ליל ומלון "קונסטאנטין" ליד שער שכם. כדי להתגבר על הזרם הגובר של עולי-הרגל, הקימו מסדרים דתיים שונים שורה של אכסניות, כגון האכסניה האוסטרית, ה"קזה נובה" של הפראנציסקאנים, אכסניות של הרוסים ועוד. משרד הנסיעות "קוק" איכסן את התיירים שהסיע במחנה אוהלים שהקים מחוץ לשער שכם. בראשית שנות ה-80 גדל דרך קבע מספר המלונות ובתי-ההארח. הידועים שביניהם הם: "די פארק", "דה פארנס", "אירופה", "ללוי", "בית אוליבט", המלון הגדול של "היו" ועוד. בראשית המאה העשרים בלטו מלון "פאסט" ו"המלון הגדול החדש" ("גרנד ניו הוטל")

נוכח מספרם הרב של בתי-המלון בארץ, קשה להעלות על הדעת שרק לפני שבעים שנה, בשנת 1910, צויין במדריך "בדקר", כי "ארץ-ישראל אינה יעד לתיירות במובן המקובל, למעט אותם מעטים המגלים עניין באתרים היסטוריים", כנגד זה, יעצו מומחי התעשייה של הבנק העולמי, שהוזמנו שנים אחדות לאחר קום המדינה, להקים בארץ בתי-מלון. הם חזרו בכך על דברי התייר הנודע, הנסיך השלזי פיקלר מוסקאו, שיעץ למדי-ריכו היהודי בגליל, חיים וייסמן, להקים מלון מודרני בטבריה, סמוך לכנרת.

ראשיתה של המלונאות בארץ חלה סמוך לאמצע המאה ה-19, שעה שארץ-ישראל שבה ו"נתגלתה" על-ידי מספר גדל והולך של תיירים מאירופה. באותו פרק-זמן גדל גם מספר העולים, עד שהיישוב היהודי בירושלים שלח את נציגו ליפו לסייע בידם. הייתה זו ראשית התהוות הקהילה היהודית ביפו, ועד מהרה נבנו שם גם שני בתי-מלון הנזכרים לעתים קרובות על-ידי העולים*.

סיפור בתי-המלון המודרניים ראשיתו למעשה בשנות ה-40 של המאה שעברה, בחמשת החדרים הנעימים של מלון "פלמירה" בסמוך לשער שכם בירושלים. בעליו של המלון היה היהודי המומר ג'ון משולם. המשכו של הסיפור שנים אחדות לאחר-מכן במלון "מדיטראן", שבעליו היה יהודי מומר אחר, משה הורנשטיין. עד לסוף שנות ה-60 נוספו רק אכסניות מועטות, כגון מלון "דמש-

* ראוי אולי להזכיר, כי מבחינות רבות ניתן לראות ביפו את ראשית המלונאות בארץ, שכן כבר במאה ה-17 בנו המנוזרים השונים (הפרנציסקאנים, הארמנים והיוונים-אורתודוקסים) מקומות מיוחדים לקליטת עולי-הרגל מבני עדתם שירדו בחוף יפו. היו אלה אכסניות פשוטות, שאיפשרו לצליינים לשהות במקום זמן-מה, ולהמשיך משם את דרכם למקומות הקדושים. ב-1820 הקים יהודי אמיד מקושטא, ישעיה אג'מון, אכסניה ליד נמל יפו גם עבור יהודים.

HOTEL JERUSALEM, Jerusalem.

Proprietaire
E. L. KAMINITZ.

בית אשל ירושלם ירושלם

ט א ת

א. ל. קאמיניץ

עומד על דרך יפו, במקום גבוה ונעים.

בבית המלון הזה חדרים מרוחים ומפוארים, מאכלים טובים וערבים, מרחץ, וגן גדול לטיול, ומרכבות מיוחדות להוליך את האורחים למחוז חפצם. מתורגמני ומשרתי הבית יזמדים הכן למלאות רצון וחפץ הנוסעים בכל עת, הכל כסדר ימשמש בתי המלון הגדולים באירופא, דבר לא נעדר. שרים ורוזנים מאחינו ושלא מאחינו, מתאכסנים בבית המלון הזה. והוא מפיץ רצון טבול, כאשר יעידו תעודותיהם אשר בספר האורחים אשר להבית ובמכ"ע.

מודעה של מלון קאמיניץ, כפי שנתפרסמה
במדריך של לונץ ב-1891.

— שניהם ליד שער יפו, בנוסף למלון היהודי של קאמיניץ. עד שנות ה-70 של המאה שעברה לא הייתה בירושלם לים אכסניה ששירתה נוסעים יהודים, אלא אם כן הוצע להם חדר במערכת המבנים של "החורבה" ברחוב יהודה החסיד שברובע היהודי. רק לאחר-מכן הוקמו באחדות מהשכונות היהודיות בתי-הארחא בשביל מבקרים מגרמניה ומהולנד. הבולט שביניהם היה זה שכבתי-מחסה בעיר העתיקה, שגם הצטיין בנקיונו.

בשנות ה-80 פתח את שערי המלון היהודי המודרני הראשון, הוא מלון "קאמיניץ". מנחם מנדל מקאמיניץ שברוסיה, עלה לארץ ב-1833 וקבע את מושבו בצפת. ב-1840 הוא פרסם בוילנה קונטרס בשם "קורות העתים", שבו נגולה מגילת יסוריהם של יהודי צפת בעקבות הרעש שפקד את העיר ופרעות מרד הפלאחים. לאחר שהעתיק את מגוריו לירושלים פתח בה אכסניה. נסיון זה עודד את בנו אליעזר לפתוח בית-מלון של ממש — תחילה בעיר העתיקה ליד המצודה, במקום שנבנה לימים הדואר האוסטרי, ואחר-כך מחוצה לה. יומרתו להציע מלון ברמה אירופית, חייבה שינויים במיקומו של המלון, ששירת יהודים ולא-יהודים כאחד. את מקומו של אליעזר בעסק תפס מאוחר יותר בצלאל

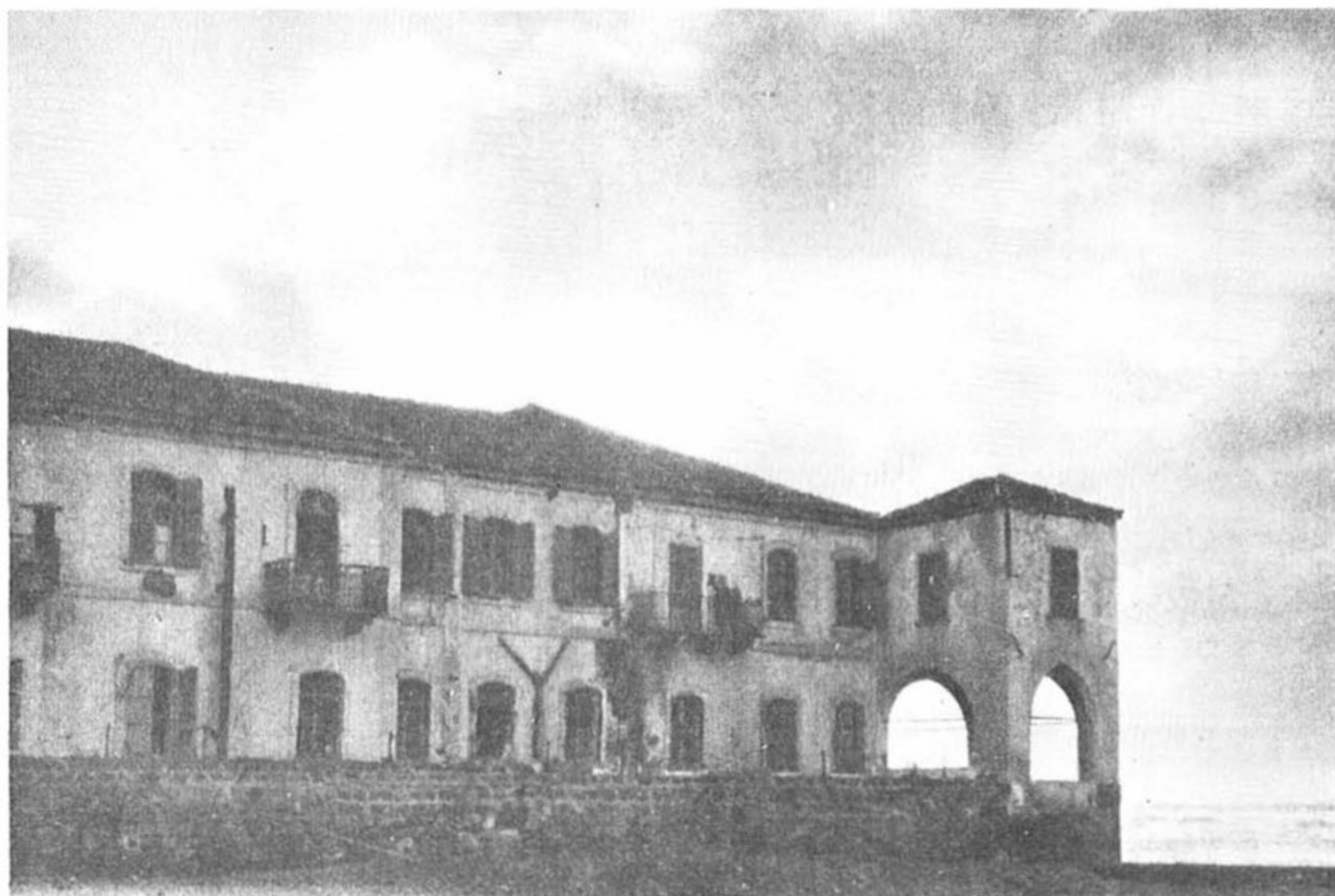
אברהם. למלון היה הסכם עם משרד הנסיעות "קוק", והוא קיים בהנהלתו של חיים (1866–1941), בנו של בצלאל אברהם, סניף ביפו ובית-הארחא חורפי ביריחו. כן הייתה לו שלוחה בחברון — הכל בהנהלת המשפחה. לאחר המלחמה נפתח מלון "קאמיניץ" מחדש ברחוב יפו, סמוך למקום בית-העם הישן. הייתה זו רשת המלונות הראשונה בארץ-ישראל, אך היא לא האריכה ימים — בעיקר בעקבות המשבר של מלחמת העולם הראשונה — ונסגרה ב-1924.

גם מלון "מרכז" של אמדורסקי היה פופולארי באותם ימים. יוסף אמדורסקי פתח ב-1885 "בית אוכל" בעיר העתיקה, סמוך לשער יפו, שהפך למלון. מאוחר יותר הוא עקר לרחוב בן-יהודה, אך המלון נסגר ב-1940. היו עוד מספר בתי-מלון קטנים יותר, כגון מלון "ירדן" בשכונת אבן-ישראל בדרך יפו, או "אכסניית שיינמן" בנחלת שבעה, או פנסיון "סלנט" ברחוב יפו.

פרק מיוחד הם המלונות הגרמניים, שנוהלו ברובם על-ידי הטמפלרים. הם כללו, מלבד מלון "פאסט" בירושלם, ליד שער יפו, את "מלון ירושלים" של הארדג ואת "פארק הוטל" של האחים הול ומתיאס פראנק — כולם במושבה הגרמנית ביפו. בחיפה — מלון "כרמל" של האחים קראפט, שהורחב לאחר המלחמה על-ידי אפינגר ווינדזור; בטבריה — "מלון טבריה" של הופמן. בשכם, וכנראה גם בג'נין, היו שני בתי-מלון ובהם מקומות מועטים ללינת-לילה לנוסעים מירושלים צפונה, לחיפה או לטבריה. נראה שגם את הפנסיונים "בית אולידט" ו"וילראמס" בירושלים ניהלו הגרמנים. יוצאי אירופה או

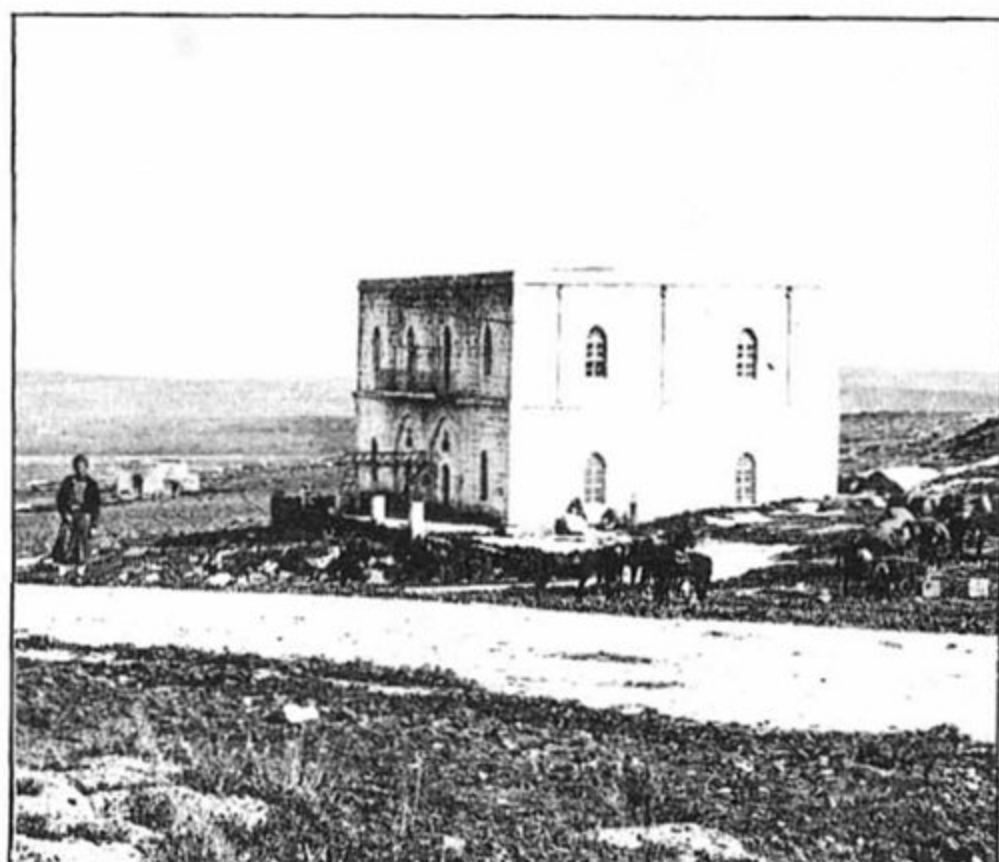
מלון "ירושלים" במושבה הגרמנית ביפו

מלון "בלה ויסטה" בצילום משנות ה-30

מלון טבריאס, המלון המודרני הראשון בצפון הארץ.
(משמש כיום כאכסנית נוער)

"מלון המכבים" בלטרון בצילום מ-1887
(נמצא כיום בחצר מנזר לטרון)

מכן, פתח בית-מלון בן שש מיטות ברחוב סט. פאול. אחר-כך עבר המלון למבנה שבו היו חדרים מרווחים יותר, בכיכר ציון, במקום בו נמצא עדיין מלון "רון" (נקרא בשעתו מלון "תל-אביב"). את המלון ניהל בנו שאול, בעליו המקורי של מלון "פלטין" בן שש המיטות, שהוקם בשנת 1930. בשנת 1940 מסר שאול את המלון לאחיו מרדכי, וכנגד זה נוהל מלון "רון" על-ידי בתו של שאול. כך נעשו המלונות הללו ל"רשת משפחתית" (בעלי מלון "ורשבסקי" אינם בני אותה משפחה).

לאחר מלחמת העולם הראשונה פעל ליד חוף הים בתל-אביב המלון "סן רמו", בהנהלתו של זלטפולסקי. היה זה המלון היחיד ברמה נאותה, עד שנפתח ב-1928 (?) מלון "פלטין", בהנהלתו של מ. ברסקי.

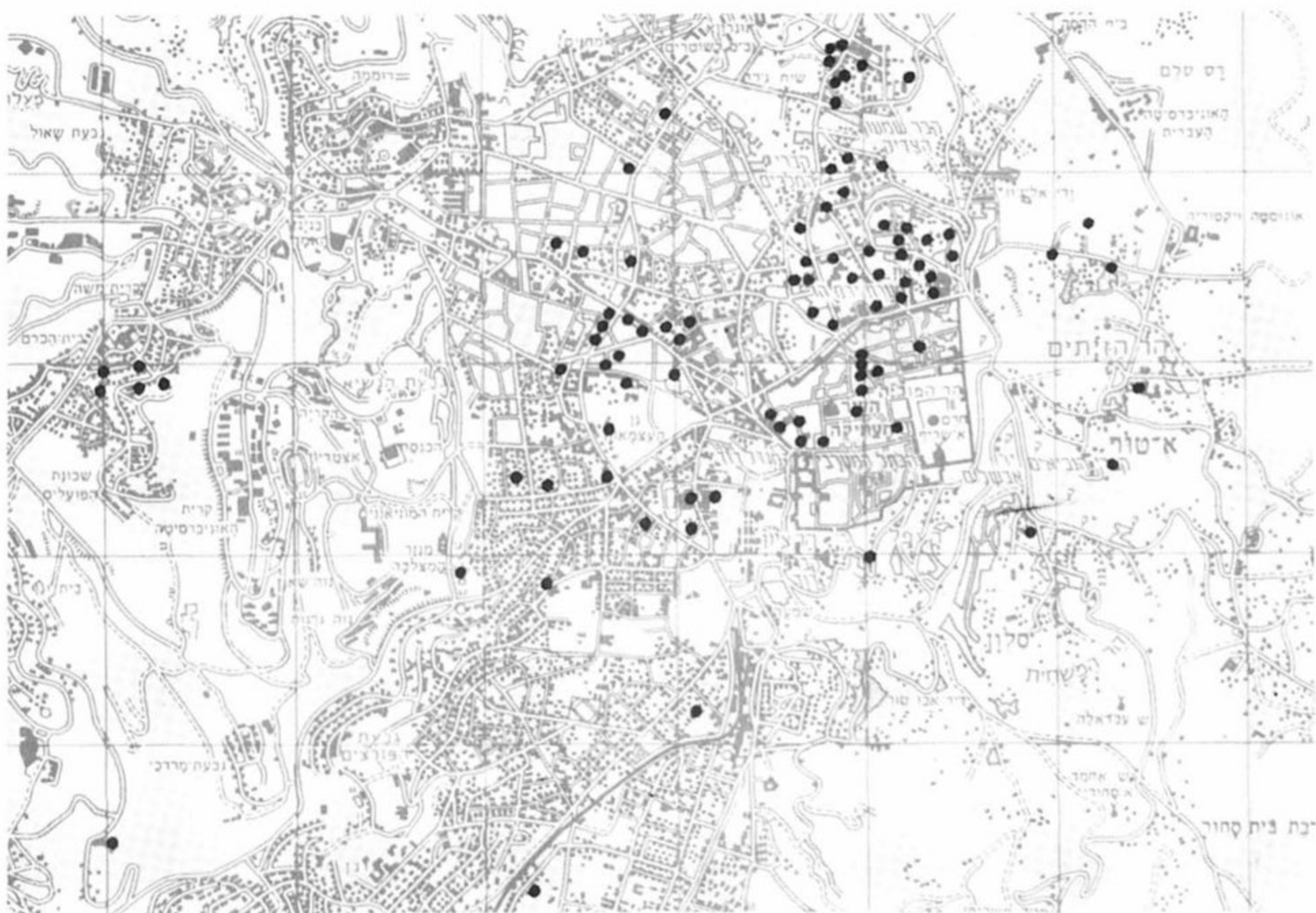
סניפים, כביכול, של ענף המלונאות בארץ-ישראל היו מלון "רבינוביץ" וכן פנסיון "פוחצ'בסקי" בביירות, אז תחת שלטון המנדט הצרפתי. במלון זה לנו יהודים רבים מארץ-ישראל שהזדמנו לביירות. בחיפה הוסיף להת-קיים מלון "הרצליה", שעמד בשנים שלפני המלחמה בראש המלונאות היהודית, כגוברמן בטבריה ופרל בצפת. ואולם לקראת סוף התקופה, ב-1931, נפל דבר שהיה בעל השלכות רציניות על ענף המלונאות בארץ: נפתח מלון "המלך דוד" בירושלים. היה זה המלון הרא-שון ברמה בינלאומית, שהיה חלק משרשרת בתי-המלון בקהיר, בהנהלת "מלונות מצרים בע"מ". לא בלי צדק טענו אז, כי מקום כזה יפגום בפשטות הנעימה של החיים החברתיים בארץ. במשך אותה תקופה עבר גם מלון "פאסט" מחדריו המיושנים שברחוב יפו אל בניין חדש, לא הרחק ממלון "המלך דוד". החדרים הקודמים שבר-חוב יפו היו למלון "אלנבי", בהנהלתו של ברסקי, בעוד המועצה המוסלמית העליונה ניסתה לעכב את "היוזמה

נוצרים ניהלו, כפי שמציין בדקר ב-1910, בתי-מלון אחדים. מרבית בתי-מלון אלו היו ברמה נאותה, אף כי לא תמיד יכלו הנוסעים לצפות לשירות ולתנאים ברמה אירופית.

1920-1933

תמורה ניכרת בענף המלונאות חלה עם סיום השלטון העות'מאני. ללא קשר מחייב לתמורות המדיניות התפתחו בתקופה זו הפנסיונים. כך נתקיימו בירושלים הפנסיונים של גולדשמידט, גב' לזרוס, גב' פרידמן, גרטה אשר, הילדה ואלדס, שני הוולפים, "שתי האחיות"; בתל-אביב — הפנסיונים של גב' מוסקוביץ, הגב' פיש וגב' ברנדשטטר; על הכרמל — הפנסיון של גב' וולש-טיין. כמעט כל הפנסיונים התנהלו בידי נשים, שידעו לשוות למקום אווירה ביתית ותנאים נאותים. הפנסיונים נבדלו מבתי-המלון בממדיהם המצומצמים ובאווירתם האינטימית; רק לעתים רחוקות היו בפנסיון יותר מעשרים מיטות. עד-מהרה הפכו רבים מהם למעין מרכזים תרבותיים מיוחדים. כך היה פנסיון "מוסקוביץ" בתל-אביב בית-הארוחה פופולארי לפקידי המוסדות הציוניים מאירופה, בעת ביקוריהם התכופים בארץ-ישראל, ומקום לאורחים נכבדים, כברוניסלב הוברמן ואחרים. גרטה אשר, שניהלה פנסיון ידוע בירושלים, לאחר שהפ-עילה פנסיון-קייץ בצפת בשנות ה-20, פתחה בתל-אביב מלון קטן ונאה שהיווה אבן-יסוד לשרשרת מלונות "דן", בהנהלתו של מר פדרמן. נראה שזה המקרה היחיד שהפנסיון שרד — אם כי בגלגול שונה — לאחר שמייסדו נפטר. פסיה רחל מארשן הייתה עולה חדשה מליטא ומלונה בן חמשת החדרים שברחוב יפו בירוש-לים (פינת נחלת שבעה), נעשה עד מהרה מרכז לפרנסי העיר. לאחר מותה של פסיה (ב-1923), ניהלה את המלון בתה, רוזה ליפשיץ. במקומו של המלון הוקם ב-1928 מלון "עדן", שהיה מודרני יותר, אבל עדיין הציע שירותיו בחדרים שכורים (ברחוב בן-יהודה). בשנת 1934 עבר מלון "עדן" לחדרים שתוכננו במיוחד עבורו. אלו הורחבו לאחר-מכן והתחרו במלון "המלך דוד". רוזה ליפשיץ למדה בשווייץ בהצלחה ניהול בתי-מלון. מותה בשנות השישים, שנים אחדות לאחר מות בעלה, לא הותיר למלון יורש מתאים, ולפני שנים אחדות הוא חדל להת-קיים כמלון.

באותה עת הוקמו גם בתי-מלון קטנים ופשוטים, בעיקר על-ידי אנשי היישוב הישן. הללו סיפקו בראש וראשונה את צורכי הלקוחות המקומיים שדרישותיהם היו צנועות. לעתים רחוקות הם אף שירתו תיירים. ראוי לציין את טודורס ורשבסקי (1877 — 1940), דודנו של אמ-דורסקי, שהוגדר באנציקלופדיה של תדהר כ"חלוץ תעשיית המלונאות". ב-1921 ניהל ורשבסקי תקופה קצרה את הח'אן בשער-הגיא, ואולם, זמן לא רב לאחר-

תפרוסת בתי המלון בירושלים (1983). בירושלים 69 בתי מלון
ובהם למעלה מ-7,250 חדרים, המהווים כרבע מבתי המלון בארץ.

מלון היאט בבנינו. המלון, חבנוי לרגלי הר הצופים,
מכיל 600 חדרים והוא בין הגדולים בארץ.

היהודית" על-ידי הקמת בניין מפואר בסגנון מזרחי – הוא מלון "פאלאס" (משמש כיום כמשרד למסחר ותעשייה, אך קיימת תכנית להפכו שוב למלון). רק מעט ידוע לנו על התפתחות המלונאות במיגזר הערבי, שם שיגשגו כמה בתי-מלון ופנסיונים ביריחו בעונת החורף וברמאללה בעונת הקיץ. אנשי הקהילה האנגלית היו מתארחים, מלבד במלון "המלך דוד", גם במלונות גרמניים.

1955–1933

תמורה יסודית בענף המלונאות חלה בשנת 1933, עם העלייה מגרמניה, שהביאה לענף לקוחות בעלי דרישות גבוהות ויזמים שהיו נכונים להתמודד עם אתגר זה. עד מהרה צצו מלונות חדשים רבים בכל הארץ, כגון "גת רמון" בתל-אביב, מלון "ציון" בהדר-הכרמל ולבסוף הסנטוריום "כרמל" ו"בית דולפין" בשבי-ציון. מלונות נוספים נבנו במקומות אחרים, כגון בנהריה ובחמי-טבריה. האנשים שהקימו וניהלו מפעלים אלה לא היו, כמו שרגילים לספר, רופאים או עורכי-דין. מקצת כישרון-מלידה בהנהלת מלון, כגון זה של לוטה אייזנברג, התפתחו עם העשייה. אולם רק מעטים הביאו עימם נסיון אירופאי בניהול בתי-מלון. הבולטים שביניהם היו הארי לוי ואשתו רוזה. הם טיפחו בהצלחה את המלון בקליה והפכוהו למקום בילוי פופולארי ביותר (המלון נהרס ב-1948 על-ידי הלגיון הערבי). לאחר-מכן הם הקימו את מלון "השרון" בהרצליה, שהוא עדיין מלון בעל שיעור-קומה. אנשים כהארי לוי ולוטה אייזנברג קבעו את הרמה הגבוהה שהפכה לנורמה. עלה בידם גם להכשיר חבר עובדים מיומנים, שענף המלונאות המתפתח נזקק להם.

בתולדות המלונאות בשנים אלו של "המהפכה הגרמנית", ראוי להקדיש מקום להתפתחות בתי-ההבראה בקיבוצים. אומרים כי היוזמה לפיתוח ענף חדש זה במשק הקיבוצי מקורה בלוטה אייזנברג. תחילה שירתו בתי-הבראה אלה את אנשי ההתיישבות העובדת במחירים נמוכים, אך מאוחר יותר חל שידוד מערכות יסודי בענף זה במשקים, והם כוללים כיום גם בתי-מלון ברמה של חמישה כוכבים, כגון אילת השחר, נוף גינוסר ואחרים. בתי-הארחא אלו הפכו במשך הזמן לאבן-יסוד בענף, וחלק בלתי-נפרד מחוויית הביקור של התייר בארץ.

1955–1982

עד שנת 1914 נועד ענף המלונאות בארץ לענות על צורכי מאות אנשים בלבד, ובשנים הראשונות של המנדט הבריטי – אלפים אחדים. לאחר "המהפכה הגרמנית", שעה שמקומות בילוי כנהריה וקליה נעשו פופולאריים, כבר היה צורך לארח מדי שנה אלפים רבים, שכללו בין השאר קצינים של צבא בעלות-הברית בתקופת המלחמה, שמספרם גדל בקביעות.

לאחר מלחמת העצמאות והקמת המדינה הגיע מספר הנופשים לרכבות רבות. שבעים שנה לאחר שצויין במדריך "בדקר" כי ארץ-ישראל לא תצלח לתיירות, צמחו ועלו בתי-מלון אפילו בלב המדבר, כגון באילת ובחוף ים המלח. בתי-מלון מודרניים, זכו למשנה שיגשוג במרכזי האוכלוסייה הראשיים בתל-אביב, חיפה ובירושלים, וכן באשקלון, הרצליה, נהריה, צפת וטבריה. מיוצגים בהם קונצרנים בינלאומיים, כגון "הילטון", "שרתון", "היאט", "רמדה", "סונסטטה", "פנטה" ורבים אחרים.

רוב בתי-המלון החדשים והגדולים, של חברות או של משקיעים גדולים בנכס-דלא-נייד, פועלים לפי חוזה הנהלתי. יוקר הנכס מחייב השקעות אדירות. בין המשיקיעים הפרטיים בולטת רשת בתי-המלון המשגשגת של שיף. קיימים רק מעט מלונות בינוניים מבחינת גודלם, שהם ברשות המפעיל ומשפחתו, כגון "טירת בת-שבע" בירושלים. זהו כנראה גם מצב העניינים במגזר הערבי, שם קיימים מלונות אחדים בגודל בינוני. ברשת המלונות המקומית שניים מן הגדולים פירסמו את קורותיהם, ויש בהם עניין מיוחד: האלבום המפואר "30 שנות מלונות דן בישראל" (1978). רשת מלונות "דן" שייכת למייסדיה, יקותיאל פדרמן (נולד ב-1914) ולאחיו סם (נולד ב-1916), שאביהם, יליד פולין, היה בעל מאפיה-מגדניה בשבניץ (סאכסוניה) – אחד המרכזים התעשייתיים בגרמניה. משעלה היטלר לשלטון עברה המשפחה לבריסל, ואולם יקותיאל, שכבר היה פעיל בתנועת-נוער ציונית, גילה עד מהרה מעורבות בעליית הנוער ובפעילויות דומות, עד שהגיע למשרד הראשי של התנועה הציונית בלונדון. בסופו של דבר הוא הגיע לחיפה. תחילה היה בעל מסעדה ואחר-כך, בשלהי מלחמת העולם השנייה, קבלן עבור הצבא הבריטי. במחצית השנייה של שנת 1947 קיבלו הפדרמנים לידיהם את מלון "קטה דן", בעל 21 החדרים, שהיה בעבר אחד המלונות הראשיים בתל-אביב, ובכך הונח היסוד לרשת המלונות שלהם.

הערה: המאמר מעודכן עד-1982.

נאות קדומים

השמורה הלאומית של טבע הארץ במקורות ישראל

נגה הראובני

באזור מודיעים מוקמת מזה שנים אחדות שמורה לאומית מיוחדת במינה. אין זו שמורת-טבע, אף על פי שישודה בטבע, ואין היא פארק לאומי, במובנו המקובל, אלא מקום שבו רוכזו באופן מסודר צמחים מכל חלקי הארץ ומהארצות השכנות. על יסוד זה, פותחה במקום סדרת גנים תנייכיים ותלמודיים, המשקפת את טבע הארץ במורשת ישראל ותרבותו.

ראשיתה של התכנית בתחילת שנות העשרים, עם ייסוד המוזיאון לצמחי התני"ך והספרות התלמודית בידי אפרים וחנה הראובני עבור האוניברסיטה העברית בירושלים. במקביל, רקמו מייסדיו תכנית לנטיעת "גן הנביאים וחז"ל". תכנית זו - במתכונת מורחבת - החלה להתגשם כאן רק בתחילת שנות השבעים בתקציבים מצומצמים ובקצב אטי.

נאות קדומים משתרעת על 2,500 ד', והיא כוללת אזורים המכונים על-פי הנושאים השונים המרוכזים בהם, כגון: "ספרות החכמה והמשלים", "גיא שיר השירים", "מעלה הבשמים", "גבעת המנורה", "מעלה ארבעת המינים", "אזורי שבעת המינים" ו"זמרת הארץ", "גאון הירדן", "יער חלב ודבש" ו"כרם ישעיהו".

ב"רמת לוז", הממוקמת בכניסה, הוקמה מדרשת נאות קדומים ללימודי הטבע והנוף במקורות ישראל. המדרשה נושאת את שמו של קדיש לוז ז"ל, איש דגניה, אשר בתקופת שירותו כיו"ר הכנסת כיהן גם כיו"ר נאות קדומים, עוד בטרם החל המפעל לקרום עור וגידים. כיום יש במדרשה אולמות וכיתות לימוד, ספריית עיון למדריכים, ואכסניה ל-60 תלמידים.

אפשרויות הלימוד בנאות קדומים הן רבות ומגוונות, החל מסיור בן מספר שעות וכלה בסמינר בן חמישה ימים. הסיורים באזורים השונים מהווים מעין מסלולים ללימוד נושאים מיוחדים, כגון: "מסלול ישעיהו", "מסלול השופטים והמלכים", או "מסלול החגים".

מקום הלימוד

ליד "בריכת שלמה", בין אזור ספרות החכמה והמשלים וגיא שיר השירים, על שפת הבריכה, גדלים עצי תמר, ועל הרכס הנשקף מעליה מזדקרים על קו הרקיע ארזי הלב-נון, המשתקפים יחדיו במימי הבריכה ומזכירים את הפסוקים ממזמור ליום השבת: "צדיק כתמר יפרח, כארז בלבנון ישגה, שתולים בבית ה', בחצרות אלהינו יפריחו" (תהלים צב, יג-יד). התמונה החיה של תמרים מן המדבר וארזים מן הלבנון, המשתקפים בבריכה אחת, ממחישה את האפשרויות המיוחדות לגידול צמחים מאזורים כה שונים ורחוקים זה מזה, עובדה המוצאת את ביטויה גם במקרא. כבר שלמה המלך, שנתן את "הארזים (בירושלים) כשקמים אשר בשפלה לרוב" (מל"א, י, כז), שילב במפעלי הגי-נון שלו בירושלים את התמר והארז יחדיו, כדי לסמל "כי הוא רדה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה" (מל"א ה, ד).

תמרים וארזים משתקפים ב"בריכת שלמה"

מתוך הנוף הנראה כאן, עולים גם מדרשי חז"ל על הצדיקים המ-שולים לתמרים ולארזים, על התמרה שעמדה בחמתן כאשר אהבתה היתה נתונה לתמר ביריחו, ועוד כהנה וכהנה דברי אגדה והלכה, שירה ודמיון.

נושא אחר הצומח במקום זה הוא "משל החידה" של יחזקאל (שם, יז). על שפת הבריכה גדלים, אל מול הארזים, עצי צפצפה ו"צפצפת הפרת", ולידם שתולה "גפן סור-חת". כל אלה צורפו כאן כדי להאיר את דברי יחזקאל באמצעות הכרת התכונות המיוחדות של כל אחד ואחד מהם, אשר תרמו להתגבשות הסמלים המובעים בדברי הנביא. אכן, רק כאשר מכירים תכונות אלו ניתן להבין לאשורם את דברי "חידת-המשל" של יחזקאל.

במרחק צעדים אחדים מכאן נמצא שדה קוצים, הבוהקים בימות הגשמים בצבעם הלבן המבריק. בימי

הקיץ עולים החוחים בני השנה החדשה בצבע ירוק-רענן, מנוקד בכתמים צהובים של הפרחים הנפתחים חדשים לבקרים. המבט עובר מן החוחים אל הארזים ומן הארזים אל

החוחים, ובזכרון עולים דבריו של יהואש מלך ישראל אל אמציה מלך יהודה: "החוח אשר בלבנון שלח אל הארז אשר בלבנון לאמר: תנה את בתך לבני לאשה. ותעבר חית השדה אשר בלבנון ותרמס את החוח" (מל"ב, יד, ח-ט). כאן מעלה המדריך בפני המבקרים את פרשת היחסים בין מלכי ישראל ומלכי יהודה, את התפארותם בארזים במשך כל הדורות, ואת הכינוי "לבנון" לירושלים, שניתן לה בזכות הארזים הרבים שנתן בה שלמה. כאן גם מוסבר לאשורו הפסוק במשלי (כו, ט): "חוח עלה ביד שכור ומשל בפי כסילים", באמצעות הנרקיסיס הגדלים פה בין החוחים כפי שהם גדלים ביניהם גם בטבע, באזורים שונים בארץ: מסתבר שהשיכור רצה לקטוף את הנרקיס היריחני, אולם בהתנודד האדמה תחתיו עלה בידו החוח. כך הכסיל ברצותו להמשיל משל נאה...

הביטוי "כשושנה בין החוחים" (שה"ש ב, ב) מתבאר אף הוא כאשר לומדים, שהנרקיס "מלך

"חוח עלה ביד שכור ומשל בפי כסילים" (משלי כו, ט)

נרקיסים ליד "בררכת שלמה" בנאות קדומים: "ושפתו כמעשה שפת כוס פרח שושן"
(מלכים א, ז, כו)

הביצה" גדל באותן אדמות כבדות, שבהן משגשים החוחים. והלא אותן אדמות כבדות מציינות את העמקים. הנרקיס הוא, אפוא, המועמד הטוב ביותר לזיהוי כ"שושנת העמקים" (שם, שם א). מובן, שאם היתה "שושנת העמקים", היתה קיימת בוודאי גם "שושנה" סתם, או "שושנת ההרים" (ואולי "שושנת הסלעים?") ומי לנו פרח כזה אם לא ה"שושן הצחור"? יש אפוא לגדל כאן גם פרח נדיר זה. זאת ועוד: בקרבת מקום גדלים פה גם שיחי "ורד הכלב" וזני ורדים אחרים: הרי במשך דורות רבים היה מקו-בל על רבים וטובים כי ה"שושנים" שבפי הרעיה המתארת את שפתי דודה (שיר השירים ה, יג) הם הם הוורדים, שפרחיהם נמצאים בין ה"חוחים" הדוקרניים הבולטים מגבעו-ליהם.

הנסיון לזהות את הצמחים המצויים בתנ"ך ובספרות חז"ל שליט בנאות קדומים ומאפשר למבקרים להתוודע לנושא.

ב"אזור ספרות החכמה והמשלים" מומחשת המשמעות של משל יותם או דברי איוב או פסוקי תהלים. כאן נוכל להבין את הסמלים הניגודיים שראו אבותינו בארז ובאזוב מימי יציאת מצרים ועד לדיונים במשנה ובגמרא. ב"גינת האגוז" נוכל להבין מדוע מדגיש הפסוק את הירידה אל המקום שם נטועים האגוזים, ולשמוע ביאורים שונים למושג "אבי הנחל" (שיר השירים ו, יא). יש כאן גם "פרדס רמונים" (שיר השירים ד, יג) אשר ממנו ניתן לעלות אל גבעת המנורה דרך מעלה הבשמים וללמוד שם מהו אשכול הכופר, מיהו הכרכום ומה הקשר בין הקטורת ונרות המנורה.

בדרך זו ניתן לעבור בנאות קדומים מפנינה לפינה, ממסלול למסלול, בלימוד מעמיק של מקורותינו באמצעות הכרת הטבע. לאחר הלימוד הבלתי אמצעי באתר, ניתן להעזר בחומר כתוב היוצא לאור על-ידי המוסד, כגון: סדרות של שקופיות המלוות בחוברות

הסבר, תמונות ופסוקיהן, וספרים המכילים חומר רב ומפורט, ומלווים בתצלומים רבים.

בדרכים אלו ניתנים ללומדים בנאות קדומים כלים חדשים להתבוננות בנופי הארץ בעת טיוליהם במרחביה, ודרכים חדשות להבנת המקורות, הנלמדים בבית או בבית הספר, באוניברסיטה או בישיבה.

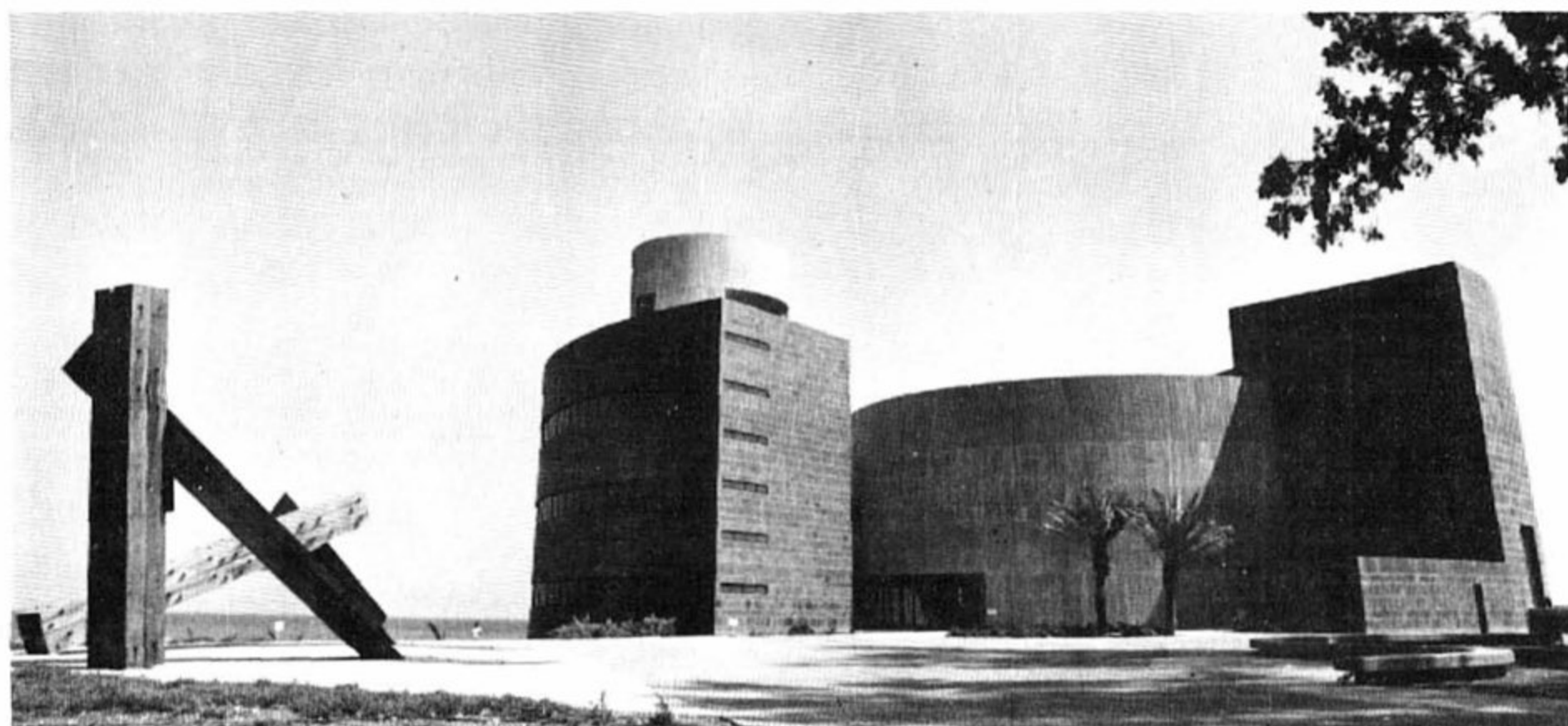
הציבור הבא ללמוד בנאות קדומים מורכב מכל השכבות והגוונים: החל בילדי הגן וב"תינוקות של בית רבן" בכיתות א' של ה"יסודי" וכלה בפרופסורים המלמדים באוניברסיטאות, באקולוגים ויערנים, אנשי תכנון הנוף ואנשי דת וכמורה, תלמידי ישיבות וחברי קיבוצים, ותיירים מארצות רבות.

יש לתאם ביקורים מראש (כתובת: ת.ד. 299 בקרית אונו, בטלפון 08-245881 או 08-233840). ללא תיאום ניתן לבקר רק בימי שישי, בהם יוצא סיור מודרך בן שעתיים ומחצה בשעה 9:15.

הצלף - סמלה של נאות קדומים

הצלף הוא צמח נפוץ בכל הארץ ואינו מייצג אזור אחד בלבד. באמצעותו אנו חשים חוויות בסיפורי התנ"ך ובמדרשים ראשונים ואחרונים: החל בצלפחד שמת בחטאו במדבר, דרך הנחלות שעלו בחלקן של בנותיו, אל חנוך בן צלף מבוני החומה בימי שיבת ציון מגלות בבל, משם אל הדיונים בהלכות עורלה וכלאיים ואל רבן גמליאל, שיצא עם תלמידיו והראה להם את הצלף כדוגמא בעולם הזה לאילנות שבעתיד יתנו פרי בכל יום ויום, ואל דף הגמרא המלמדנו כי הצלף הוא הי"עז באילנות" כשם שישראל הוא הי"עז באומות": כזה כן זה אין הם ניתנים להשמדה באמצעות כריתה, אלא תמיד יעלו וישגשגו אחר כל אסון. ועל כל אלה - פרח הצלף מלא החן והיופי, אשר שימש לצבי נרקיס, אחד מטובי המעצבים בארץ, כדגם לעיצוב הסמל.

בית יגאל אלון בקיבוץ גנוסר

מוקי צור

בית אלון הוא מרכז לאומי, ואין לו תשובות ספציפיות לשאלות גיאוגרפיות, היסטוריות או מוסריות. אמנם יש בו גם מצע של אינפורמציה, על כל ישוב בגליל, על הציוויליזציות שעברו בגליל, ויש בו אוסף עדויות של מתיישבים ולוחמים, ועדויות על בעיות הכפר הערבי ולקטי מקורות העוסקים בתקופת המשנה והתלמוד. אך כל האינפורמציה הזו באה לתת פרספקטיבה, ואפשרות להרחבת אופקים. המבקר כיחיד, או כחלק מקבוצה שרוצה להחשף בפני בעיותיו של האדם בגליל ולנסות להתמודד עימן, לחשוב עליהם, ימצא כאן, אנו מקווים, מספיק נקודות מוצא.

המוזיאון בנוי מדורים מדורים: הנוף, הזמן, תקופת המשנה והתלמוד, הכפר הערבי, צמתי מלחמה וההתיישבות העברית. כל מדור מכיל תצוגה ואפשרות לפעילות חינוכית.

אם החלק של הזמן הוא תצוגה של שח-

כשהציעו להקים מרכז חינוכי לזכרו של יגאל אלון חיפשנו דרך לפתוח פרספקטיבות בפני המבקר. שהרי בכך עסק יגאל אלון כל ימיו - כבן הארץ השואף להאחז באדמתה, כיהודי בעל שורשים, כלוחם המחפש מוצא, כאדם וכמחנך המחפש חידוש חברתי וצדק.

הגליל היה לנו מצע קונקרטי. אזור חי ונושם, בעל נוף והיסטוריה, שחיות בו קהילות-אדם, בעלות שרשים ובעיות. רצינו להציג את הפרספקטיבות שהוא מציב, שבעזרתן ביקשנו לנהל דו-שיח עם המבקר ובין המבקרים.

שאלת הנוף והזמן, צורת ארגון הקהילה, בעיות הכפר הערבי וההתיישבות העברית הן שאלות שניתנה להן תשובה ספציפית בגליל (ממטולה - ועד מגידו), אך תשובה זו עדיין פתוחה להחלטה ולתמורה.

למעלה: בית אלון, מראה כללי

במעלה הזמן

גם בפרק העוסק בהתיישבות העברית עוסקים אנו בשאלות של דרכי בניין החברה. אנו חושפים בפני המבקר את הרעיונות השונים שהנחו את המתיישבים היהודים בדרכי בניית הצורות החברתיות שהם יצרו. אנו מאפשרים למבקר לנסות לעצב לעצמו את צורת ההתיישבות שמתאימה לעקרונותיו ולדרכו. להחשף בפני הבעייתיות שבקביעת סגנון חיים: דרך.

המודל של המושבה יסוד המעלה, קרית שמונה, יובלים, כפר יובל ועין חרוד נותנים תמונת גילגול של מודלים בעבר. כיצד חבורות שונות מעצבות את דרך חייהן ואיך מתפתחות צורות חיים שונות בהתאם להתפתחותן הדמוגרפית, בהתאם לשינויים שחלים בטכנולוגיה ובתרבות.

ימי המלחמה נראים תמיד כימים בהם אובדת הבחירה. בפרק של צמתי מלחמה אנו מביאים את המבקרים להתמודדות אישית, אינטלקטואלית עם מצבים ובעיות העומדות בפני האדם בתקופת מלחמה. הדוגמאות שאנו מביאים הן משלוש תקופות. תקופת מרד היהודים נגד הרומאים ומרד בר כוכבא, תקופת מלחמת העולם השנייה ומלחמת העצמאות, תקופת מלחמת ששת הימים עד מלחמת יום הכפורים. המבקר צריך לעמוד בפני הכרעות מדיניות, אסטרטגיות והכרעות כאדם - חייל לפני המלחמה, במלחמה, ולאחריה.

מסלול זה בא להדגים בפני המבקר את

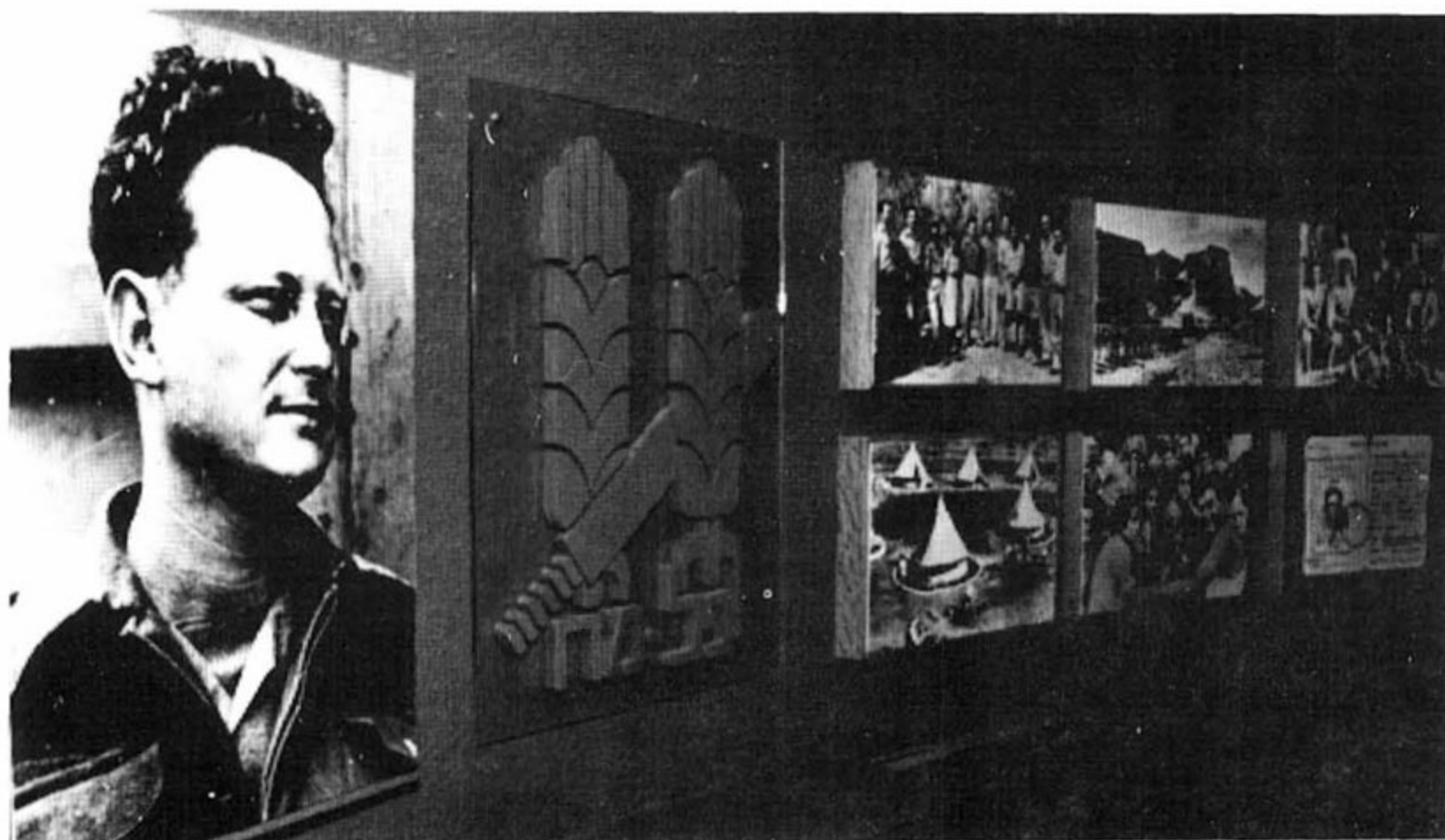
זורי מעשי אומנות של ציוויליזציות שונות שעברו בגליל, אנו מצפים שהמבקר יתוודע לקושי שבסדור העבר, במשמעות הערכית שיש לסדור כזה, שיהא מודע לעצם השאלה של ריבוי ציוויליזציות הפועלות באותו אזור עצמו.

אם המוזיאון פותח צוהר אל תקופת המשנה והתלמוד (ובהם שחזור של הקהילה היהודית בגליל ושל כפר דייגים על שפת הכנרת על-פי מקורות המשנה והתלמוד), הוא גם נותן אפשרות לקבוצות לעסוק בשאלות מוסריות והיסטוריות על-פי מקורות מאותה תקופה.

הכפר הערבי בגליל הוא לא רק חלק מנופו של הגליל. הוא לא רק האתר של הדו-קיום הפוליטי, הוא המעבדה לתהליך המודרניזציה שעובר על כל אדם בחברה שלנו. דרך התצוגה של הכפר הערבי מציג המוזיאון את דרכי התגובה האנושיות לתמורות הטכנולוגיות והתרבותיות המתרחשות מסביב. החלונות לארבע עונות השנה, כפי שמשתקפים בכפר הערבי של היום, וכפי שהיו בכפר הערבי המסורתי, מספרים סיפורים אנושיים שבתוכם ניתן לשמוע גם את הרצון לשינוי וגם את הכאב הכרוך בו. הרצון של מעצבי בית יגאל אלון, ברוחו, היה לעסוק בדו-שיח שבין הקהילות מתוך כבוד לתרבותן, מתוך רגישות למצוקות האדם והחברה.

חדר המשנה והתלמוד

חדר הזכרון ליגאל אלון

הסירה העתיקה, שהיא בת כ-2,000 שנה. אחרי עבודת חפירה יוצאת דופן הועברה הסירה למשמרת ליד המוזיאון ומוצגת בביתן מיוחד כשהיא שרויה במים, עם חומר משמר מיוחד, למספר שנים (כדי לסגל אותה לתנאים חדשים).

בבית מתגבשת עתה עבודה בעזרת מחשבים ווידאו דיסק, שבאים לסייע למבקר בגליל לגלות את המידע שהוא זקוק לו: על מקומות, מסלולי טיולים, על אנשים שפעלו בגליל, על שירים שהושרו בצמתי זמן ומקום. תוכנה זו עומדת עתה בפני השלמתה.

בבית, שהחל בפעולתו, עברו כבר מבקרים רבים, מהם לעבודה חינוכית מעמיקה, מהם לביקור בזק. הוא לא בא במקום סיור בגליל עצמו על אתריו וזכרונותיו, אך אני מקווה שהוא עשוי לחדד רגישות, לעורר שאלות, לתת מקום לחלומות, להביא אותנו לאותה תחושת שייכות עשירה אופקים, עמוקת פרספקטיבות וחדורת אחריות.

כתובות וטלפונים

בית יגאל אלון: קיבוץ גינוסר 14980
טלפונים: 721495, 722905, 06-722907.

הקושי של קבלת הכרעות בזמן מלחמה. הוא בא לעמת אותו עם מבקרים אחרים שבחרו אחרת.

בבית אצורות עדויות של לוחמים המביאות עשרות רבות של סיפורי דילמה שהתעוררו בזמן מלחמה. בית אלון תוכנן בידי הארכיטקט חנן הברון. הוא בנוי כמדרש ארכיטקטוני על חומות טבריה ומגדליה; כמוהם הוא בנוי בזלת ויש בו ביטוי של תרבות המעגל שהיתה בזמנו סמל למעגל הקושר את הרעים מסביב למדורה, ביטוי ליחד ולקשר בין היחידים.

הבית הוא גם מקום לימוד, גם מוזיאון ליחידים. הוא בנוי על שפת הכנרת והחלונות הצופים אליה הם חלק בלתי נפרד מן התצוגה.

הוא מכיל את ספרייתו של יגאל אלון ותצוגה לזכרו. דמותו מועלית בסרט לזכרו שנעשה בידי אורי גולדשטיין. הבית נוצר כפרי התלהבותם של נאמניו, חברי הפלמ"ח ואנשים משדרות שונות של הציבור בארץ ובחו"ל. דמותו של יגאל אלון כמנהיג בעל שיעור קומה שנולד וגדל בארץ, משכה רבים להשתתף בתהליך יצירתו ולווי הבית בזמן הפעלתו.

במהלך בניית הבית התגלתה בקרבת מקום

מתודיקה של הדרכת מטיילים

אברהם שטאל

הספרות העומדת לרשות מדריך הטיול היא רבה, והיא מתרחבת מדי שנה בשנה. אין כמעט אתר או אזור, נושא בטבע או פרק בהיסטוריה, שלא נכתבו עליו מאמרים וספרים. לעומת זאת, כמעט שלא נכתב דבר כיצד יש להדריך טיולים: איך בונים מסלול, מה כדאי לומר, כיצד מסבירים, ממה רצוי להימנע וכד'. מבדיקת ספרות זו עולה יכול דל ביותר: חוברות מעטות ומאמרים קצרים, שגם הם עוסקים ברובם בעניינים אירגוניים של הטיול ולא בהדרכה ושיטותיה. המאמר "טיול" באנציקלופדיה החינוכית, עוסק דרך משל, בערך הטיול לסוגיו, בתכניות טיולים לכיתות שונות, בתכנון ובארגון, בציד ובטיחות, סיכום הטיול בכיתה וכד', אך חסרה התייחסות למתודיקה של הדרכת טיולים, אולי מתוך הנחה - (בלתי מבוססת!) - ש"מורה היודע ללמד בכיתה ידע גם להדריך בטיול".

המטיילים מצפים לדפוסי התנהגות מוגדרים מצד המדריך. המדריך צריך לדעת הכל ולהסביר הכל. מדריך שותק, נתפס כמעט כמועל בתפקידו... בדרך חייב המדריך להתייחס לכל דבר: למנות את שמות היישובים והפרחים ולציין מה קרה בכל מקום. רבים מצפים מהמדריך לומר את "המילה האחרונה" של הישגי המחקר (רצוי תוך ביטול דברי חוקרים קודמים ודעות מקובלות ומוסכמות...). למדריכים - גם לאלה שיש ספקות לגבי "דמות אידיאלית" זו - קשה להשתחרר מלחץ המטיילים. כדי לומר: "זה לא שייך לנושא" או "אינני יודע", זקוק המדריך להרבה אומץ, ובאופן פרדוכסאלי גם להרבה ידע...

על-מנת שההדרכה בטיול תהיה יעילה, יש צורך להתמקד בנושא ברור אחד או לכל היותר במספר מצומצם של נושאים. למטייל קשה לקלוט דברים חדשים תוך זמן קצר, עובדה הבולטת במיוחד אצל בעלי השכלה מצומצמת ואצל ילדים. כאשר קיים קשר בין החלקים השונים של הטיול, והקשר מובהר ומודגש על-ידי המדריך, הדברים מקבלים משמעות רבה יותר בעיני המטיילים. המחקר הראה, שאי אפשר לזכור מילה חדשה אלא אם כן חזרו עליה פעמים רבות במשך זמן קצר יחסית. אם יעסוק המדריך בנושאים רבים, הוא גם יזדקק לאוצר מלים גדול ומורכב, שחלקו לא יובן ולא ייזכר ברובו אפילו עד לסוף הטיול. מרגע תכנון הטיול, חשוב להעניק לטיול מסגרת מוגדרת. קביעת נושא מרכזי לטיול, מאפשרת תכנון יעיל: מה לכלול ומה לדחות ומהו הסדר הרצוי, ולאיזה חלק להקדיש זמן רב יותר. כשיש נושא מרכזי, מתלכדים הפרטים השונים המופיעים בטיול, בשטח ובדברי ההסבר והופכים לתמונה שלמה ומגובשת, שקל לקלוט אותה ולזכור לפחות חלק ממנה.

בחוברת הדרכה שכתב וילנאי הוא ניסח את "חוקת המדריך". הכלל הראשון שהציע הוא "דע את האזור" והשני: "שיחתך תהא קצרה, שקולה ותמציתית". כמדריך ותיק, חש וילנאי בבעיה, שיש ומדריכי טיולים העומדים לפני קבוצת מטיילים, "חייבים" להפגין את כל ידיעותיהם. ואמנם, אחת התלונות הנפוצות היא על מדריכים המדברים בלי הרף. מדריך המלעיט את שומעיו בפרטים רבים מדי, מחטיא את המטרה ובסופו של דבר מותיר את המטיילים עייפים ומתוסכלים בלי תמונה ברורה על מה שראו. יש אמנם גם

תלונות על מדריכים הממעטים בהסברים, אך אלו מעטות יחסית. בחירת נושא מרכזי לטיול עשויה להשפיע לטובה על הסבר מאוזן יותר. לעתים קרובות אומר המדריך לעצמו: "זו הפעם האחת והיחידה שהם באים למצדה - מוכרחים להגיד להם את הכל", אך גישה זו מוטעית מעיקרה. אי-אפשר ללמוד על מצדה או על הגליל בביקור אחד. יש לעמוד קודם כל, על מה שרואים ולתת הסברים הנוגעים לשטח. אחר כך יש מקום להסברי רקע ונושאים כלליים יותר, בהתאם לרמת הקבוצה ומידת התעניינותה. עם כל זאת, לא די שהמדריך ילמד את עיקרי הדברים וימסור אותם. עליו להרחיב את אופקיו, כדי שיוכל לבחור את העיקר ואת ההסבר המתאים ביותר לכל קבוצה. עליו לדעת הרבה מעבר למה שהוא אומר, בין השאר משום שתמיד יימצאו מטיילים המתעניינים ושואלים, אפילו שרוב המטיילים מסתפקים במועט...

המדריך, הנמצא בתהליך התמחות ולימוד מתמידים, חייב להיות מודע למגבלות המטייל הממוצע. רוב המטיילים מתעניינים בעיקר בנושאים הקשורים להשכלה כללית: פרשיות מרכזיות בתנ"ך או בהיסטוריה; סיפורים הקשורים במלחמות ישראל; הסבר המתקשר לנושא אקטואלי שהועלה באחרונה בעיתון או בטלוויזיה ימשוך רבים. אם רוצים לעניין מטיילים בטבע, צריך לעסוק בתופעות בולטות ובעלות עניין מיוחד, שיש בהן כדי להפתיע או לעורר התפעלות. מדריך שאינו מבחין בין עיקר לטפל ו"מסביר הכל" יאבד חיש קל את הקשר של קבוצתו, גם כשיגיע לנושאים המרכזיים.

במהלך ההסבר ניתן לעתים להשתמש באמצעי עזר שונים: מפה, תרשים, ציור או תמונה. העזרים אינם באים במקום העצמים המצויים בנוף, אלא עיקר חשיבותם היא דווקא להמחיש את אותם דברים שאי אפשר לראות, כגון דרך התהוותו של מעיין, או פעולת טחנת קמח, כאשר בשטח נותרו שרידים בלבד. ציור עשוי לעזור לעריכת השוואה: כשעומדים ליד באר, ניתן להדגים בציור מה ההבדל בין באר ובין בור. כן ניתן להמחיש מראה של אתר או נוף, כפי שנראו בימים עברו. על אמצעי העזר להיות מותאמים לשימוש בקבוצה גדולה. מפה המודפסת בספר תראה רק על-ידי 5-6 המטיילים העומדים ליד המדריך; האחרים יראו רק כתם אפור.

ההסבר הניתן בשעת טיול, חייב להיות פשוט וענייני. אין להיכנס לדיוקים ולדקויות, כשחסרים התנאים לכך. כאשר לא מדובר בבעלי מקצוע, די על-פי-רוב בהצגת הסבר אחד, הסביר ביותר, ובהצגת דברים כללית. למשל בהסבר גיאולוגי אין צורך לפרט את כל השלבים, התאריכים והשמות. בציון תולדות יישוב מסוים, ניתן להסתפק בראשי פרקים במקום להזכיר את כל התקופות. בדרך כלל עדיף "לעגל" תאריכים ולהשתמש במושגים מכלילים - בעיקר בקבוצות שרמת ידיעותיהן איננה אחידה.

אחת הדרכים הטובות ביותר לעורר את התעניינות המטיילים ולהביאם להבנה טובה של הדברים, היא הפעלתם. ניתן לשתפם בקריאת פסוקים אחדים מהתנ"ך, למולל עלים ולהריחם, לנגוע בסלע ולחרוץ בו בציפורן, לחפש חרסים או עכבישים בשטח. להפעלה חשיבות רבה ביותר בעבודה עם ילדים וקבוצות ברמה נמוכה. היא עשויה להיות יעילה מאד בקבוצות מעורבות של הורים וילדים - (ההורים ישמחו לשתף פעולה כשהם רואים שילדיהם נהנים מהפעילות). כאשר מכינים הפעלות ברמה מתאימה, אפשר להביא גם מבוגרים משכילים לפעילות ואף למשחק.

על המדריך להקפיד על לשון רהוטה, ולבטא את המלים באופן שיהיה קל לקלוט אותן. דיבור מהיר מדי מקשה על קליטת הדברים וכמוהו גם דיבור איטי מדי. ההפסקה הרצויה ביותר להבטחת קליטה טובה, היא בסוף המשפט, המאפשרת לשומעים לתפוס את הרעיון בשלמותו. יש להימנע ככל האפשר משימוש בלשון טכנית, מונחים קשים ומילים לועזיות בלתי מוכרות. כאשר יש צורך להשתמש במילה כזאת, יש לאומרה לאט וברור, לאייתה במידת הצורך ולחזור עליה פעמים אחדות. יש להימנע מהסברת מילה קשה

מטיילים במדבר יהודה בראשית המאה

במילים קשות עוד יותר. מדריכים רבים, שאינם שולטים היטב בלועזית משבשים שמות ומלים ומעוררים גיחוך. אחרים, משתדלים ליצור דמות של "אחד מהחבריה" על-ידי שימוש בסלנג, אך דבריהם לא תמיד מובנים, מה גם שרמתם הלשונית של המטיילים לא תמיד אחידה.

כשלימד הלל את כל התורה על רגל אחת, הקפיד לומר משפט קצר בלבד. מדריכים רבים לא קלטו מסר זה, ומנסים ללמד את "כל התורה" בטיול אחד. אם רוצים שאנשים יקשיבו, יש ליצור תנאים נוחים לכך: מקום שאפשר לשבת בו (מאד מקובל למשל, שיושבים על הרצפה בביקור במוזיאון). יש במיוחד להימנע מהסברים ארוכים בתנאים "קשים" (רוח, שמש יוקדת, רעש). קיבה ריקה מקשה אף היא על רמת הקשב. על המדריך לדאוג, משעת תכנון הטיול, לצרכים הפיסיים של המטיילים ובעיקר ארוחות בזמן ושירותים.

לעתים קרובות נשמעות תלונות על מדריך הפוגע באנשים או בציבור זה או אחר, אם מתוך היסח הדעת ואם מתוך רצון להראות "חברה'מן". יש מדריכים המשתדלים "לנפץ מיתוסים" ותוך כדי כך הם פוגעים במטיילים. אחד המדריכים הסביר פעם באריכות, ליד אנדרטה לזכר חיילים שנפלו. הוא הדגיש שנפילתם נבעה משגיאה של מפקדם, שאף הוא היה בנופלים. אחת הילדות פנתה הצידה ובכתה. בירור העלה, שהיא בתו של אותו מפקד.

גם אם קיימות הערכות שונות והסברים שונים, יש דרכים מכובדות ובלתי פוגעות לומר אותן. זאת ועוד: לא תמיד הכרחי לציין, כשמדובר בקבוצת מטיילים ממוצעת. יש המשתמשים בכינויי גנאי, ולו על דרך הבדיחה: "ערבושים", "דוסים"; מחקים

מבטא עדתי או מספרים בדיחות עדתיות; מתלוצצים על קברי קדושים ("אף פעם אינם קבורים במקום שכולם חושבים"), על הצבע הכחול של בתי הערבים ועל ישו ש"הלך על המים". גם כשהקהל צוחק, ימצא כמעט תמיד מישהו שנפגע מכך.

יש מדריכים הפוגעים במטייל, בהגיבם בצורה בוטה על הערותיו או שאלותיו ושמים אותו ללעג בעיני המטיילים. נכון שלא אחת נתקלים במטיילים המפריעים להדרכה, אך הטיפול בהם חייב להעשות באופן אישי - ובקבוצות מאורגנות - גם בהתערבות הממונה על הקבוצה. בשום אופן אין זה עניין ל"טיפול לפני הקבוצה".

לעתים מצוי בקבוצה אדם שהוא "מומחה" לאחד מנושאי הטיול: הגיאולוג שקבע סופית איך ינועו השכבות כדי ליצור את המצוק, או האיש שניצח בקרב זה במלחמת השחרור. יש שהמדריך מבקש מהמומחה לשאת את דברו; הלה פותח את פיו ושוכח לסוגרו, והדבר מסתיים בעגמת נפש למטיילים. על כן רצוי בדרך כלל להימנע מהזמנת מטיילים לקחת חלק בהדרכה.

קשה מאד להימנע מ"פוליטיקה": כל כפר ערבי, כל התנחלות, כל התייחסות לקרבות מלחמת השחרור, ששת הימים ויום הכיפורים; סיפורי ההתיישבות הראשונה, סיור באזור של בדווים - עלולים לעורר בכל רגע ויכוח, שלא ייגמר במהרה. מדריך, ככל אזרח, זכאי להיות בעל תפיסה פוליטית זו או אחרת. אך בזמן עבודתו עליו להימנע מנקיטת עמדה. המטיילים אינם מצפים ממנו שיפגין מורת רוח למראה התנחלות בשומ-רון, או שיבהיר להם כיצד התרחקו ה"שמאלנים" מן הציונות. צריך להשתדל להציג דברים בצורה אובייקטיבית, מאוזנת ועניינית, ובשעת הצורך אפשר לומר - כנהוג בצבא - "בואו לא ניכנס לפוליטיקה". בסופו של דבר, רוב המטיילים באו כדי ליהנות - ובאופן חלקי - אפילו כדי להשתחרר מפוליטיקה...

המדריך יונק את עיקר סמכותו מתחושת האחריות שבתפקידו, מבקיאותו בחומר ומיכולתו להסביר את הדברים בצורה ההולמת את קבוצת המטיילים, אך אין די בכך. הקבוצה מצפה ממנו שיעמוד בראשה לא רק כמסביר, אלא גם כמארגן שעל פיו ישק דבר. מדריך המתדיין עם המטיילים, קרוב לוודאי שיאבד מסמכותו ויתקשה לרכוש את אמונם. הוא יכול להיוועץ בממונה ולהתייחס לדברים הנאמרים לו על-ידי הקבוצה ורצוי שיעזור בשותפו להדרכה אם יש כזה - אבל בסופו של דבר הוא זה שחייב להחליט.

הדברים שנאמרו נכונים בדרך כלל, בקבוצות מטיילים רגילות. יש לזכור שהדברים נאמרו בדרך מכלילה, וכי הנתונים והנסיבות משתנים מטיול לטיול ומקבוצה לקבוצה. בסופו של דבר התבונה ושיקול הדעת הם שצריכים להנחות את המדריך בעבודתו.

ארץ-ישראל בתמונות וטמונות

אוסף תצלומים נדיר של המושבות הראשונות

אלישבע בלהורן ואלי שילר

התצלומים המובאים בזאת, נמנים עם התמונות הראשונות של מושבות האיכרים הראשוניות בגליל. ארץ-ישראל, שימשה כידוע, יעד מועדף לצלמים, שפקדוה החל מאמצע המאה הקודמת ויותר מזאת בשלהי אותה מאה. ברם, עיקר עניינם של צלמים אלו היו המקומות הקדושים, והם לא ייחסו כמעט חשיבות לענייני חולין ולמפעל הציוני. אותן מושבות איכרים דלות מראה, שכמותן ראו ודאי למאות בארצות מוצאם, לא ריתקו את תשומת ליבם של הצלמים (ועולי הרגל בכלל), ובוודאי שלא היו בעלי ערך מסחרי שראוי להביאו חזרה לארצות מוצאם. אנו חסרים, על כן, תמונות מראשית המושבות והמפעל הציוני בארץ, מסוף המאה הקודמת וראשית המאה הנוכחית, וכל שיש בידינו הם צילומי אקראי מועטים. האוסף השיטתי הראשון על המושבות ומעט על המוסדות היהודיים בערים, נעשה בידי הצלם היהודי ישעיהו רפאלוביץ (1898) ומאוחר יותר בידי הצלם היהודי-אוסטרי קהן, שביקר בארץ ב-1912. בין שתי התקופות הללו, מצויות בידינו רק תמונות בודדות ובאיכות לא משכנעת.

מכאן ניתן להבין את החשיבות יוצאת הדופן של האוסף המובא בזאת, שצולם בדיוק בתקופה זו, בין השנים 1894 (או מעט לפני כן) ל-1910. אף שהתמונות לא תמיד היטיבו להשתמר, נודע להן ערך תעודי רב.

התמונות צולמו בידי משפחת גרוסמן. היתה זו משפחה נוצרית גרמנית, טמפלרית במקורה שהקימה את אחד המלונות המשוכללים בצפון הארץ, "מלון טיבריאס", שנחנך ב-1894. ואמנם, רבות מהתמונות באוסף הן מטבריה וסביבתה, כשבמרכזן עומד מלון טבריאס עצמו (ראה בסוף), שהצטיין בפארו ושכלוליו, ושימש ללא ספק מקור גאווה למשפחה שהרבחה להנציחו. אוסף גרוסמן מטבריה וסביבתה כבר פורסם על ידינו (ראה מ טוב טבריה ו', מרץ 1988, עמ' 40-53). עתה אנו מביאים את חלקו השני של האוסף שעניינו בעיקר המושבות הראשונות בצפון הארץ, ממטולה בצפון, בית לחם הגלילית (ולדהיים) במערב ומנחמיה בדרום.

האוסף נמסר לנו באדיבות ה"מרכז לחקר טבריה", שביד שטרית, ותודתנו נתונה לו בזאת.

חריש במטולה

ליד השוקת במטולה

רחוב במטולה

מחניים בראשית המאה

יסוד המעלה בראשית המאה

ראש פינה בראשית המאה

המושבה יבנאל

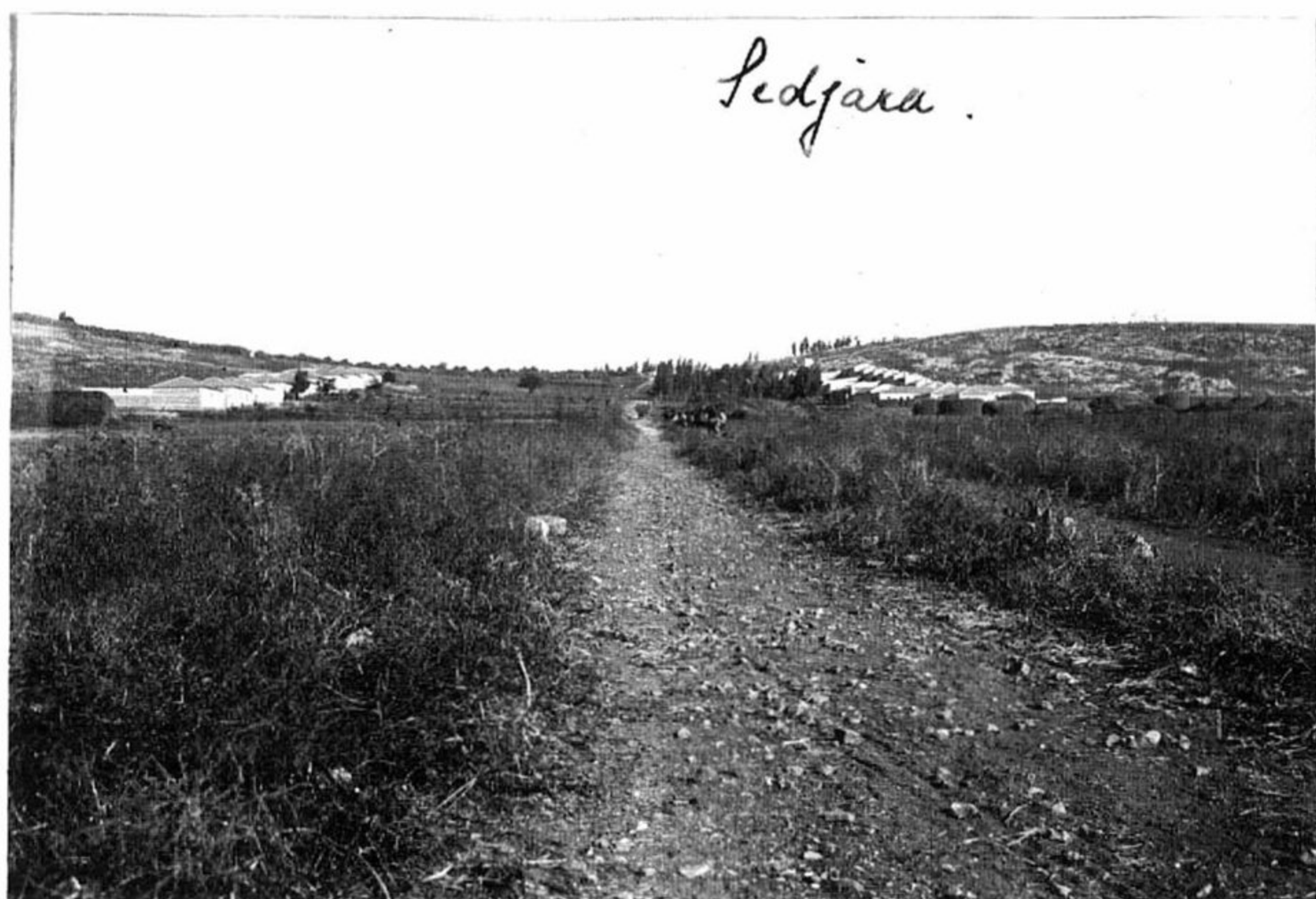
בתים ראשונים ביבנאל

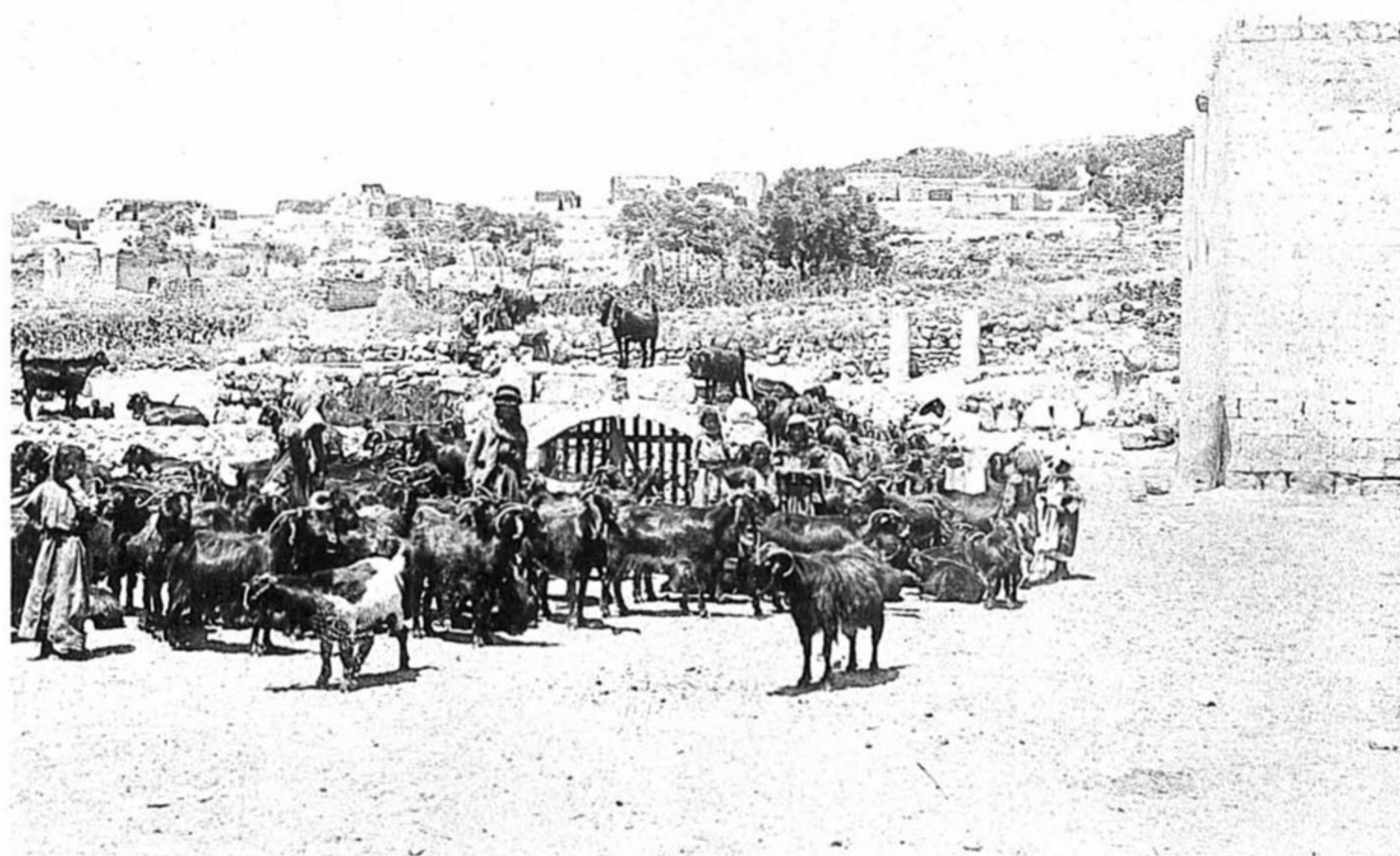
מלחמיה (מנחמיה) בראשית המאה

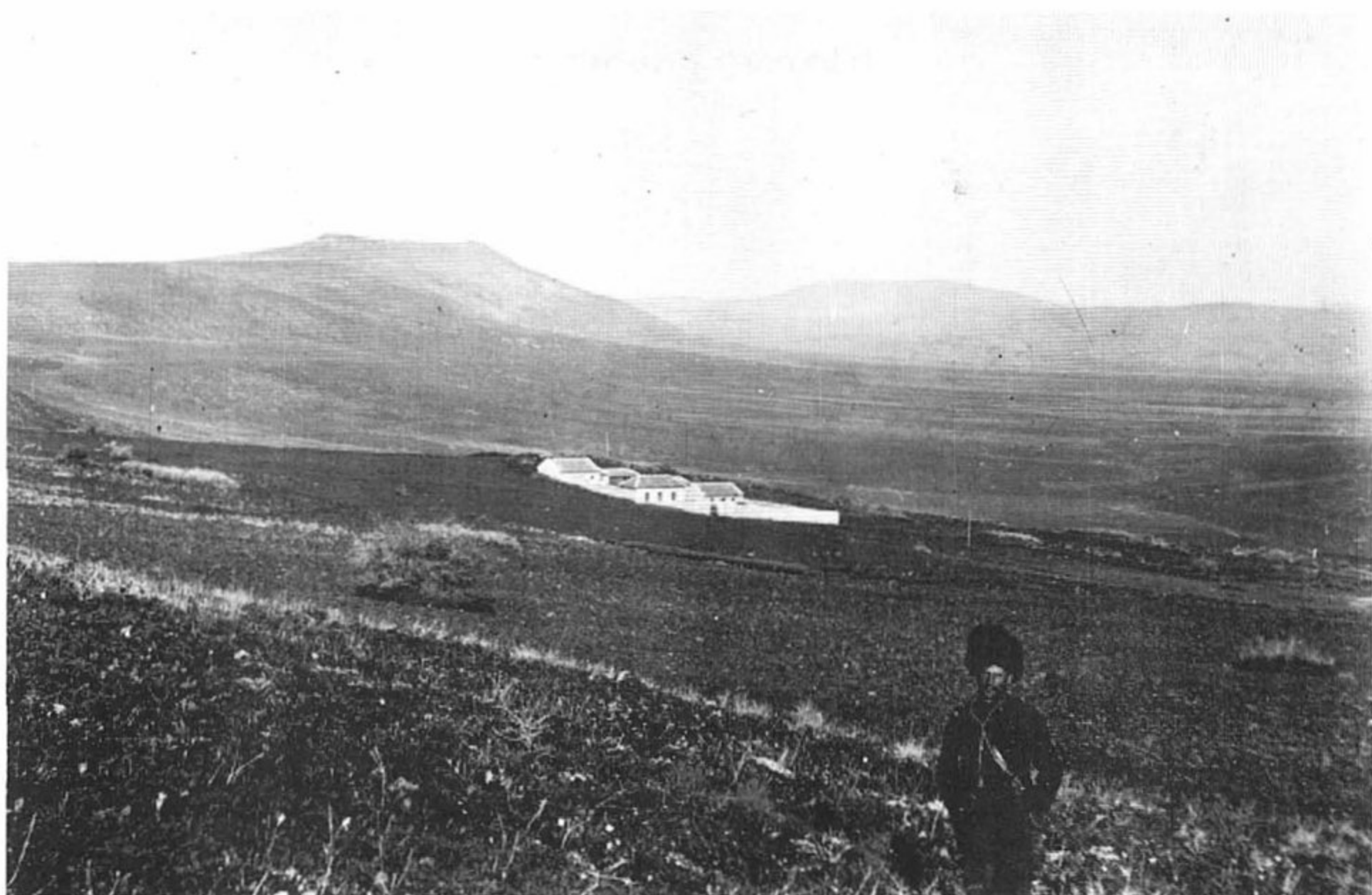
דייש במלחמיה בראשית המאה

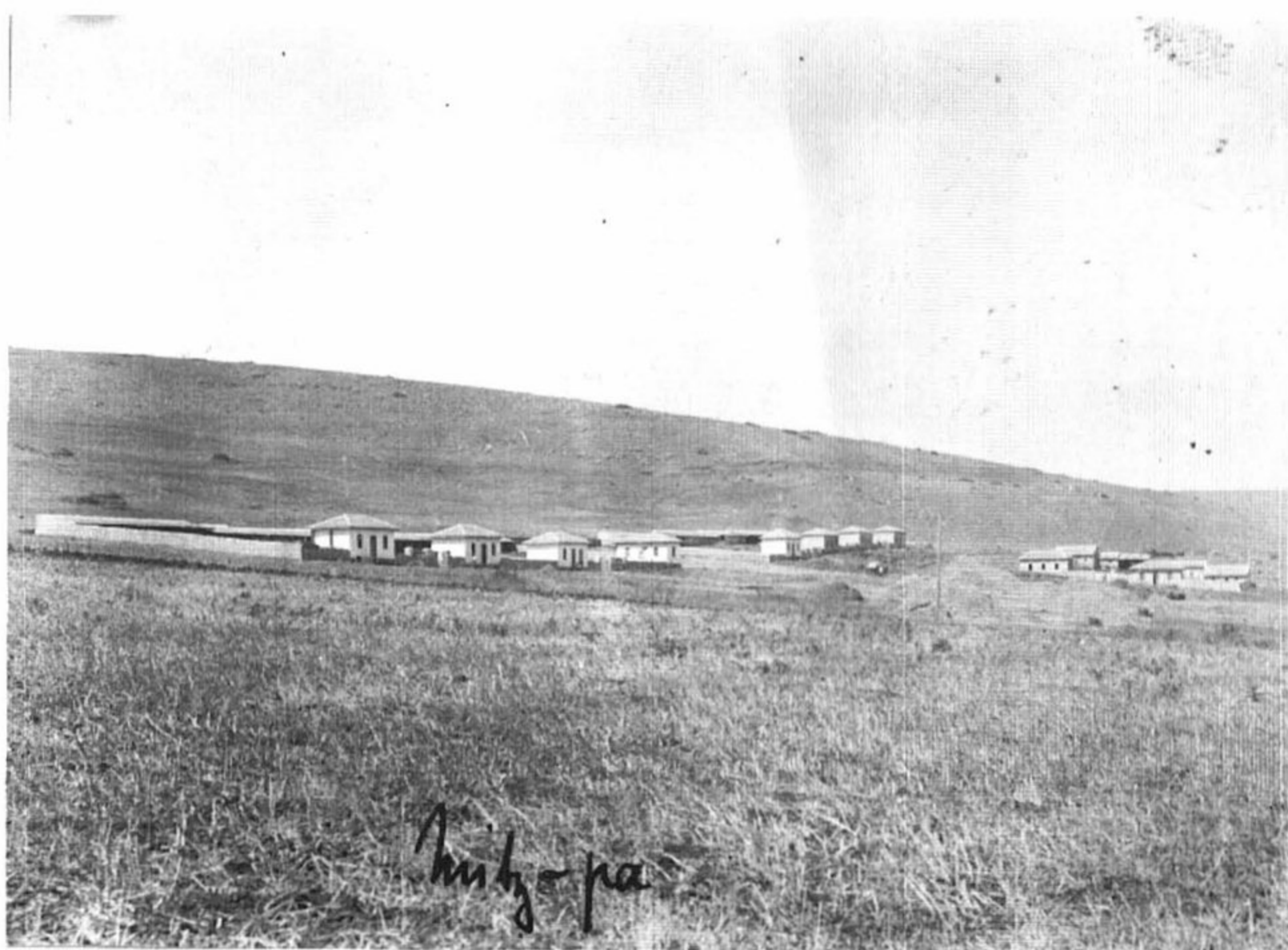
סגירה (אילניה) 1910 בערך

רועים ועדריהם בסגירה

מגדל בראשיתה (בערך ב-1910)

מצפה בראשיתה (נוסדה ב-1908)

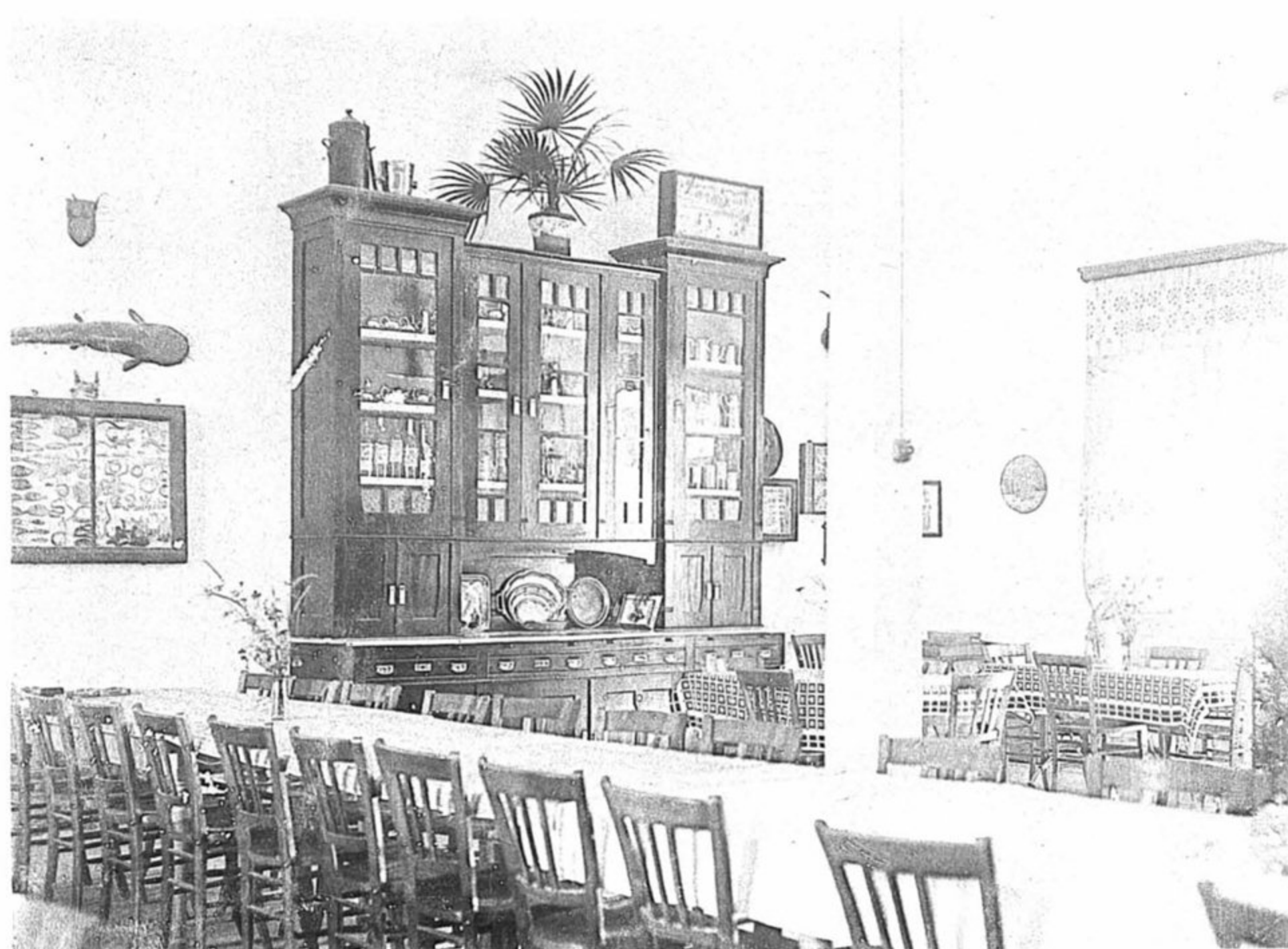
חמושה כנרת בראשית ימיה

בית גן זמן קצר לאחר הקמתה (1904)

מלון טבריאס ערב חנוכתו ב-1894; העלאת הדגל לתורן

חדר האוכל של המלון

אוסף תמונות נדיר מהרעש של 1927

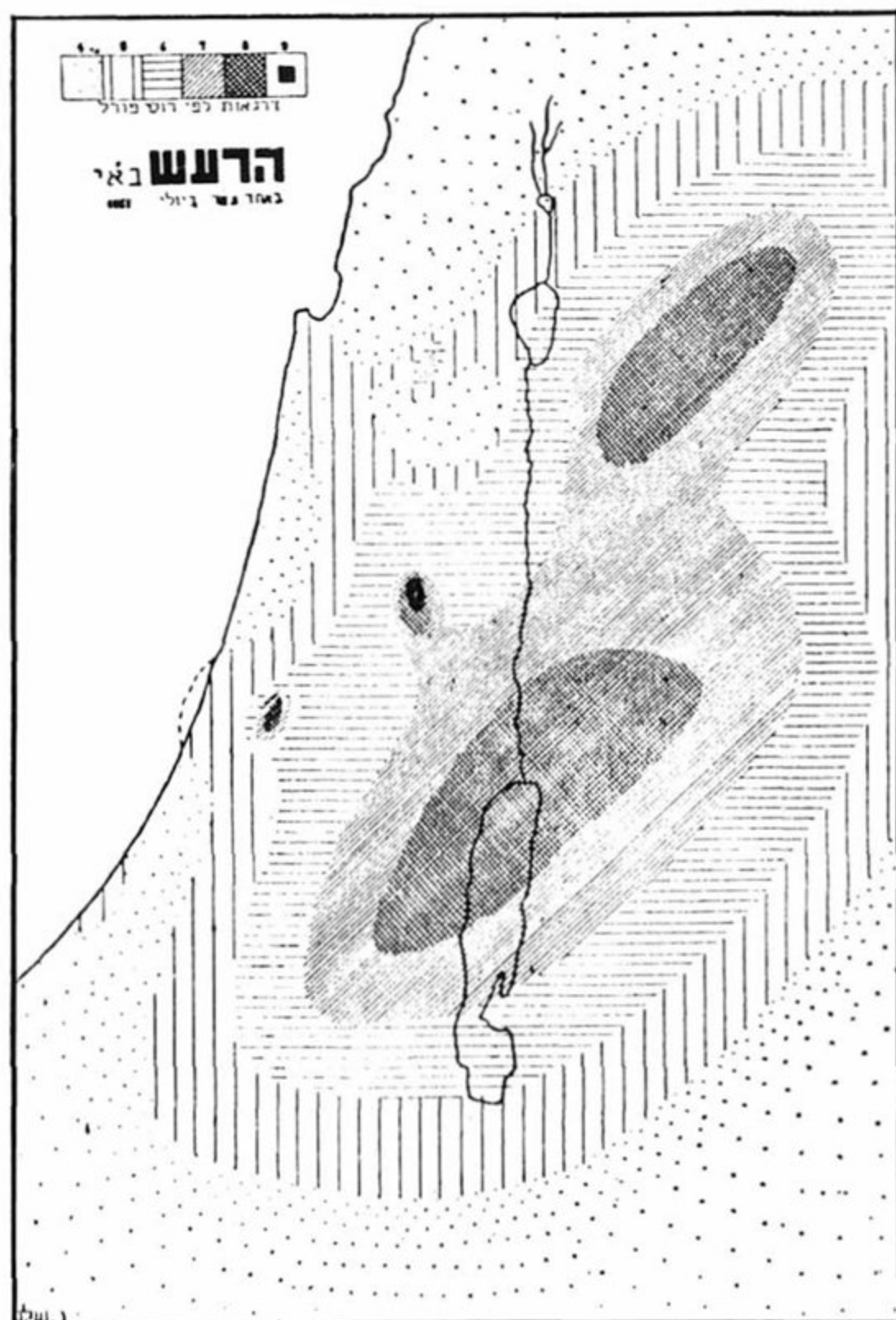
רעשים היו שכיחים למדי בארץ-ישראל, והם נזכרים לא אחת במקורות. ברם, נזקיהם לא היו גדולים יחסית. הזכרתם התכופה קשורה במידה רבה לנזקים שנגרמו בעטיים למקומות הקדושים. רעשים ידועים היו בשנת 747, בשנת 1033, והידוע מכולם, הרעש של 1837, שהביא לחורבן של צפת וטבריה וגרם לאלפי קורבנות בנפש.

הרעש שנתחולל ב-1927 לא היה בעל עוצמה רבה במיוחד. מוקדי הרעש בארץ-ישראל היו בשכם, טבריה, ריינה ולוד, ובמידה פחותה יותר בירושלים וביריחו. ברעש זה נספו ככל הידוע כ-500 נפש ונפצעו קרוב ל-1,000. המיוחד לרעש של 1927, שהוא הראשון שתועד בצילומים. בין השאר נפגעה גם ירושלים ברעש זה ובעיקר נפגע החלק המזרחי של העיר, כולל העיר העתיקה והר הזיתים, במקום שאף היו קורבנות בנפש. מרבית התמונות באוסף - מעשה ידי צלמי המושבה האמריקאית - הן מאזור ירושלים ומיעוטן מאזור שכם, ירדן ויריחו.

על הרעש מוסרת ברטה ספפורד בספרה "ירושלים שלנו" (עמ' 320-322):

"בשנת 1927 ... היתה רעידת אדמה עזה בדרום הארץ. עוצמת הרעידות היו בלתי אחידות וכמוהן גם הנזקים. נראה היה כאילו הרעש עובר ממקום למקום. שכם ולוד ניזוקו קשות, בעוד שרמלה הנמצאת במרחק קצר, סב-לה אך מעט. הרעש הורגש בירו-שלים, בעיקר בהר הצופים ובהר הזיתים. בניין הממשלה ("או-גוסטה ויקטוריה") ניזוק באופן כה חמור, עד שנבצר מהנציב העליון, הלורד פלומר, להמשיך להתגורר בו.

שלטונות המנדט שילמו לגרמ-נים שכירות חודשית עבור המב-נים. לאחר הרעש התפתח ויכוח חריף מי צריך לשאת בנזקים. העניין אף הובא בפני ביה"ד הבינלאומי בהאג, ומאחר ש"כוח עליון" לא הוכנס בחוזה, בית המשפט קבע שעל הבריטים לשאת בנזק.

מפת הרעש בארץ-ישראל ביום 11 ביולי 1927

הרעש פסח באופן מפתיע על ביתניה, בעוד שאבו דיס הסמוכה ניזוקה קשה ולא נותר בה בית אחד שלם. אבו דיס קיבלה את מימיה מבורות מים שנסדקו והמים חלחלו דרכם. בכפר נפוצו מחלות דיזנטריה וקדחת ומחלות עיניים, שבאו בעקבות הרוח העזה שהעלתה ענני אבק מהבתים החרבים."

רעידת אדמה זו הביאה לדבריה של ברטה ספפורד למהפך בשיטות הבנייה בארץ:

"די"ר ויליס ביילי, פרופי לגיאולוגיה באוניברסיטת סטנפורד, חזה שבארץ-ישראל עומדת להתחולל רעידת אדמה... והוא חש אליה כדי להיות נוכח באירוע, אך החמיצה בכמה שעות (הוא הגיע לקהיר, בעת שרעידת האדמה התחוללה בארץ). ... הדברים שנשא במושבה האמריקאית גרמו למהפך באופן הבנייה בארץ. לפי עצתו - מאותו זמן ואילך - גבר השימוש בבטון מזוין עם דפון חיצוני של אבן. בעוד שכלפי חוץ הבנייה נראתה דומה לבנייה המקובלת, הרי שכלפי פנים הקירות העבים הבנויים משני קירות העשויים מאבנים גדולות מסותתות וביניהם מילוי חצצים וחומר מליטה הוזנחו. כן רווח פחות השימוש בכיפות..."

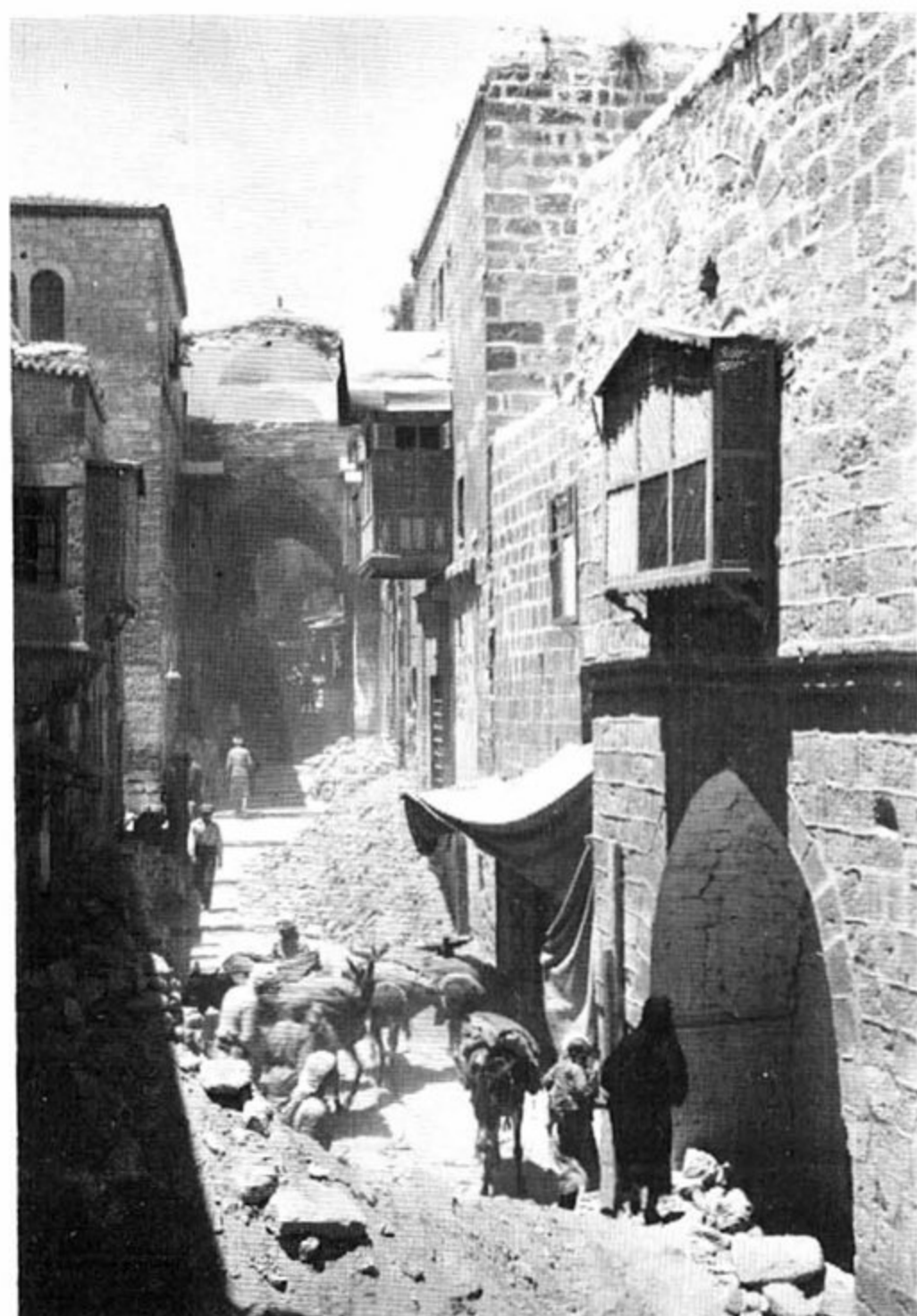
חורבות מנזר יוחנן ליד חירדן, שנחרס ברעש

אזור שנפגע בעיר העתיקה, מבט מזרחה

בתים בעיר העתיקה

הרס באחד הרחובות בעיר העתיקה

תמוכות למניעת התמוטטות
באחד הרחובות בעיר העתיקה

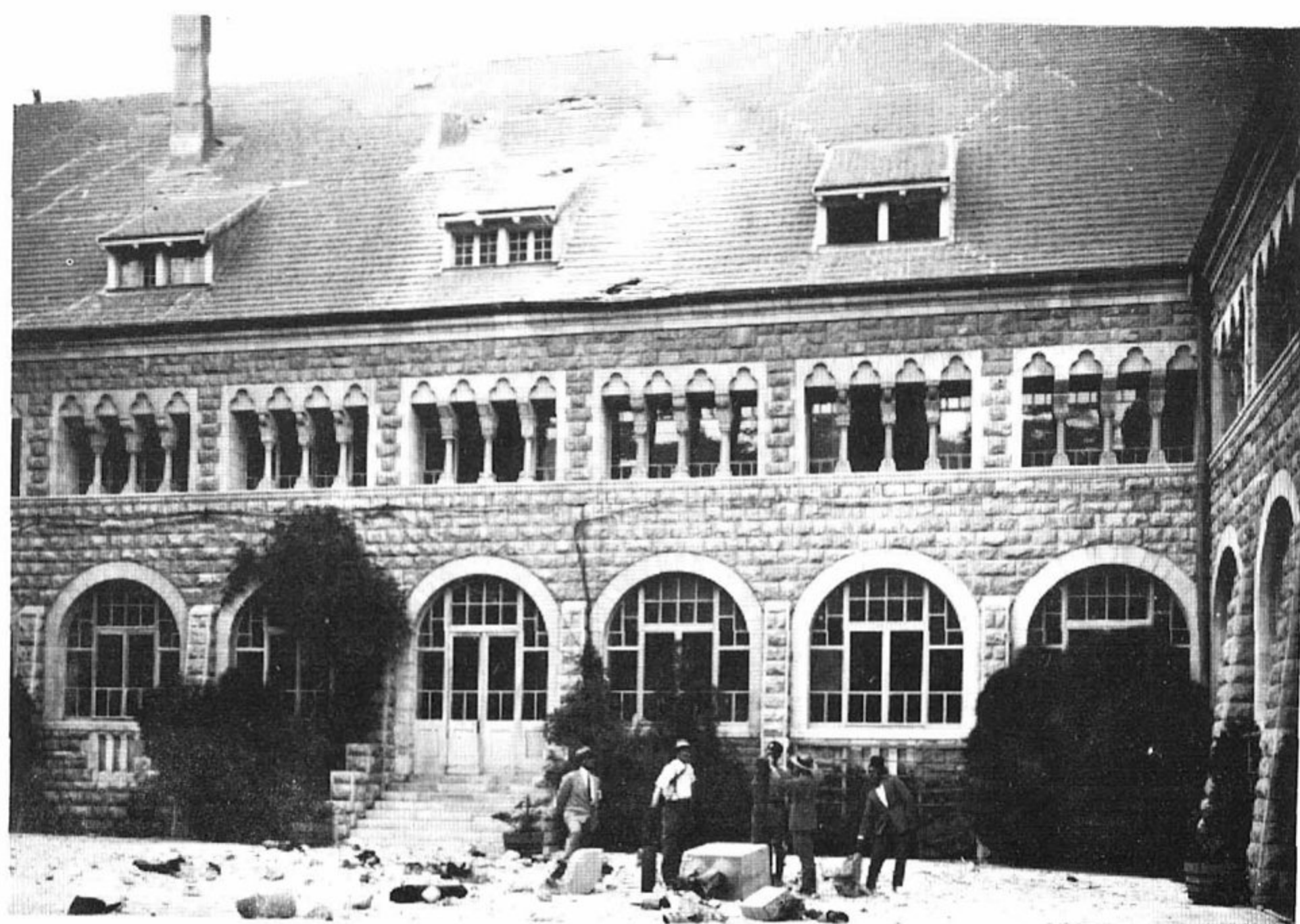
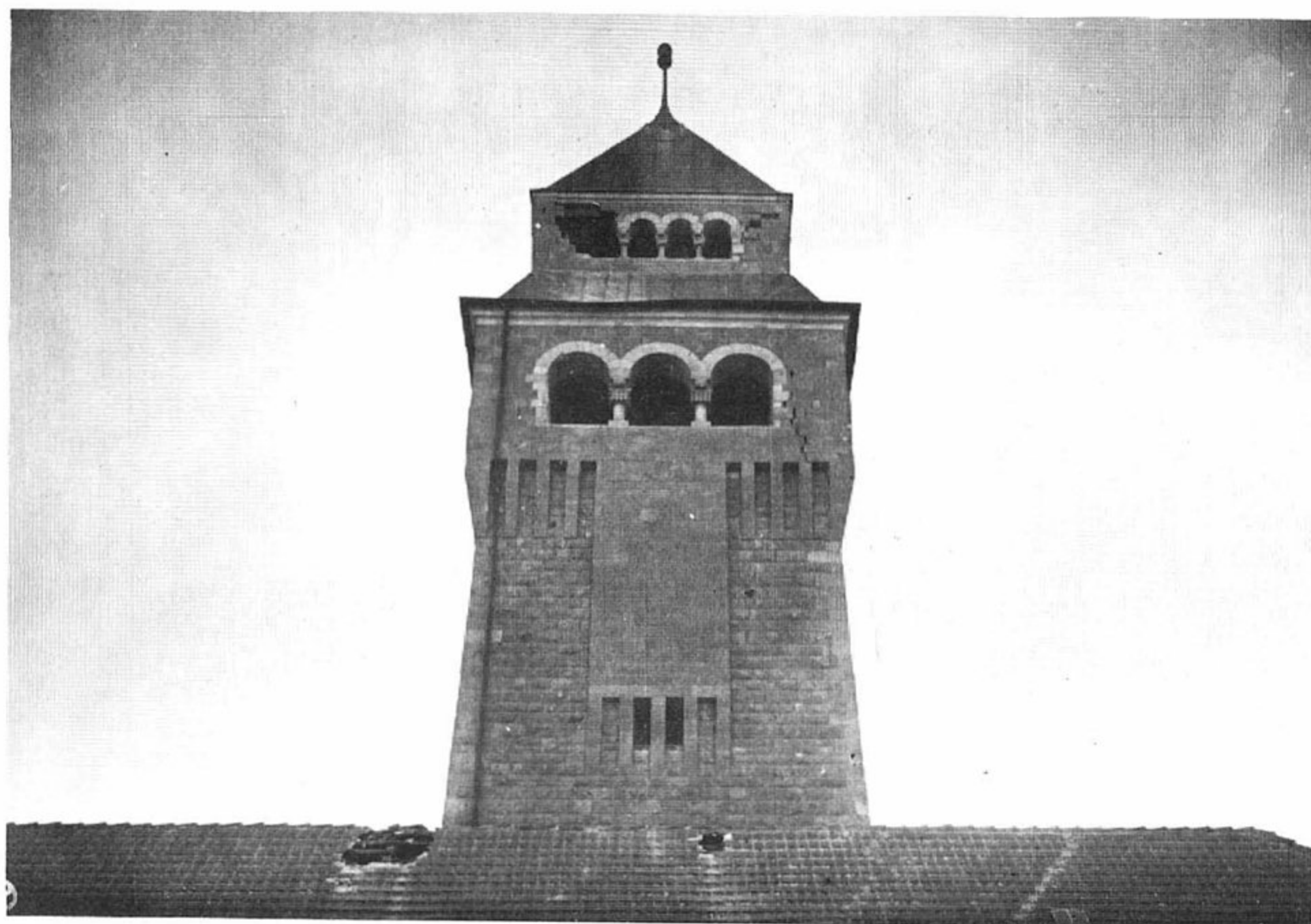
בניין (באבו תור) שהתמוטט ברעש

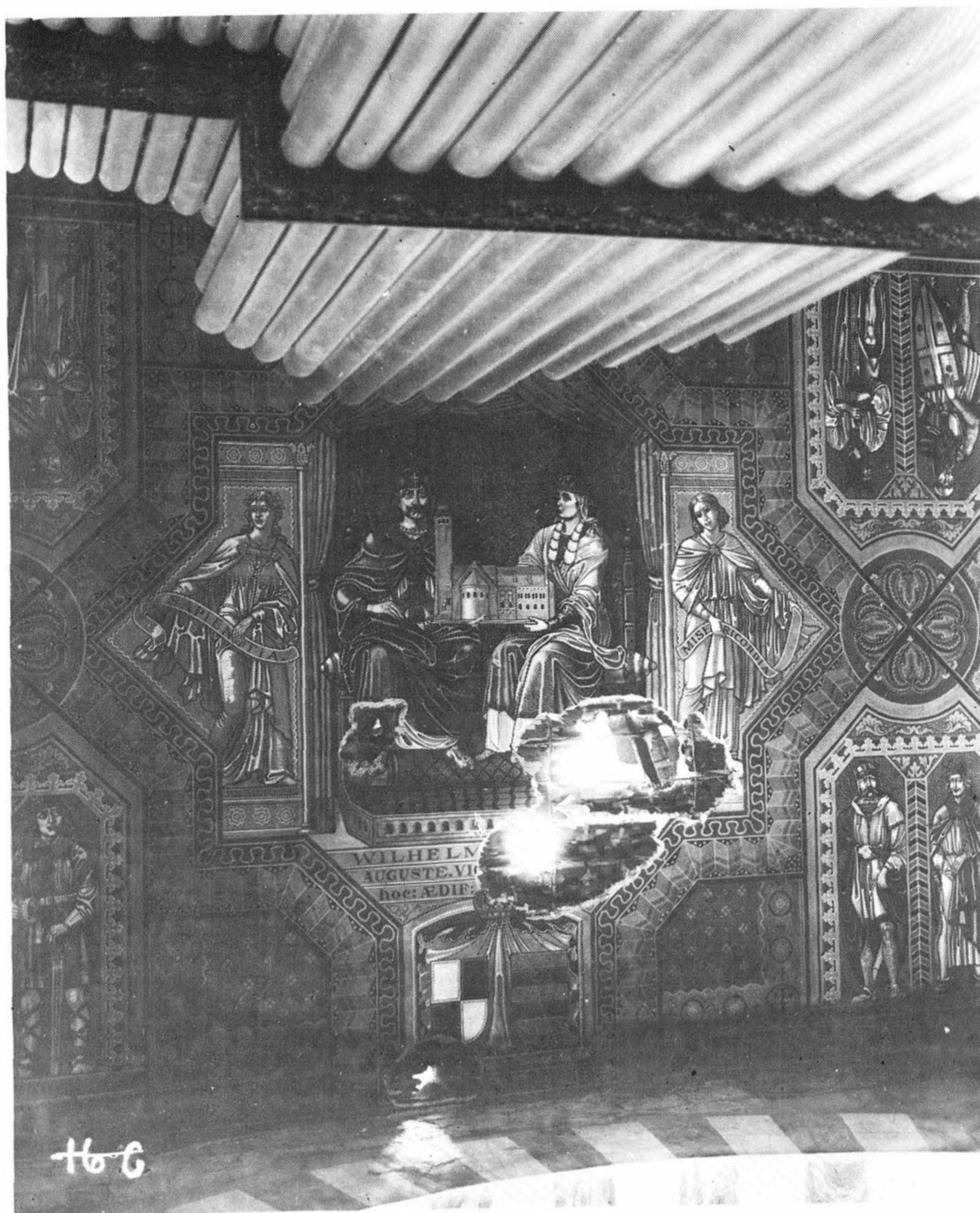
מסגד כנסיית העליה שניזוק קשה ברעש

פינוי ההריסות מבניין על הר הזיתים שהתמוטט ברעש,
במהלכו מצאו שלושה אנשים את מותם

בניין אוגוסטה ויקטוריה שנפגע קשה ברעש

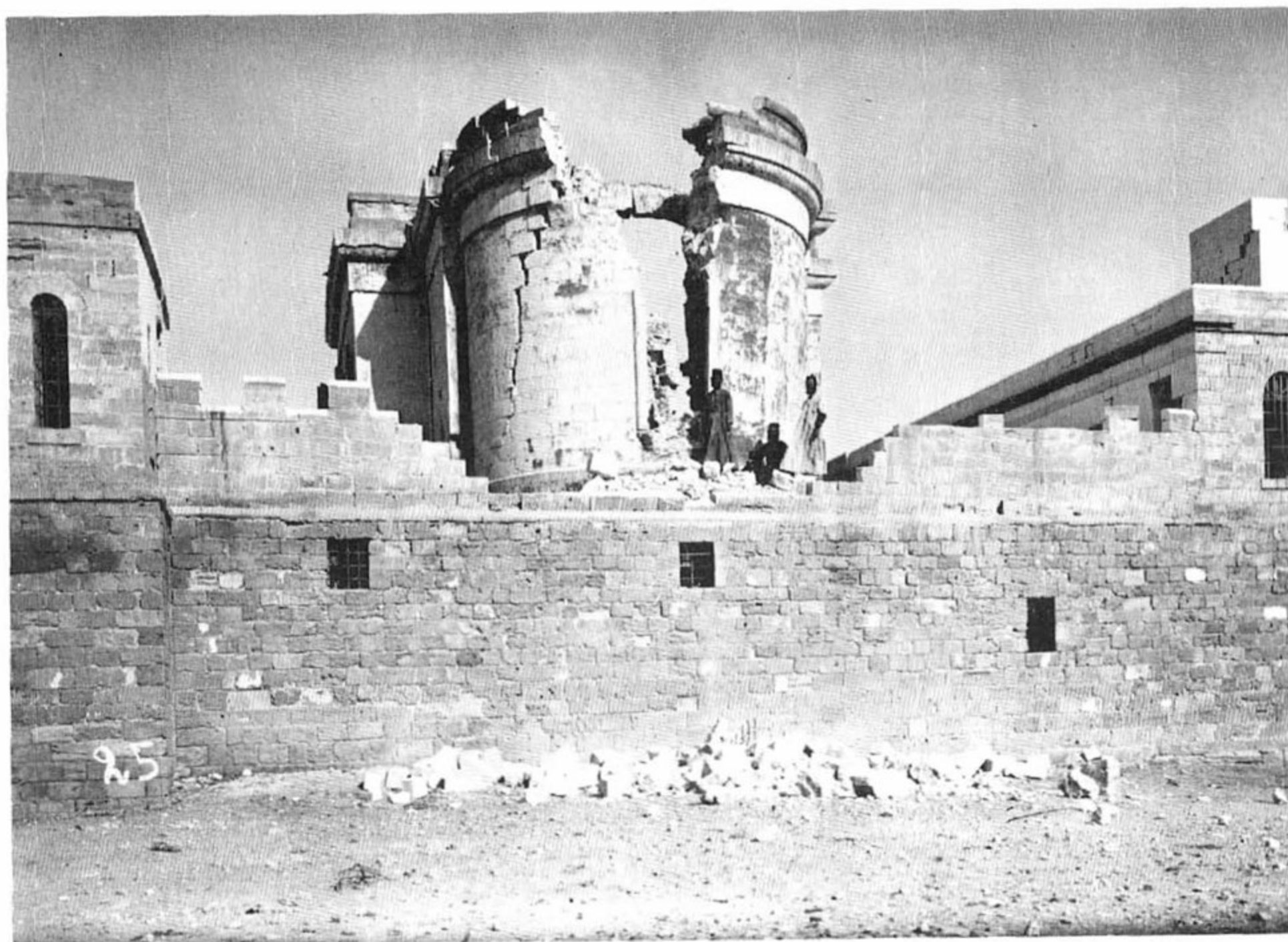
תקרת אוגוסטה ויקטוריה (בניין הכנסיה), שניזוקה ברעש

אי שנוצר בירדן עקב הרעש

סדקים שניבעו באזור ים המלח בעקבות הרעש

מנזר יוחנן המטביל ליד הירדן שנהרס ברעש

מלון "ארמון החורף" החדש והמפואר ביריחו, שהתמוטט ברעש

החורבן בשכט לאחר הרעש, מראה כללי

מראה אחד הרחובות בשכט: פינוי ההריסות וגילוי הגופות שנקברו תחתן

תגובות והערות

לכ'.

אלי שילר
הוצאת אריאל
ת.ד. 3328
ירושלים

3.1.88

א.נ.

הצטערנו מאד למצוא בספר זאב וילנאי חלק ב' שיצא זה עתה לאור מאמר מפרי עטו של צביקה מעוז בנושא "הארכיטקטורה של גמלא ובניניה". לפני זמן לא כל כך רב פורסם ספרכם "רמת הגולן". אז גילינו, למזלנו בזמן, כי מר מעוז עומד לפרסם בו מאמר על גמלא והחלפנו אותו במאמר של שמריה גוטמן ולא נקטנו בצעדים נוספים. שמריה אף טרח והזדרז במיוחד כדי לא לעכב את הפרסום. אנו מאד מתפלאים ומצטערים כי חזרת והיית שותף לאותה פגיעה חמורה באתיקה המקצועית והפעם בהצלחה. אנו רואים בכך גם עלבון אישי לשמריה, שבימים אלה לא נמצא בקו הבריאות והמקרה בודאי לא מוסיף לו בריאות. מי כמוך יודע כי גמלא נמצאת עדיין במצב של חפירה, ללא פרסום מדעי. מלא, ושאין לקבל לפרסום שום חומר ללא רשות החופר. מר מעוז אפילו העתיק תכניות שלנו ואף קבע לעצמו "קופירייט" על אחת התכניות שהרכיב מתכניות שונות של החפירה. איננו יודעים כמה שכנע אותך מר מעוז, אך היה מחובתך כעורך וכאדם הבקי בנושא הארכאולוגיה במידה מספקת, לודא ולבדוק את העניין, ובודאי לאחר מקרה ספר "רמת הגולן". פרסום המאמר בספר וילנאי מהווה עבירה על סעיפים 10 ו-12 של חוק העתיקות 1978. את הנעשה אין להשיב ואין ברצוננו לנקוט נגדך באמצעים משפטיים. למר מעוז נפנה מאוחר יותר מאחר שהוא נמצא בשנת שבתון בארה"ב. נבקש אותך כפצוי חלקי על עגמת הנפש, לפרסם התנצלות פומבית מעל דפי העיתונים היומיים וכן "טבע וארץ". כמוכן נבקש, בתוקף מידי, לצרף לכל עותקי הספר שטרס נמכרו, כולל ספרים שכבר בחנויות, דף המציין כי המאמר נכתב שלא בידיעת החופר וללא רשותו, ואיננו משקף בהכרח את דעתו. נבקש התיחסותך בהקדם.

העתיקים:

שמריה גוטמן
דוד וגנר
צבי יבור
דני פרידמן
צות חפירות גמלא

מנהל אגף העתיקות
המועצה לארכאולוגיה
אגודת הארכאולוגים
פרופ' אברהם בירן-היברו יוניון קולג'
החברה לחקירת א"י ועתיקותיה
המועצה הלאומית למחקר ופתוח
המכון לחקר הגולן
סמי בר לב-ראש המועצה המקומית קצריין
פרופ' משה כוכבי-המכון לארכאולוגיה באונ' ת"א

תגובת הוצאת אריאל לפנייתו של שמריהו גוטמן

אנו נמנים עם מוקיריו של שמריהו גוטמן, איש רב זכויות ועתיר פעלים, וכל פגיעה בו, גם אם נעשתה בתום לב, היא מצערת ואנו מצרים על כך.

בעת שניגשנו להכנת החוברת על רמת הגולן (1987), פנינו לשמריה כדי לקבל מאמר על גמלא, אלא שלא זכינו לכל תשובה, על אף פניותנו החוזרות ונשנות. בלית ברירה פנינו לצבי מעוז, ארכיאולוג הגולן, שאמנם המציא לנו את המאמר המבוקש.

ימים ספורים לפני מסירת החומר לדפוס, נודע הדבר לשמריהו, שדרש מאתנו שלא לפרסם את המאמר של מעוז, וזאת אף שלא הואיל לענות כלל לפניותנו ולא נמצא בידו מאמר חלופי. בכל זאת החלטנו בשל כבודו של האיש, לעשות צעד חסר תקדים: לעכב את הדפסת החוברת, לדחות כל עבודה אחרת, ולכתוב בשיתוף עמו מאמר חדש מראשיתו ועד סופו.

לא נותר, על כן, אלא לתמוה על הזדעקותו של שמריהו ואנשי צוותו, לאחר שנהגנו כלפיו בהתחשבות המרבית. פרסום המאמר של מעוז מהווה תרומה חשובה להכרת האתר שהם עצמם חפצים ביקרו.

נציין עוד שכמו"לים אין אנו רואים עצמנו מחוייבים להתערב ב"מלחמת הארכיאולוגים" על כל הבעיות האתיות הקשורות בכך. התייעצנו בנדון עם בכירי הארכיאולוגים, שהיו מאוחדים בדעה שבנסיבות הקיימות, שבהן האתר לא זכה לפרסום ראוי לשמו לאחר 12 שנות חפירה, לא היה מקום למנוע את פרסום המאמר. אם בכל זאת נעשה הדבר תוך פגיעה אתית או כל פגיעה אחרת בשמריהו גוטמן, אנו מביעים את התנצלותנו.

אלי שילר

הוצאת ספרים אריאל

פחח יהודי בעיר העתיקה (1875)

באריאל 57-58 עמ' 84, פרסמנו תמונה של פחח יהודי, שצולמה בידי הצלם הצרפתי הנודע פליקס בונפיס. פרטים על האיש לא היו ידועים לנו. והנה בימים אלה התקשר אלינו מר יונתן די זהב וסיפר בהתרגשות רבה כי זיהה בתמונה את אבי סבו, יהודה צבי גולד-שטיין. היה זה הפחח היהודי היחידי בעיר העתיקה והוא נקרא משום כך "בלכר" (שפרושו באידיש פחח). הוא גר בעיר העתיקה והחנות היתה בגבול הר-בע המוסלמי. הוא עלה לארץ מאודיסה בשנת 1865 ואת מקצוע הפחחות למד ברוסיה. נכדו היה הסופר וקריין הרדיו אפרים די זהב.

ביקורת ספרים

מערכות-המסתור בשפלת יהודה

מאת עמוס קלונר ויגאל טפר

הוצאת הקיבוץ המאוחד והחברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, 1987. 428 עמ'.

הספר עוסק בחקירת מערות המסתור בתקופת מרד בר-כוכבא, שבהן רב עדיין הנסתר על הנגלה. הספר כולל ארבעה שערים: מבואות, מערכות המסתור, דיונים ונספחים. כל שער כולל פרקים שנכתבו לא רק בידי המחברים העיקריים. בשער הראשון מבוא גיאוגרפי וגיאולוגי והתייחסותם למערכות המסתור בשפלת יהודה. עוד מופיעים שני פרקים נפרדים, של כל אחד מן המחברים, על תולדות המחקר ושיטת חקירת מערכות המסתור.

השער השני, מביא לראשונה, בלוויית צילום מים ותכניות, יותר משלושים מערכות-מסתור בשפלה.

למערכות המסתור בשפלה מצטרפים תיאורי מערכות בהר ובמדבר יהודה וכן בגליל. העובדה בגליל נעשתה בידי יגאל טפר ויובל שחר, המגדירים את המערכות שם כ"מסתורים תת-קרקעיים" (ולא "מערכות מסתור" כבכל הספר), ואף מסכמים את מחקרם בדיון נפרד.

בסך הכל מתוארות בספר כ-60 מערכות מסתור. גם אם מבחינה מחקרית הן מהוות את עיקר חשיבותו של הקובץ הרי אין זה הפרק המרתק ביותר. מטבע הדברים חוזרים התיאורים על עצמם ורבים בהם הפרטים הטכניים. הם ילוו ודאי את החוקר והמטייל בסיוריו באתרים אלה. למענם כדאי היה אולי להקדים סקירה כללית ממצה של מערכת מסתור אופיינית, ולשחזר מערכת שתכלול את עיקר המרכיבים ה"קלאסיים" המצויים במערכות מעין אלו.

הדיונים שבשער השלישי של הספר הם אולי המעניינים ביותר. אף שבהקדמה נאמר כי "אין לחפש בספר כתיבה מחודשת של אירועי מלחמת בר-כוכבא" הרי יש בדיונים התייחסות לבעיות ומסקנות היסטוריות. הדיונים בממצאים מהמערכות, בתאריכן, בתחומי המרד ובעיקר הפרק

עיון - מבט אלכסוני על מערכת-מסתור מתוך "מערכות-מסתור בשפלת יהודה"

"מערכות המסתור ומהלך מלחמת בר-כוכבא" - יש בהם משום הצגה מחודשת של הדברים.

המסקנות החשובות ביותר של המחקר הן, כי מערכות המסתור הן תופעה מתוכננת ומאורגנת. רובן המכריע נחצב לקראת ראשית המרד הן ביהודה והן בגליל, אך במרד עצמו לא לקח הגליל חלק למרות ההכנות. במערות המסתור הוכנו אספקה ונשק לקראת שלב הפתיחה של המרד, ובהן ניתן היה להסתתר בשלבי המלחמה השונים. בשלב האחרון הן היוו מקומות מסתור ומפלט בדומה למערות מדבר יהודה. תפקידן העיקרי של מערכות המסתור לא היה אפוא אופרטיבי (מלבד, אולי, אלה שבהרודיון) אלא הן נועדו למסתור ולמפלט בעת המרד וההקבלה לתיאוריו של קסיוס דיו ממחישה זאת היטב.

מחקר המענו כות לא תם ואפשר שהספר הוא רק סיכום ביניים התובע המשך. בולט העדרן של כתובות - עובדה מתמיהה האומרת דרשני.

חנות חקרקע לבניית רמת-אשכול

שרים הפוליטיים, הדתיים האתניים, החברתיים והכלכליים. הספר מציג את העשייה הגדולה על הישגיה ומשגיה.. ותכניות רבות שלא מומשו.

הספר מצטיין במסירת דברים בהירה ועניינית, המאפשרת להתוודע לנושא, גם למתעניין שאיננו איש המקצוע.

לעומת זאת העיצוב החיצוני של הספר, על אף ההשקעות הגבוהות, הוא פחות משכנע, לא במעט בשל לוח הזמנים הדחוס שכפו על עצמם עושייו.

The Jews' Secret Fleet

מאת יוסף הוכשטיין ומורי גרינפלד

סיפורם הבלתי נודע של המתנדבים האמריקאים שלחמו בחסגר הבריטי. הוצאת גפן ירושלים 1987. 190 עמ'.
488 עמ'. פורמאט אלבומי.

הספר, שהופיע בפורמאט אלבומי, מביא מידע ראשוני על חלקם ותרומתם של המתנדבים האמריקאים במסגרת העליה הבלתי ליגאלית ("עליה ב'") לאחר מלחמת העולם השנייה. למרבה התמיחה, פועלם של מתנדבים אלו לא תועד עד עתה, ובספרים הרבים העוסקים בעליה הבלתי ליגאלית, הוא איננו נזכר כלל.

הספר "עושה צדק" לא רק עם המתנדבים האמריקאים ושולחיהם, אלא הוא גם חושף פרק עלום בתולדות "המדינה שבדרך", שלא זכה עד עתה לפרסום, בין השאר מפני שהתנדבות האמריקאים, נעשתה בזמנו בחשאי, ולא תועדה כראוי. המחברים: יוסף הוכשטיין ומורי גרינפלד מעידים:

"יותר מ-32,000 פליטים שהם קרוב לחמישים אחוז מהעקורים שהפליגו מאירופה שלאחר

הממצא המרתק של משקולת העופרת הנושאת את הכתובת: "שמעון בן כסבא נשיא ישראל ופרנשו פרס" נתגלה לאחר הדפסת הספר, ומרמז על הצורך בהמשך המחקר והפרסום.

זאב משל

ירושלים במפות ובמראות

מאת ריכב רובין

הוצאת כנרת ונחר, 170 עמ'.

בספר, שהופיע בפורמאט אלבומי מפואר (24x33.6 ס"מ) רוכזו כ-170 מפות ומראות של ירושלים למן המאה השישית ועד לשלהי המאה ה-19. זהו פרסום ראשוני בנושא זה; לעצם הבאת המפות בפני הציבור יש חשיבות רבה, וימצאו בו עניין חובבים ואנשי מקצוע כאחד.

בספר הקדמה (מאת פרופ' י. בן אריה), מבוא ומאמרי רקע קצרים (לעתים אולי קצרים מדי) על כל תקופה. מיעוטן של המפות מובאות בצבעים מלאים ואחרות בשחור לבן, באיכות שלא תמיד עונה על הציפיות.

ד"ר ריכב רובין מלמד נושא זה במסגרת החוג לגיאוגרפיה באוניברסיטה העברית בירושלים, ואין ספק שנכוננו לנו פרסומים נוספים בנושא מפרי עטו, שישלימו ודאי את החסר.

ירושלים

המאבק על מבנה העיר וחזותה

מאת דוד קרויאנקר

זמורה-ביתן ומכון ירושלים לחקר ישראל, 488 עמ'. פורמאט אלבומי.

ספר זה, הוא אולי החשוב ביותר מבין ספריו הרבים של האדריכל הירושלמי רב הפעלים דוד קרויאנקר. בניגוד לספריו האחרים - שכבודם במקומם מונח - עוסק ספר זה בעיר העכשווית, על מכלול הלבטים התכנוניים ובעיות השימור שלה. יתרון לו לכותב, שהעובדות אינן רק פרי מחקר ערטילאי, אלא הן מבוססות על לבטים ומעשים, שהיה שותף להם ולא אחת אף הטביע עליהם את חותמו.

הספר כדברי עושייו "מתעד, מסכם ומנתח את הפעילויות, האירועים ובעיות השימור והפי-תוח העיקריים בירושלים מאז איחודה ב-1967. הספר ממחיש בעזרת מאות דוגמאות ואיורים את מורכבותן ורגישותן של בעיות השימור והפי-תוח של העיר... במישורים השונים של תכנון ערים אדריכלות ועיצוב, תוך התייחסות להק-

ספר הנוסעים לארץ-ישראל במאה הי"ט

מאת נתן שור

כתר, 216 עמ' בתוספת תמונות ואיורים.

עולי הרגל השאירו מאחוריהם ספרות עניפה מאין כמוה, המשמשת אבן יסוד בחקר ארץ-ישראל בעיקר במאה ה-19. ברם, על האישים המסתתרים מאחוריהם, ידוע אך מעט. ספרו של נתן שור, זורה לראשונה אור על נושא זה.

הספר נחלק ל"ד שערים לפי "סוגי" עולי הרגל וארצות מוצאם: חוקרים, ציירים, סו-פרים, צלמים, נשים וכד'. הספר סוקר את קורות חייהם ומסעם לארץ הקודש, תוך הבאת קטעים קצרים מספרם. חלק מאותם עולי רגל מוכרים אמנם, אך מובאים פרטים חדשים רבים אודותם.

על אף חשיבותו של ספר זה, עריכתו הלשונית לוקה בחסר ואין הוא נקי משגיאות דפוס ושיבושי סגנון, שאינם אופייניים להוצאה מפוארת זו.

סיפורי בתים

סיפורם של שבעים בתים בתולדות ההתיישבות
זאב ענר (עורך)

משרד הבטחון / הוצאת אורבך. 256 עמ'.

הספר, שהופיע במתכונת אלבומית מפוארת, מלווה בתמונות צבע, תמונות היסטוריות, וטקסט קצר על "הבתים". המקום המצומצם יחסית שהוקצה לכל ערך, מונע מטבע הדברים למצות את הנושא, שלא לדבר על חידושים. אף-על-פי-כן, הספר עשוי בטוב טעם, שיש בו כדי לקרב לנושא גם את מי שאינו מצוי בנבכי המחקר לפרטיו, והוא מאיר נושא מזווית שטרם זכתה להתייחסות בספרות ארץ-ישראל עד עתה.

אדם וסביבה בדרום השפלה

מאת דן אורמן ואליהו שטרן

הוצאת מסדה, 258 עמ'. פורמאט אלבומי בתוספת תמונות צבע ואיורים.

דרום השפלה אינו אזור גיאוגרפי ייחודי ומגובש בדומה לגליל או לעמק יזרעאל, ותחו-מיו אינם מוגדרים באופן חד משמעי. תכונותיו הגיאוגרפיות המיוחדות ותולדותיו היו לוטים בערפל והספרות אודותיו מצומצמת. אלא

המלחמה לארץ-ישראל ערב תקומתה, הגיעו על סיפונן של ספינות שנרכשו בארצות הברית, ואוישו על ידי מלחים שהיו מתנדבים אמרי-קאים. בכל זאת, עובדה זו לא הועלתה על הכתב באף אחד מספרי ההיסטוריה".

מורי גרינפלד, יליד ברוקלין שבניו יורק, שיזם את כתיבת הספר, היה בעצמו מתנדב אמ-ריקאי. הוא שירת על סיפון האונייה ה"תקווה" (1947), וחווה את מאורעות המאבק במצור הבריטי, לרבות שהייה של ארבעה חודשים במחנה מעצר בקפריסין. כבר לפני שנים רבות הוא ביקש להעלות על הכתב את פרשת המתנדבים האמריקאים, אך הדבר לא נסתייע בידו. לאח-רונה, לאחר מחקר אינטנסיבי של שנתיים ימים, ובסיועו של הסופר-העתונאי יוסף הוכשטיין, קרם המפעל עור וגידים.

על אף העובדות ההיסטוריות הרבות המובאות בספר, הוא כתוב באופן שוטף, תוך דגש על הדרמה האנושית שמאחורי סיפור העליה, שהגיעה לשיאה בפרשת האונייה "אקסודוס". הספר עומד לראות אור גם בעברית.

מרות - הכפר היהודי הקדום

מאת צבי אילן ועמנואל דמתי

החברה לחננת חטבע. 190 עמ', איורים וגליון צבע.

גילוי של בית הכנסת במרות, הוא אחד המרתקים והמפתיעים ביותר בשנים האחרונות. לא פחות מרתק זיהוי המקום שנעשה בידי ד"ר צבי אילן על סמך אזכורו בכתבי יוסף בן מתתיהו, והסתיעות בתעודות שמצא באוסף הגניזה הקהירית שבאוניברסיטת קיימברידג', שבהן נזכר "כפר מרוס".

מהחפירות מסתבר, שהישוב במקום נוסד במאה השנייה לפסה"נ. בית הכנסת שנוסד בסוף המאה הרביעית, כולל רצפת פסיפס, שהיא הראשונה שנחשפה בגליל העליון. במאה השביעית נערכו בבניין שינויים: החזית הועתקה צפונה, וחצר הבניין הפכה לבית מדרש - אולי הראשון שנתגלה בישוב יהודי עתיק. על משקוף פתחו נמצא כתובת מפתיעה: "ברוך אתה בבואך וברוך אתה בצאתך" (דב' כח, ו).

הספר, המלווה בעשרות איורים ותמונות (מהן בצבע) עשוי בצורה נאה, המהווה תעודת כבוד לעושיו, בבחינת תוכו כברו.

בספר משתתפים בנוסף לצבי אילן ועמנואל דמתי, גם חוקרים אחרים למקצועותיהם.

ספרי יד בן צבי

בשנתיים האחרונות אנו עדים ל"מהפך" בהו-צאת הספרים של יד בן צבי, דבר הבא לידי ביטוי בתשומת הלב הרבה המוקדשת לצורתם החיצונית ולעיצובם של הספרים ולא רק לתוכנם. מרבית הספרים מופקים בליווי תמו-נות ושרטוטים רבים, לא אחת על נייר כרומו, וברוב המקרים בכריכה קשה עם עטיפת מגן צבעונית מבריקה. יש בשינויים אלו להתחרות על לב הקורא, ובעיקר השוחר שאיננו איש המקצוע (ואלו הם למעשה רובו של קהל היעד).

נסקור בזאת שלושה מבין הספרים היותר חשובים שיצאו על-ידי ה"יד", שיש בהם עניין גם לציבור הרחב.

יהודים, שומרונים, נוצרים בארץ-ישראל הביזאנטית

בעריכת דוד יעקובי, יורם צפירי

יד בן צבי, 256 עמ', כולל תמונות ואיורים רבים.

בספר, המבוסס על דברים שהושמעו בכנס חו-קרים שנערך ביד בן צבי, נוטלים חלק קרוב לעשרים חוקרים. בספר ארבעה פרקים: ירוש-לים; עולי רגל ונזירים; מסורות יהודיות ונוצריות וזיקתן לספרות ולאמנות, ולבסוף השומרונים. הספר, הכולל מאמרים חדשים ורבי עניין, מצטיין כדברי עורכיו בגיוון המקו-רות ומבטא את "תנופת המחקר של התקופה הביזאנטית בישראל" בשנים האחרונות: בין העבודות נזכיר את מאמרה של אורה לימור על קבר דוד בהר ציון; נעמי פויכטונגר - אמפו-לות המתכת מירושלים; זהבה יעקובי - יסודות ביזאנטיים בפיסול הצלבני. מ. סטון - הצל-יינות הארמנית לארץ-ישראל עד לכיבוש הערבי; י. הירשפלד - אתרי זכרון ופולחן קדושים בסביבות מנזר חריטון; ל. דיסגני - בית שאן במרד השומרונים. ואין אלו אלא חלק קטן משפע המאמרים בקובץ מאיר עיניים זה.

הצלבנים בממלכתם

עורך ב"ז קדר

מחקרים בתולדות ארץ-ישראל 1099-1291, יד בן צבי, 284 עמ', כולל תמונות ואיורים רבים

התקופה הצלבנית על מכלול היבטיה זכתה לתנופה חסרת תקדים בשנים האחרונות. אף שתופעה זו היא כלל עולמית, יש לה בארץ מש-מעו מיוחדת בשל הקרבה לזירת ההתרחשו-ות.

שבשנים האחרונות חל שידוד מערכות בנושא זה, לא במעט ביוזמת אוניברסיטת באר-שבע, ובעיקר החוגים לגיאוגרפיה, היסטוריה ואר-כיאלוגיה, שמרבית המשתתפים בספר נמנים עמיהם. כן קמו מרכזים ללימוד האזור ובראשם המרכז הלימודי האזורי ע"ש ג'ו אלון ליד קיבוץ להב, שנתן את חסותו לספר זה. גם גילוי מערות המסתור הרבות באזור סייע בחקירתו. נושאים נוספים בעלי עניין הקשו-רים לאזור, הם עיירות הפיתוח והתיישבות הבדווים, הבאים לידי ביטוי בספר.

בספר חמישה פרקים: גבולות ותחומים, הסביבה הטבעית, תולדות האזור, אתרים ומפעלי בנייה, ולבסוף אדם וישוב בדורות האחרונים.

לפנינו כלי נאה ושימושי הזורה אור על אזור בלתי מוכר יחסית, אף שהוא מסייע אך מעט לראות אזור זה כיחידה גיאוגרפית והיס-טורית מגובשת.

אגדה של מקום

מאת אריה יצחקי

חוצאת מודן ותמוז, שני כרכים.

הספרים, שהופיעו במתכונת אלבומית מפוארת, מלווים בצילומים מרהיבים, רובם מעשה ידי הצלם האמן עמיקם שוב. מלבד זאת מעטים הדברים הראויים להתייחסות, שכן החומר מבוסס ברובו על אגדות של וילנאי, המוכרות לטוב מימי הילדות, מבלי לציין את המקור (השווה למשל, איך נוצרו המעיינות החמים, מוחמד חוצה את הנעמן, תפארתו של יער השרון, האימאם וכד השמנת, בארותיו של אברהם, הברכה ברמלה, גניבת המגדל הלבן ברמלה ועוד ועוד).

גבולות ישראל

מאת משה ברור

חוצאת יבנה, 232 עמ', תמונות ואיורים.

המחבר, שהוא מוותיקי הגיאוגרפים הישראלים ואיש אוניברסיטת תל-אביב, עוסק במשך שנים רבות בנושא גבולות ארץ-ישראל לתקופותיהם. הספר סוקר בהרחבה מנקודת ראות גיאוגרפית היסטורית את גבולות הארץ לתקופותיהם, תוך דגש על התקופות המאוחרות והגבולות העכשו-יים.

לפנינו ראייה מחודשת של דברים ושבירת מוסכמות, תוך נסיון להבאת תיזה ברורה והרכבת תמונה כוללת ומוגדרת בשטח. ללא ספק ספר יסוד בלימודי ארץ-ישראל ופריצת דרך באופן הצגת הדברים.

נתקבלו במערכת:

חבל יתיר, סקר נוף ואתרים (חלקי)

מאת זאב משל, ספי בן יוסף, אורי דרור.

136 עמ' חוצאת החברה לחגגת חטבע, רשות שמורות חטבע וקק"ל.

הסקר, שנערך לפני כעשור שנים, זורה אור על חבל ארץ בלתי ידוע זה.

אוכלוסיית ירושלים, תמורות בעת החדשה

מאת עוזיאל שמלץ

מכון ירושלים לחקר ישראל בשיתוף עם המכון ליהדות זמננו, 128 עמ'.

החיבור סוקר את קווי אופיה של אוכלוסיית ירושלים משלהי התקופה העות'מאנית ועד ימינו, מלווה בטבלאות ובמפות מפורטות.

סוגיות בהתפתחותה של תעשייה

עתירת ידע בירושלים

מאת דניאל פלזנשטיין

מכון ירושלים לחקר ישראל, האוניברסיטה העברית בירושלים, חרשות למחקר ופיתוח. 40 עמ'.

העבודה סוקרת את התפתחותן של התעשיות עתירות הידע בירושלים, תהליך צמיחתן והמכשולים להתפתחותן. כיום מצויים בבירה 25 מפעלים עתירי ידע, כמעט כולם ב"הר חוצבים" שבצפון העיר.

שומרון ובנימין

זאב ארליך (עורך)

קובץ מחקרים בגיאוגרפיה היסטורית, 224 עמ', החברה לחגגת חטבע בייס שדה עפרה, המדרשה בארץ בנימין, המועצה האזורית מטה בנימין.

קובץ מאמרים זה שעניינו השומרון, נחלק לשלושה שערים (בנימין, אפרים ומנשה) וכולל 22 מאמרים כתובים בידי חוקרים ואנשי ידיעת הארץ (צבי אילן זאב ספראי, רחל ברקאי, יצחק חזן, חנן אשל ורבים אחרים). החוברת מעוצבת בטוב טעם וכוללת חומר רב כמות ואיכות.

תרומה ייחודית לנושא תרם הפרופ' י. פרא-וור, מגדולי ה"צלבולוגים" כיום; לצד מחקריו החשובים הוא זכה להעמיד דור של חוקרים שרבים מהם נוטלים חלק בקובץ זה. ביסודו של הקובץ עומד כנס חוקרים שנערך ביד בן צבי ב-1984, אך נוספו לו מאמרים אחרים (מהם מתורגמים). הספר ערוך היטב ומוגש בשפה רהוטה ומובנת למתעניין שאיננו איש המקצוע. בין המאמרים הבולטים: העיר הצלבנית (י. פראוור); ממלכת הצלבנים ומסחרם בלבאנט (א. אשתור); כיפת כנסיית הקבר (נ. כנען-קדר); קברו של באלדווין החמישי (ז. יעקובי); "כיפת הדקדוק" בהר הבית (ש. תמרי), ורבים אחרים.

המושבה העברית בנוף ארץ-ישראל (1882-1914)

מאת יוסי בן ארצי

יד בן צבי, 312 עמ' בתוספת תמונות ואיורים

בחקר תולדות ההתיישבות בארץ-ישראל, זכו מרבית צורות ההתיישבות, ובעיקר הקיבוץ והמושב למחקרים רבים ומפורטים, כצורות יישוב ייחודיות שאין להן אח ורע שנתפתחו רק בארץ. בשנים האחרונות זכו אף ערי הארץ למחקרים אחדים. לא כן הדבר לגבי צורת ההתיישבות הראשונה המושבה - יציר כפיהם של תושבי העליה הראשונה, שנחשבה תמיד ל"פחות ייחודית", וזכתה לקיטונות של ביקורת. רבות מהמושבות אף התנוונו והפכו לערים לכל דבר.

ספרו של י. בן ארצי על המושבות הינו מחקר ראשוני רב חשיבות. הספר דן בתופעה בכללה, מקומה והאופן שבו הטביעה את חותמה על נוף בארץ.

המחבר מראה שלמושבה היתה אידיאולוגיה משלה ותפיסה תכנונית מוגדרת, אף שזו הותאמה לנסיבות המשתנות, למיקום ולתנאים הגיאוגרפיים. המבנה הפיסי ומרכיביו, כמו מבני מגורים, מערך הרחובות, סידרי הבטחון ומבני הציבור המרובים ביחס, היו פועל יוצא לתפיסתם התרבותית ולאידאולוגיה של תושביו.

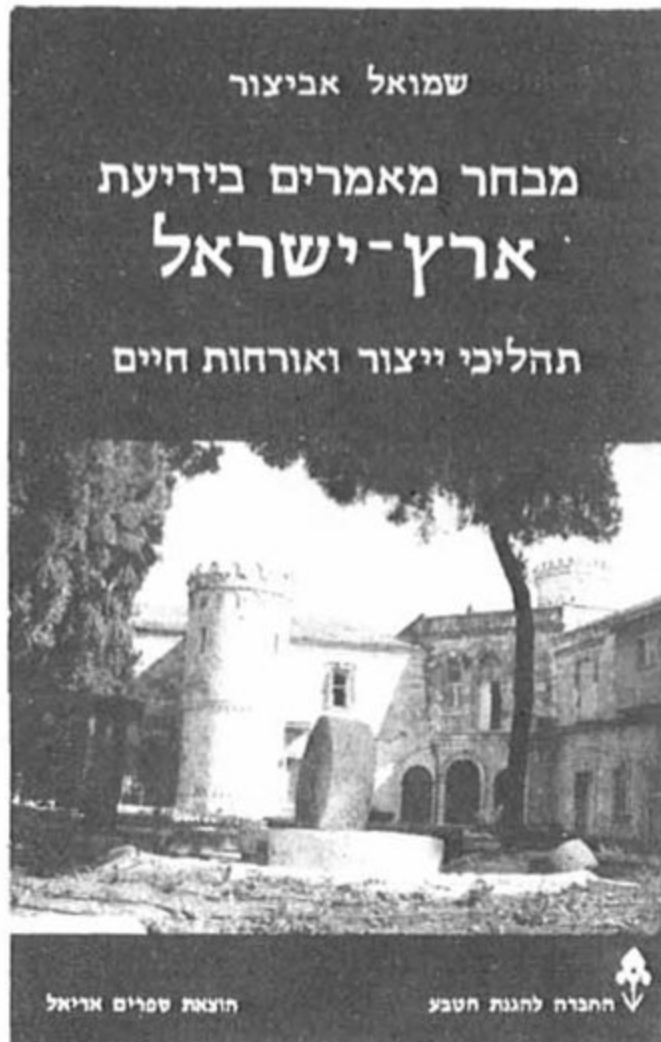
בין פרקי הספר: תהליך הקמת המושבות; מקורות השפעה חיצוניים; תפוסת המושבות; מבנים ותכניות בנייה; מראה המושבות וייחודן בנוף הארץ.

זה עתה הופיע הספר:

שמואל אביצור

מבחר מאמרים בידיעת ארץ-ישראל

תהליכי ייצור ואורחות חיים

אביצור כתב עשרות מונוגרפיות ומאות מאמרים החובקים את מרבית התחומים הקשורים ללימודי ארץ-ישראל ותרבותה החומרית בדורות האחרונים: טבע ונוף, דרכים ואתרים, תחבורה על מכלול מרכיביה; תיירות ועליה לרגל; הווי ופולקלור; אתנוגרפיה ומוזיאון-לוגיה; עדות ומיעוטים; ערים

וישובים; נחלים וניצול כוח המים; שימור נכסי העבר; גיאוגרפיה וגיאוגרפיה היסטורית; כלכלת הארץ, טבעה ותולדותיה בדורות קודמים; ומעל לכל תהליכי ייצור וכלי עבודה לתולדותיהם.

בקובץ זה לוקטו כעשרים מאמרים נבחרים מפרי עטו של אביצור. רבים ממאמרים אלו הופיעו בבמות צנועות ובלקטים פנימיים. הבאתם לציבור הרחב, יש בה משום תרומה לנושא ומחווה צנועה לאיש לרגל יובלו השמונים.

תוכן עניינים:

לתולדות כביש יפו-ירושלים; שבעים שנה למסילות-ברזל בארץ-ישראל; חלומות גימל פחה והישוב העברי; מאוכף לגלגל; תכנית ראשונה לניצול מרוכז של מי הירקון; הצעה לניצול מי הירקון לפיתוחה של סביבת יפו; מאור לאורה; מחבצות-חרס; כלי דלעת; מזמרה ומגל; מבשרי הלחם; מיתקני אפיה וכליהם; עבודות היער; מתקני שאיבה קמאיים; מקומו של כוח הרוח בפיתוחה של ארץ-ישראל; צפת מרכז לתעשית אריגי צמר במאה הי"ז; מוצרי-חברון (מלאכות, אומנויות ותעשיות); הרובע היהודי בירושלים העתיקה; ביבליוגרפיה.

מקור התמונות

- עמ' 68: מתוך אלבום של יורש העצר רודולף (בגרמנית).
עמ' 77-71: באדיבות החברה להגנת הטבע.
עמ' 79, 84, 137-128: צילומי המושבה האמריקאית: עמ' 79, 84, 137-128.
דב גביש: עמ' 80, 81, 82.
קולט צרויה: עמ' 86-91.
אוסף דן כירם: עמ' 93.
עמ' 95-96: מאת ריי וילסון.
F. Scholten, *Jaffa la belle* 1930: עמ' 25, 99, 100.
אוסף גרוסמן: עמ' 100, 117-126 (באדיבות המרכז לחקר טבריה).
עמ' 104-107: צילומי המחבר.
עמ' 108-110: באדיבות בית אלון.
L.H. Vincent et F.M. Abel, *Emmaus, sa ba-silique et son histoire*: עמ' 9, 10, 13, 18, 22.
עמ' 11, 15, 18, 19, 21, 22, 28.
יזהר הירשפלד: עמ' 25, 26, 27.
קדמוניות (תשלי"ח 42-43): עמ' 21, 25 (באדיבות גיחון).
החברה להגנת הטבע: עמ' 28.
הארכיון הציוני: עמ' 33-34, 48-49, 53.
אוסף ערן לאור: עמ' 40, 101 (צילום מאת תבוז, 1887).
ארכיון מעגן מיכאל: עמ' 55, 57.
אוסף אביצור: עמ' 57.
עמ' 62, 64: באדיבות המחבר (השרטוט: ליין ריטמאייר).

מאונך

2. המון.
3. כפר ערבי בגליל.
4. חזר.
5. כפר ערבי הקשור לראשית התיישבות הטמפלרים בארץ (כיום קיבוץ שריד).
7. שכונה במערב ירושלים.
8. חומר שאינו מוצק ואינו נוזל.
9. ארץ עוינת.
10. אחד מהעמים שישבו בכנען.
11. שמורה חקלאית קדומה משוחזרת ליד ירושלים.
12. תואר תורכי.
14. "אבני דרך" בתקופה הרומית.
16. ישוב בשרון המזרחי.
18. ממבצעי מלחמת השחרור בדרום.
19. מטוס נוסעים מתוצרת ישראל.
21. מחסום לפי הבהמה.
27. גלות.
29. שה.
30. חורבה בגליל התחתון, בסביבות התבור.
34. גמד.
35. כפר ערבי בשפלה שחרב אחר 1967.
36. גרעין.
37. עמק.
39. חומר בידוד משוח זפת, משמש לבניין.
40. אורח חיים.
41. "אבי כל בני עבר".
43. רקב.
44. מרכז הרגש והרצון.
46. מועט במשקלו.

עלעזע יידישע הארץ

אנו מצרפים בזאת מדור חדש ל"אריאל", בתקווה שהוא יתחבב על הקוראים.

■ את הפתרונות יש לשלוח להוצאת אריאל, ת.ד. 3328 ירושלים 91033, לא יאוחר מה- 15 ליולי 1988.

■ 10 ספרים של שמואל אביצור, "מבחר מאמרים בידיעת ארץ-ישראל", יוגרלו בין הפותרים נכונה תשבץ אחד (כל תשבץ נוסף מכפיל כמובן את סיכויי הזכיה).

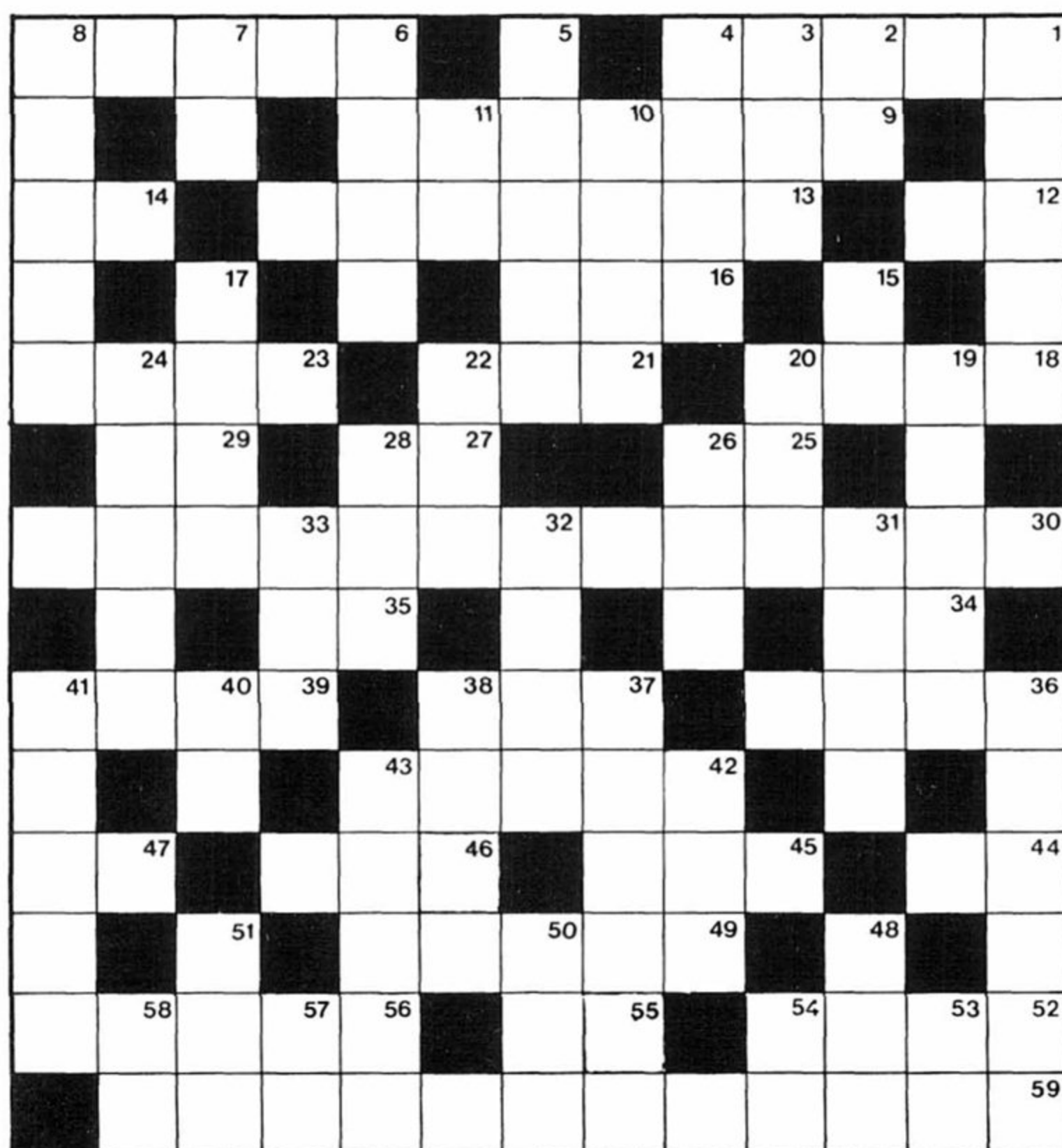
תשבץ מס' 1*

		10	9	8	7	6		5	4	3	2	1	
14					13		12				12		11
	21		20			19		18	17			16	15
		25				24			23				22
			30				29	28		27		26	
				33				32		31			
	40	39	38		37			36			35	34	
46		45				44		43		42			41
			51						49				47

מאוזן

1. אתר בירושלים, ששוקם לאחרונה. 6. אבן טובה. 12. בית כנסת ידוע בירושלים.
13. הר געש. 15. אזור מריבה בדרום. 17. קיבוץ בצפון. 20. אביו של יחזקאל הנביא.
22. תעלה אנכית; שימשה את הארכיאולוגים במאה הקודמת. 23. עיר נמל קדומה. 24. מפקד חיל האוויר הראשון. 25. דרגה בצה"ל. 26. נחל גדול בנגב, ליד שבטה, נמצאו בו שרידי חקלאות קדומה. 28. מבצר חשמונאי. 30. נוזל חיוני.
31. כלי קיבול לנוזלים. 32. נשחת מרוב שימוש. 33. חול הנגב. 34. שדה חרוש.
38. מן הדגניים. 41. בושם משובח. 42. שכונה קטנה בירושלים, נוסדה ב-1885.
44. עיר מקראית בצפון. 45. סופר יהודי אמריקאי. 47. טרמינל. 49. תנא נודע.
51. חבל ארץ.

* התשבצים חוברו בידי אלי שילר

תשבץ מס' 2

מאוזן

1. שני ישובים ששמותיהם זהים. 6. מושב הקראים בארץ. 9. מייסד חברת החשמל (ש"מ). 12. בקיא בתורה. 13. הקיבוץ המערבי ביותר בארץ עד 1967. 14. אנה, בבקשה. 16. אל בפנתיאון השמי. 18. עיר קדומה בשולי עמק יזרעאל. 21. מטרה. 23. כנסייה גדולה, ששרידיה נחשפו ברובע היהודי בירושלים. 25. עני. 27. שטעמו דוחה. 29. מספר הצדיקים שלפי המסורת "בזכותם מתקיים העולם". 30. נדבן ועסקן יהודי רב פעלים (1784-1885). 34. מילת זרוז. 35. אוניברסיטה ידועה בארה"ב. 36. מלך מואבי. 37. אל המלחמה הרומי. 39. קיבוץ בעמק החולה. 42. תלם. 44. היה בין ל"ה הנופלים; על שמו הוצאת ספרים ידועה. 45. חצר מגורים (ברובע וכד'). 46. אבן גיר קשה. 47. נכרי שהתייחד. 49. סיום (בספורט). 52. בירה מזרח אירופית. 55. מספד, קינה. 56. אחד מספרי התנ"ך. 59. ממנהיגי הציונות ומראשי הקק"ל (1863-1941).

מאונך

1. קיבוץ בדרום; מנציח את משפחת דב הוז. 2. כלי מאור. 3. מעצמה קדומה. 4. הפניה. 5. בנו הרביעי של מדין (בר' כה, ד). 6. מלגלג. 7. אדמה אופיינית לנגב. 8. ראשון הישובים היהודיים בגליל המערבי. 10. מלחין ישראלי ידוע. 11. אחת המפלגות. 15. משבטי ישראל. 17. חלוצי שיבת ציון. 19. קשה עורף. 20. מטע גפנים. 22. תבנית דגם. 24. מפעל מחצבים בנגב. 26. מייסדי ראש פינה ויסוד המעלה (ש"מ). 28. מפלגה קצרת ימים. 31. המלך האחרון בישראל. 32. אי בים סוף. 33. ממשוררי התחיה (ר"ת). 36. משדות הקרב של יהושע בצפון (יא, ה). 37. בית כלא בארץ. 38. חבל ארץ, שאליו נכרכו זכרונות היסטוריים. 40. הספק חשמלי. 41. מושבו של ראש גולת בבל. 42. השקעת תשתית, בעיקר במפעלים עתירי ידע (ר"ת). 43. ארץ אגדית. 48. ימי דור התקומה. 50. עיר בצרפת. 51. יגון, צער. 53. שר. 54. גוף שלישי רבים. 57. הדרת קודש (ר"ת). 58. חומר ששימש לעיטור; דוגמאות לו נמצאו בחפירות שומרון ומגידו.

	9		8		7		6	5		4	3		2	1
					11					10				
18		17	16			15		14				13		12
		23				22		21	20					19
			27				26		25					24
	31			30					29					28
					34	33					32			
39		38					37					36		35
			43					42	41			40		
		49		48		47			46				45	44
			55	54			53		52		51			50
	59						58			57	56			
				61										60

תשבץ מס' 3

מאוזן

1. ישוב מקראי בדרום. 5. נחל ושמורת טבע בגליל המערבי. 8. מארבעת המינים. 10. עיר שחרבה בהתפרצות וולקנית. 11. נשק קדום. 12. גז המתקבל מזיקוק נפט. 14. משמותיה הקדומים של א"י. 16. נחל בצפון. 19. חוק. 20. סופר ומבקר ידוע בעליה השניה. 22. מאבות תנועת העבודה. 23. חלק מארוחה. 24. בקעה בגליל. 25. סוג של פטריה (כ"ח). 27. דורון. 28. נם. 29. ירושלים. 30. כלי חקלאי. 32. נחל בגליל המערבי. 33. חבל ופארק בדרום. 35. מקום מגורים ארעי. 37. ממחצבי ארצנו. 38. סלע מצוי. 40. בדרן אמריקני-יהודי. 41. כפר ערבי בנפת רמאללה (ספר וילנאי, עמ' 307). 43. "אב רוחני". 44. מביתו יוצאת תהלכות ל"ג בעומר למירון. 46. ג' מוס. 47. פן. 49. חבל ארץ (ר"ת). 50. מלך מצרי. 52. "מסעף". 54. מפעל גדול בצפון. 56. קדוש מוסלמי. 58. ריבוי טבעי. 59. ממזבירי האו"ם לשעבר. 60. דבר והיפוכו. 61. נצנצה, נחרכה.

מאונך

2. שמשמעותו כפולה. 3. שפירותיו מאחרים להבשיל. 4. מחוקרי א"י הראשונים. 5. ישוב בגולן. 6. משבעת המינים. 7. בית קפה בעיר העתיקה הבנוי על אתר קדום. 8. נעימה. 9. ישוב בגליל המערבי. 12. יו"ר המערך בכנסת. 13. מושב בשפלה. 15. כינוי לדמויות היסטוריות נערצות בפיו המוסלמים. 17. קיבוץ בעמק החולה. 18. אורה. 21. ר"מ לשעבר (ש"מ). 26. נר נשמה (ר"ת). 27. סופר ירושלמי (ש"מ). 29. מדבר. 30. פגם. 31. קשיחות. 32. גנרל אנגלי שניגף בשערי עזה. 33. בפרהסיה. 34. ישוב מקראי בעמק יזרעאל. 35. צומת. 36. ישוב בדרך לירושלים. 37. ממציא הטלפון. 38. מגילת קלף. 39. שכונה בחיפה העתיקה. 41. אתר פרהיסטורי בסיני. 42. אומץ. 45. סופר הזעם. 48. רפסודה. 51. אורח חיים. 53. מלך שקספירי. 55. תנועה מוסלמית שנוסדה במאה ה-19. 57. עיר בשפלה (כ"ח).

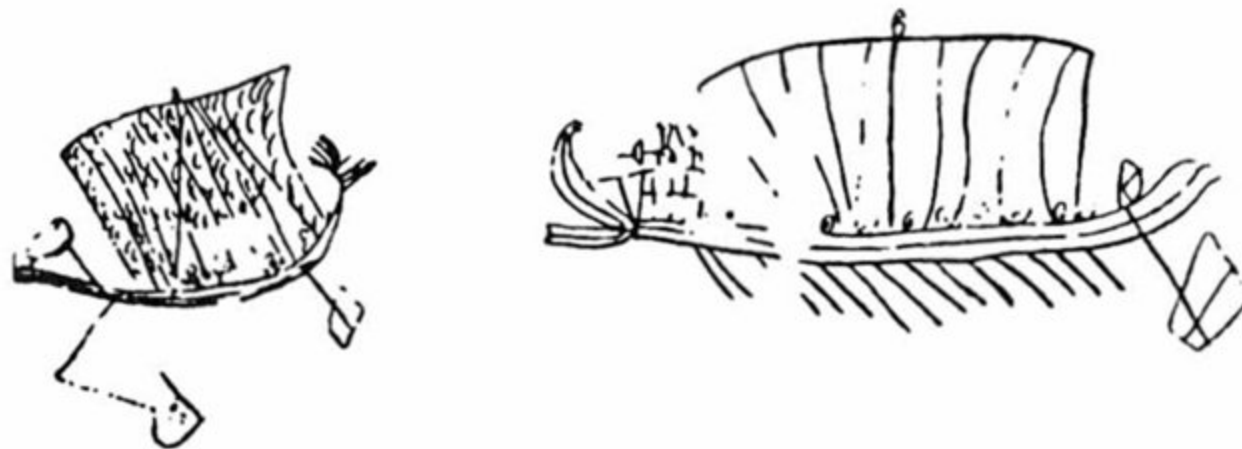
כתב חידה ירושלמי: קברים בירושלים

מאת: גדעון הרמל

- * לפניך כתב חידה בעל אחד עשר סעיפים הקשורים למכנה משותף - קברים ובתי קברות. בין הסעיפים קיים קשר תוכני אך אין קשר בינם לבין עצמם לצורך איתורם.
- * המטרה היא לזהות את האתרים הקשורים בנושא ולמצוא בכל אחד מהם נתון נדרש.
- * כל נתון נדרש שיימצא יש לרשום בדף הפתרון.
- * בדף הפתרון יש הוראות לגבי אופן הפתרון עם מציאת אחד עשר הנתונים הנדרשים.
- * על מתכנני המשחק להסדיר מוקד טלפוני ולקבוע שעת סיום. אלה שאינם מגיעים לפתרון עד השעה היעודה, יתקשרו למוקד הטלפוני.
- * מומלץ לבצע את המשחק בשעות הערב, כדי להמנע ככל האפשר מטרדות עומס התנועה וכלי הרכב בכבישים.

בהצלחה !

1. ספינות מפרש בירושלים? מוזר אך על קיר קבר שלפנינו נמצאו שתי ספינות מפרש חרותות על מפרשיהן ומשוטיהן.

הקבר מיוחס לתקופת המכבים, מאה ראשונה לפנה"ס, והוא ממוקם בתוך מערה שבתוכה מצויים שמונה כוכי קבורה.
המשורר דן פגיס שנפטר לפני כמה חודשים, כתב עם חשיפת הקבר על בעל הקבר שיר שממנו הקטע הבא:

” ————— ימאי ערמומי
מאנשי סודו של ינאי המלך
מעמיד פנים שנקבר הרחק מים,
בקבר נאה, בעיר הקודש.
חדר בחדר טמון הוא,
מפואר בעמוד ובקשת,
הוד ושלות עולמים
נחצבו לו באבן הגיר...”

הקבר נמצא אצל האיש שנחשב לגדול חכמי ההלכה בספרד, וחי בשנים 1103-1013. נולד בעיר פאס באלג'יריה וכתב את ה"תלמוד הקטן".

הנתון הנדרש: מהי הספרה התחתונה במספר עמוד החשמל הסמוך.

2. כמאה שנה קודם לבעל הקבר בסעיף 1 חי בעל הקבר מסעיף זה. הוא היה משיירי כנסת הגדולה, שימש ככהן גדול ונודע במשפטו המפורסם: "על שלושה דברים העולם עומד: על התורה, ועל העבודה ועל גמילות חסדים". על פי המסורת נפגש עם אלכסנדר מוקדון באחד מהרי ירושלים.
במאה ה-19 הפך קברו לאתר של הלולא זוטא בל"ג בעומר. המקום שימש גם כמרכז לתפילות כנגד עצירת גשמים ובמקום שבו היה מותר להשיא בנות מתחת לגיל 12.
ב-1876 נקנה הקבר על ידי היהודים ובקרבתו הוקמו שתי שכונות על שם בעל הקבר.

הנתון הנדרש: כמה שעות פתוח הקבר לביקורי הקהל ביום ששי חורפי?

3. על אותו הר שבו נפגש אלכסנדר מוקדון עם בעל הקבר הקודם מצוי בית קברות גדול שנבנה לפני כ-50 שנה. על שער הכניסה כתוב: ".....חלקת השדה שעליה הוקם בית הקברות ניתנה במתנה מאת בני פלשתינה (א"י) להיות מנוחת עולמים ל.....".
מספר הקבורים כ-2,500 ובהם 24 יהודים. המצבות אחידות, הגינון מטופח ובמעלה בית הקברות מזבח אבן וחדר התיחדות.
על אותו הר מצויים דרומה מבית הקברות שני מוסדות שהוקמו בשנות העשרים והשלושים.

הנתון הנדרש: בהביטך מעבר לגדר שמשמאל לשער הכניסה, מצא את טוראי סטנלי ברידג' (723537) מהרגימנט הלונדוני. מהי ספרת העשרות של הגיל בו נהרג?

4. באותה תקופה, כמו בסעיף הקודם, ניתן שטח אחד במתנה, והפעם על ידי בני תלפיות, לטובת בית קברות נוסף. הוא יועד ל-45 חיילים הרוגים בני ארץ אחת ול-23 חיילים בעלי דת אחת. מדוע הם נקברו לחוד לא ברור, ואולי התשובה מצויה בקונסוליה הבריטית הממונה על המקום.

בית הקברות מצוי בשכונת תלפיות בקרבת הצטלבות רחוב ע"ש ספר ורחוב ע"ש היסט-וריון, וסמוך לו מצויה גינה ציבורית.

הנתון הנדרש: הספרה הראשונה של מספר קופסת החבורים של משרד התקשורת.

5. בית הקברות הבא נמצא בעמק מערבית לבית הקברות הקודם. האיש המפורסם ביותר הקבור בו הוא כ. הופמן (1815-1885) אשר היה מחולל תנועה דתית חברתית שהשפיעה לא במעט במאה הקודמת על ארץ-ישראל. בני התנועה הזו עסקו תחילה בחקלאות, אך עם הזמן עברו למלאכות טכניות והיו בין ראשוני העוסקים בהן במאה ה-19 בירושל-ים. הם נטו לחיות באזורי מגורים נפרדים ששרידיהם פזורים בכמה מקומות בארץ. בבית הקברות שלהם, שנחנך 20 שנה, לפני ביקור הקיסר וילהלם השני בארץ-ישראל, מצויים קברים בודדים וכן קברי אחים של בני התנועה שבתי הקברות שלהם במקומות אחרים (נוה יער, בית לחם הגלילית ועוד) חוסלו לפני כ-40 שנה. בית הקברות מצוי בקרבת אתר מריבה מסוף שנות החמישים, בהצטלבות שיש לה קשר למוצאו של זה שנפגש עם בעל הקבר בסעיף 3.

הנתון הנדרש: הספרה הרביעית במספר הטלפון של האדון Andria Younan.

6. אנשי התנועה מסעיף 5 נקראו על שם האתר שנבנה לראשונה על-ידי בנו של בעל הקבר שלפנינו, המצוי על הר. במקום לתאר את הקבר נסתפק בהעתק מפה של J. Zuallart משנת 1586.

הנתון הנדרש: על יד שער הכניסה לקבר, מול גן רות, מצוי עמוד תאורה. מה הן שתי הספרות העליונות במספר הרשום על העמוד.

7. ומקבר על הר לבית קברות על הר אחר המופיע במפה של Z. Korte משנת 1738. להלן מופיע חלקה העליון של המפה.

בית הקברות המצוי על ההר שבמפה הוא גדול ומפורסם. ההר עצמו נקרא גם הר המשחה. על פי המאמינים, אלו שנקברים שם פטורים מ"חבוטי קבר" והם יהיו הראשונים ים לתחיית המתים. בית הקברות נפגע קשה בעשרות השנים האחרונות ונעשים מאמצים מאז שנות הששים לשיקומו ושחזורו.

בצד הדרומי של בית הקברות נתגלו מצבות שעליהן נבנה כביש מול בניין של מוסד ממשלתי. חברת "אתרא קדישא" שיקמה כמה מהמצבות (את בסיסיהן) ועל אחת מהן הוקמה אבן עם ציון לזכר העניין.

הנתון הנדרש: ספרת העשרות של שנות השיקום.

8. במפה המופיעה בסעיף הקודם מופיע אתר המסומן במספר 14. לידו נבנה בשנות החמישים למאה זו מבנה סביב קבר, של שופט מוסלמי מהמאה החמש עשרה בשם מוג'יר א-דין אלחנבלי. שופט זה כתב ספר ידוע על ירושלים וחברון בשנת 1495 בשם "כתאב אלאונס א-ג'ליל בתאריח אלקודס ואלחליל". (חלקים ממנו תירגם דוד ילין ב-1936).

המבנה סביב הקבר הוא בעל ארבעה עמודים וכיפה מעליהן. מסביב נבנתה גדר אבן עם שער ובפנים הגדר כתובת זכרון. הבנייה נעשתה בזמן השלטון הירדני.

הנתון הנדרש: הספרה השנייה על עמוד חשמל בפינה של הרחוב העולה לכנסייה רוסית.

9. ומערבי בשם מוג'יר א-דין למצביא ערבי ידוע בשם צלאח א-דין אשר כבש את ארץ-ישראל ואת ירושלים בסוף המאה השתים עשרה. בשורות צבאו שרת שייח אחד בענייני רפואה ומכאן גם שמו שמשמעותו בערבית - מרפא הפצעים. השייח' קבור בשכונה הקרויה על שמו ושהיתה אתר קרבות במלחמת השחרור. דרומה מהקבר מצוי הבית שהיה שייך בתחילה לשייח' רבאח אפנדי וכיום יעודו תיירותי, ומערבה מצויה תחנת דלק.

הנתון הנדרש: המספר של הקבר ברחוב.

10. וכמה מאות מטרים בכוון דרום-מזרח מהקבר בסעיף 9 מצויה אחוזת קבר השייכת לבני משפחה "כורדית" שבאו לפני הרבה הרבה מאות שנים לירושלים. הידועים במשפחה-חה זו הם אם מלכה ובנה המלך המונצחים בשמות רחובות על יד מגרש הרוסים. הם נודעו בעושרם ובמעשי החסד כלפי יהודי ירושלים. מעשי חסד אלו נעשו כנראה בהשפעת התגיירותם.

לגבי אחוזת הקבר קיימות עוד שתי מסורות: האחת שזו אחוזת קבר של שבוע אחד מצאצאי כלב בן-יפונה. השנייה טוענת שהאחוזה שייכת לנקדימון בן-גוריון (האר"י הקדוש אישר זאת...).

את האתר רכשה בשנת 1878 משפחה צרפתית יהודית בשם פריאר שמסרה אותו לממשלת צרפת. במקום נערכו חפירות על ידי דה-סולסי, הארכיאולוג הצרפתי, שסבר בטעות שאלו קברי בית דוד. שם הקברים כיום כשם מלון ירושלמי.

הנתון הנדרש: כמה שעות סה"כ פתוח המקום לקהל ב-Lundi?

11. ומכאן לעוד אחוזת קבר שאליה נגיע אם נעלה על ההר מסעיף 3 ונשתמש במפה הבאה:

במפה זו מסומנת אחוזת קבר של משפחת בנטויץ' אב המשפחה צבי בנטויץ' (1856-1932) היה מרא-שוני חובבי ציון באנגליה, ואיר-גן מסגרות מעשיות לצורך זה בשם "אוהלים" (הכניסה לאחוזה בצורת אוהל). תמך בהרצל אך לא בתכנית אוגנדה, והיה ממנסחי הצהרת בלפור. בשנות השלושים רכש את אחוזת הקבר.

בתוך אחוזת הקבר קבור מוסיקאי מחונן שעל קברו חרות נבל. על שם המוסיקאי בית בזכרון יעקב.

הנתון הנדרש: בן כמה היה במותו המוסיקאי?

דף פתרון

א. מלא את הטבלה על פי ההנחיות הבאות:

1. רשום בהתאמה למספר הסעיף את המספר שמצאת ב"נתון נדרש" של כל סעיף.

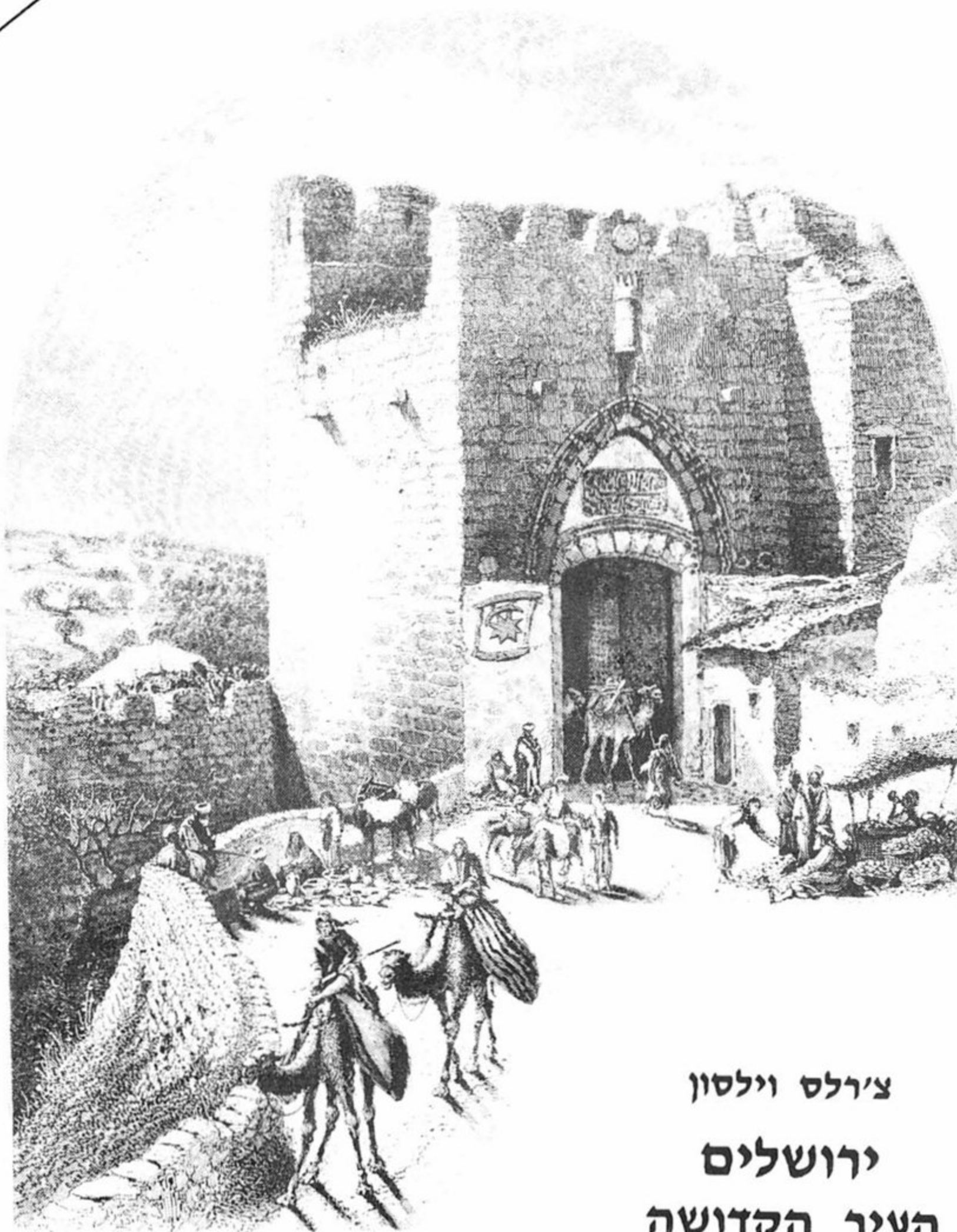
2. לאחר רישום כל ה"נתונים הנדרשים", דרג אותם בסדר עולה מ-1 עד-11 על פי גודלם. (הקטן ביותר = 1, הגדול ביותר = 11).
את הדרוג של כל נתון רשמו בעמודה העליונה.

											דרוג
11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	סעיף
											נתון נדרש

ב. ציין על גבי מפה את המיקום המדויק של בעלי המספרים בדרוג הבאים:
 (3); (4); (7); (8);
 חבר בקו את (3) ו-(7);
 חבר בקו את (4) ו-(8);
 במקום הצטלבות הקווים המפגש.

הערה: ניתן להשתמש במפה עירונית רגילה, כגון מפת אגף המדידות 1:12,500.

בהצלחה.

צ'רלס וילסון ירושלים העיר הקדושה

זהו אחד מהספרים הקלאסיים והידועים ביותר על ירושלים, פרי עטו של אחד מחוקריה הראשנים, צ'רלס וילסון (שעל שמו "קשת וילסון").

הספר תורגם עד עתה לשפות רבות. עתה לראשונה - רואה הספר אור גם בעברית, בליווי כל ההדפסים והתחריטים המרהיבים במתכונתם המלאה.

עומד להופיע בהוצאת אריאל:

Bertha Spafford Vester

OUR JERUSALEM

סיפורה המופלא של המושבה האמריקאית (1881-1949) הפך לשם דבר בתולדות ירושלים. הספר מספר בפשטות ובצורה מרתקת את קורות המושבה בירושלים, ומאיר אגב כך פרקים לא ידועים רבים בקורות ירושלים באחת מהתקופות הגורליות ביותר בתולדותיה. הספר, שיופיע על-ידי הוצאת אריאל בשיתוף עם ה"מושבה האמרי-קאית" דהיום, יכלול בפעם הראשונה קרוב ל-100 תמונות בלתי מוכרות, ברובן מראשית התיישבותם בירושלים.

בתמונה: אנשי המושבה האמריקאית בראשית המאה על רקע ביתם
(כיום מלון אמריקן קולוני)

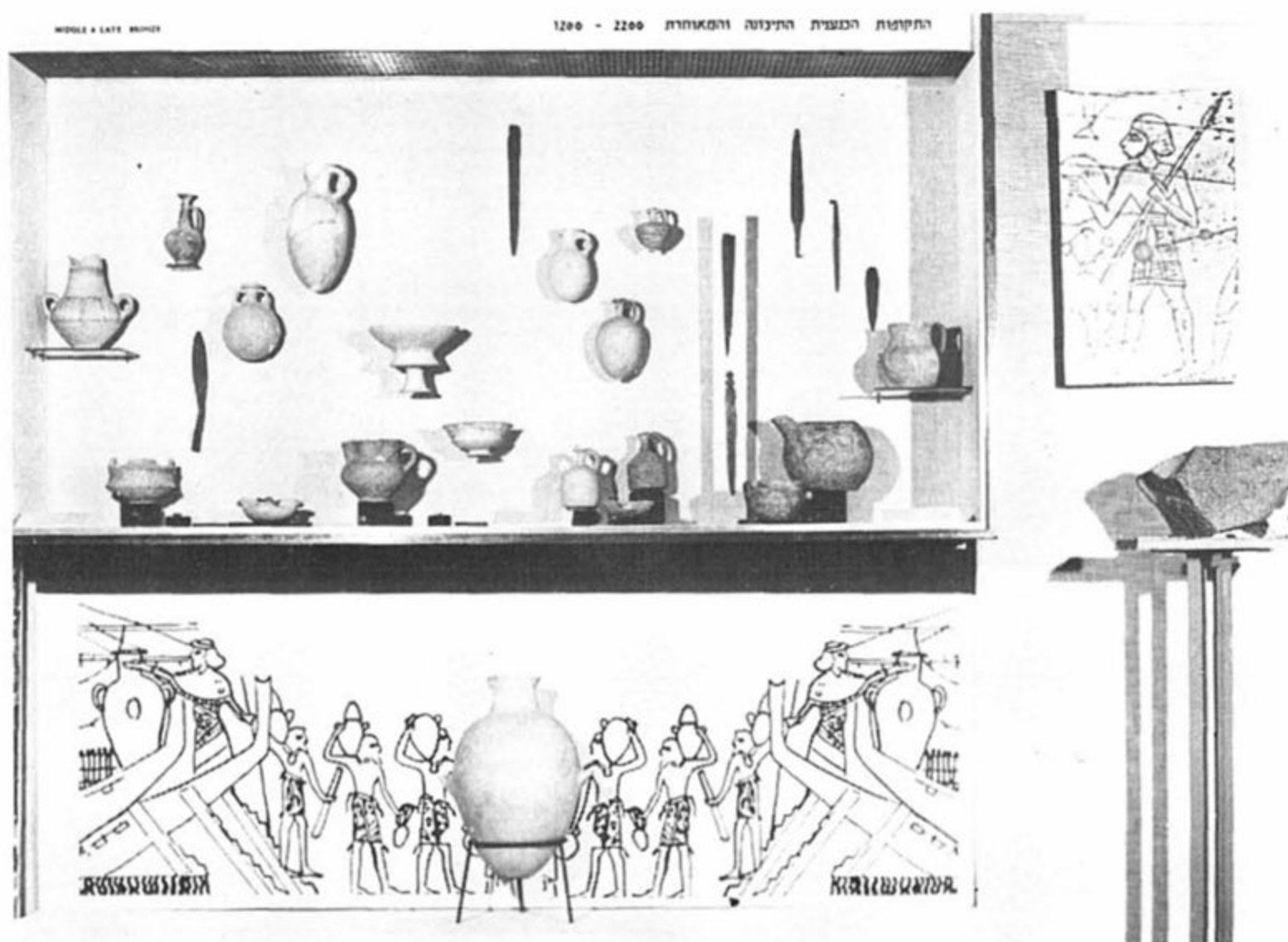
עומד להופיע:

המוזיאונים בקיבוצים (אריאל 60)

הקיבוצים מהווים כ-3% מתושבי המדינה, אך השפעתם והתפקיד שהם ממלאים מבחינה תרבותית ופוליטית עולה לאין שיעור על חלקם באוכלוסיה. בין השאר בא הדבר לידי ביטוי במספרם הרב של המוזיאונים בקיבוצים, המונים קרוב ל-40, שהם כרבע ממספר המוזיאונים בארץ!

בחוברת מובאת לראשונה סקירה שיטתית על כל מוזיאון, תולדותיו, מגמותיו ועיקרי הממצאים והתצוגות הנכללים בו.

בין המוזיאונים: בית אוסשקין, מעין ברוך, שמיר, ברעם, סאסא, חניתה, לוחמי הגיטאות, בית אלון, דגניה א', בית שטורמן, בית טרומפלדור, ניר דוד, עין דור, יפעת, משמר העמק, שער העמקים, רגבים, מעיין צבי, נחשולים, שדות ים, מעברות, תל-יצחק, פלמחים, רבדים, כפר מנחם, מרכז ג'ו אלון ועוד.

המוזיאון בבקעת כנרת (מתוך אריאל 60)

ספרים חדשים בהוצאת אריאל

התעלה החשמונאית לאורך חומת חר חבית חמערבית

דן בהט תעלת המים החשמונאית ליד הר הבית

(תדפיס מתוך "ירושלים - העיר העתיקה")

תעלת המים החשמונאית, מהווה את אחד הגלויים החדשים והמרתקים בירושלים, שתפקידה לוטה עדיין בערפל. זהו פרסום ראשוני על ממצא חשוב זה.

המחיר: 5 שח. לאחר הנחה: 4 שח

א. הורן ירושלים במאה ה-18

תאור אותנטי ורב עניין של ירושלים ואתריה מתקופה שהמידע אודותיה מצומצם. התאור, שנכתב בידי נזיר פרנציסקאני, מלווה עשרות איורים מקוריים.

המחיר: 8 שח. לאחר הנחה: 6 שח

י. רוזנבליט ירושלים בתקופת בית שני (לקט מקורות)

אוסף שיטתי של המקורות החשובים מימי בית שני, העוסקים במראה העיר ואתריה. "ספר חובה" למדריכים ולמסיירים בירושלים.

המחיר: 12 שח. לאחר הנחה: 9 שח

שמואל אביצור מבחר מאמרים בידיעת ארץ-ישראל תהליכי ייצור ואורחות חיים

בספר קובצו מבחר ממאמריו של ש. אביצור, שרובם הופיעו במקורם בלק-טים פנימים ולא הגיעו לידי הציבור הרחב.

304 עמ', הוצאת החברה להגנת הטבע בשיתוף עם הוצאת אריאל.

המחיר: 29.5 שח. לאחר הנחה: 22 שח

פסיפס של חקיסרית חלנה וחקיסור חרקליוס בכנסיית הקבר (לא נשתמר). ציור יחידאי של חורן

"אריאל" - כתב עת לידיעת הארץ

מחיר לאחר הנחה

ירושלים, בניינים בעיר החדשה	(קרדום 33) 9.-- שח
גיאוגרפיה היסטורית של א"י	(קרדום 32-31) 12.-- שח
יריחו וסביבתה	(קרדום 30-28) 18.-- שח
עכו ואתריה	(קרדום 25-24) 18.-- שח
ירושלים ואתריה	(קרדום 23-21) 18.-- שח
הר תבור וסביבתו	(קרדום 20) 9.-- שח
נצרת ואתריה	(קרדום 19) 9.-- שח
קיסריה ואתריה	(קרדום 18) 9.-- שח
ירושלים הבלתי ידועה	(קרדום 17-16) 12.-- שח
יפו ואתריה	(קרדום 15) 9.-- שח
בנתיב עולי הרגל לארץ הקודש	(אריאל 14-13) 12.-- שח
עדות ומיעוטים	9.-- שח
דרך היסורים	9.-- שח
מבחר מאמרים בידיעת הארץ	(קרדום 11-1) 15.-- שח

מינוי ל"אריאל"

ניתן להרשם כמנוי לחוברות "אריאל".
המנוי לשנה כולל 6-7 חוברות.
דמי מנוי לשנת תשמ"ח
(חוברות 57 עד 63): - 65 שח

מחיר לאחר הנחה

ארץ-ישראל ואתריה בתיאורי עולי	רגל מוסלמים (אריאל 59) 13.-- שח
ירושלים העיר העתיקה	(אריאל 58-57) 24.-- שח
טבריה וסביבתה	(אריאל 54-53) 21.-- שח
צבי אילן, בתי כנסת בגליל	ובגולן (אריאל 52) 12.-- שח
רמת הגולן	(אריאל 51-50) 21.-- שח
רמת הגולן (כריכת קשה)	24.-- שח
תל-אביב ואתריה	(אריאל 49-48) 22.-- שח
תור הזהב של ספרות הנוסעים	(אריאל 47) 10.-- שח
נתן שור, תור הזהב של ספרות	הנוסעים (כריכת קשה) 13.-- שח
ירושלים - אתרים וסיורים	(אריאל 46) 10.-- שח
ירושלים כעיר שחוברה לה יחדיו	(אריאל 45-44) 13.-- שח
ירושלים הבנויה	(אריאל 43) 11.-- שח
כנסיית הקבר	(אריאל 42-42א) 11.-- שח
מאמרים בגיאוגרפיה	(אריאל 41-40) 15.-- שח
חיפה ואתריה	(אריאל 39-37) 18.-- שח
ערי א"י ואתריה בתקופה	הצלבנית (קרדום 36-35) 18.-- שח
א"י במאה הי"ט והחקלאות	המסורתית (קרדום 34) 9.-- שח

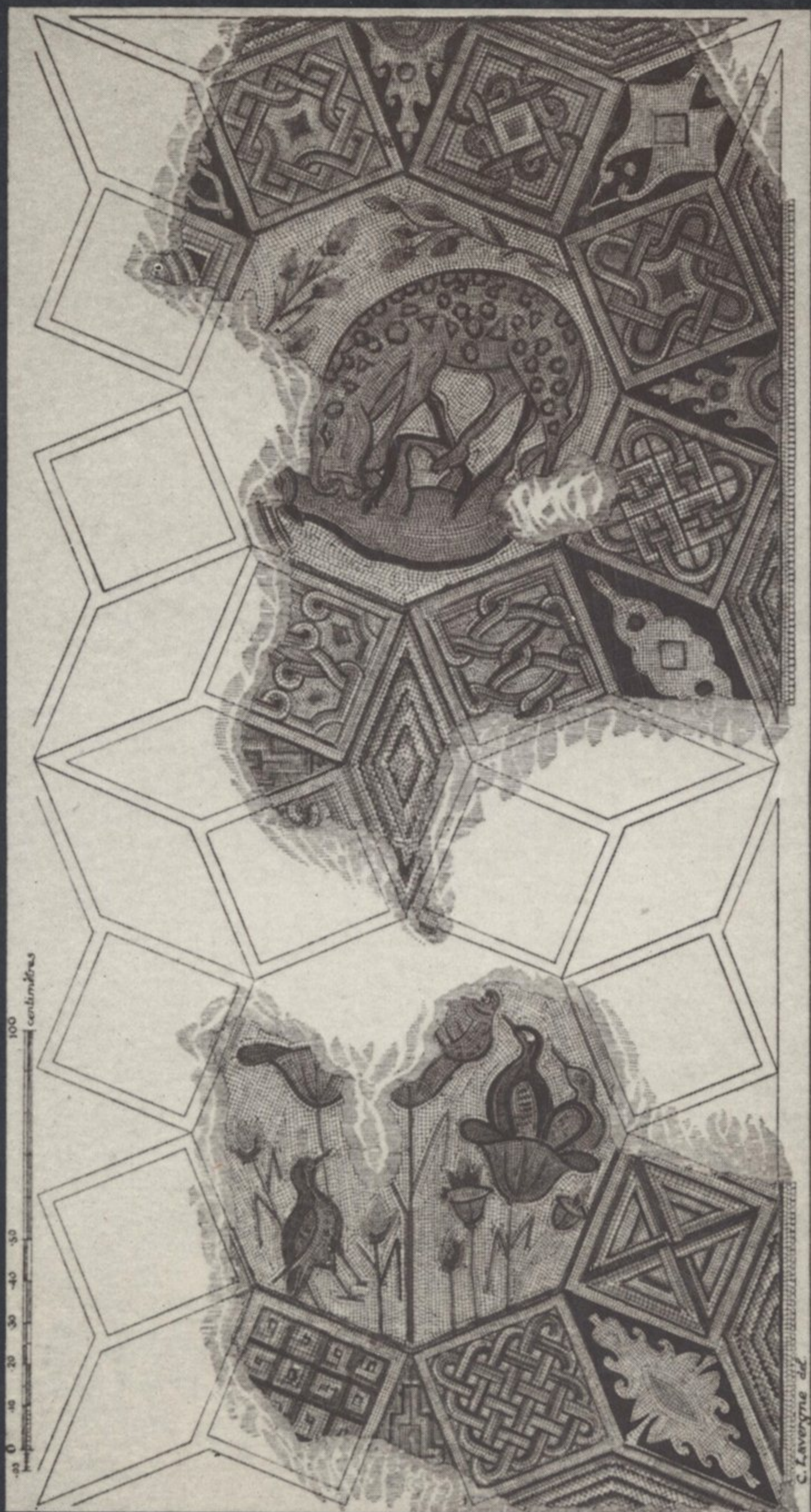
גזור ושלח

לכבוד
הוצאת אריאל
ת.ד. 3328, ירושלים 91033

* ברצוני להיות מנוי על כתב העת "אריאל" לשנת תשמ"ח (חוברות 57-63). רצ"ב - 65 שח.
רצ"ב המחאה לפקודת הוצאת אריאל ע"ס:

שם:

כתובת:

שער קדמי: דייש במנחמיה (מלחמיה), 1905 לערך (צילום מאוסף גרוסמן)
 שער אחורי: הפסיפס ב"ווילה הרומית" באמאוס